

6/8.

Kalauz az összehasonlító nyelvészet terén.

(VI. Közlemény.)

II. FEJEZET.

A mássalhangzokról általánosságban.

Szanszkrit mássalhangzók.

A szanszkrit nyelvben letezik 33 mássalhangzó, melyek átírva a következők:

	T o m p a		Hangzatos		Orrhangu	Folyékony	Féllhangzó	Hehesített és fűvők
	Tiszta	Hehesített	Tiszta	Hehesített				
Gutturalis Torokhangu	k	kh	g	gh	ñ	h
Palatalis Inyhangu	ḳ	ḳh	g̣	g̣h	ṇ̃	...	j	ç
Dentalis Foghangu	t	th	ḍ	ḍh	n	l	...	s
Cerebralis	ṭ	ṭk	ḍ̣	ḍ̣h	ṇ	r	...	ç̣
Labialis Ajakhangu	p	ph	b	bh	m	...	v	

Azonkívül létezik még két segédjegy, mely bizonyos esetben a szók végéhez járul, ezek: a) az *anusvara* (utóhang) mely vég *m-* vagy *n-*t helyettetik, és okozza, hogy azon önhangzó, melyen nyugszik orrhangúvá lesz. Jeleztetik \tilde jel által a hangzó fölött. b) A *visarga* (kihagyás), mely némely esetben a vég *s-* vagy *r-*t helyettesíti. Gyenge hehezetet jelel, mely az önhangzó után hallható, jele (:)

A mi ezen mássalhangzók kiejtését illeti, ismerjük azt az általában helyes ind hagyományból, valamint a hangphysiologiájából, és a nyelvtörténelemből. A hehesített mássalhangzók határozottan kettőshangok és a *h* a röpp hang után érthe-tően kiejtendő.

Az inyhangu röpphangok *k̄, ġ, k̄h, ġh* közönségesen mint a magyar *cs, dzs* szoktak kifejeztetni, mely kiejtés azonban csak a nyelv fejlődés későbbi állapotában helyes.

A röpp-nyelvhangoknak *t̄, d̄, th, dh* megfelelnek a *t* és *d*-hez hasonló hangok, melyek azonban nem a fogak felé, hanem inkább hátrafelé az inyfelé hozatnak létre, mely esetben a nyelv némileg hátrább vonandó; az indiaiak azokat fej-hangoknak nevezik (mi elég helytelenül celebralis által, fejeztetik ki). Az Európában divatos kifejezés nem különbözik a foghangok kifejezésétől.

A fűvók közül az: (mely hangtani módosulása *s*-nek) kiejtésében ismeretlen és hangtalannak tekintetik. Szokás azt vagy *h*-nak, vagy semmiképen sem ejteni ki. *H* mindig hallható és úgy ejtendő ki, mint a magyar *h*.

Ç úgy ejtendő ki mint *ch* a német *sichel* szóban; az egyezményes kifejezése megfelelőleg a magyar *sz*-nek hamis és azért kerülendő.

Š megfelel a magyar *s*-nek.

Az orrhangok. *ñ* torokhangu orrhang, tekát úgy ejtendő ki mint *nk* vagy *ng* földünk, pisztráng szókban; *ñ̄* inyhangu orrhang, mely úgy ejtendő ki, mint a magyar *ny*; *ŋ* a nyelvorrhang, azon a helyen, hol *t̄, d̄* kiejtetnek, képezendő *n*, melynek kielétési árnylata azonban előttünk ismeretlen.

L és *R* mint önhangzók ép úgy hangzanak, mint a német „*hadern, handeln*“ szókban a nem hallható *e*-vel ki-

ejtett *er* és *el*. *R* megfelelő hosszú hangzója *r*-nek és azért hosszabb¹⁾ kiejtés által amattól megkülönböztetendő.

A mássalhangzóknak közönséges felosztása a a görög és latin nyelvben.

A görög és latin mássalhangzók osztályozása eltérő némileg a szanszkrit osztályozástól. A görögben ugyanis az osztályozás a következő:

Az izülés szerint		1. Ajakhangok. Labiales	2. Torokhangok. Gutturales	3. Foghangok. Dentales	
		P. hangok	K. hangok	T. hangok	
	I. Némák Mutae	π	κ	τ	kemény-k tennes
		β	γ	δ	lágys media
		φ	χ	θ	tehesítették aspiratae
	II. Sziszegők Sibilantes	(F)	[j]	σ	
	III. Folyékonyok Liquidae	μ	$\gamma = \nu$	ν	orrhangok Nasales
			$\lambda \rho$		

F és j félhangzók (semivocales), melyek *v* és *i*-be átmenhetnek.

Kettős mássalhangzók: $\psi = \pi\sigma$; $\xi = \kappa\sigma$ $\zeta = \tau\sigma$.

A latinban létezik *c* és *sq*, melyek a görög torokhangnak megfelelnek. Hiányzik ellenben a hehesített χ és θ , és *f* csak tökéletlenül felel meg a φ -nek. Ezen felosztás szerint a mássalhangzóknak nagyobb része némáknak, *mutae* nevezetik a a görög jelzés szerint, mely nyelvben $\alpha\varphi\omega\alpha$ névvel jelöltetnek meg. Oly megnevezés, mely ezen hangok természetének helyes megfigyeléséből eredt, a mennyiben ezek nem ejthetők ki

¹⁾ L. Schleicher. Compendium. 16—18. lap.

ha csak utánok közvetlen önhangzó nem következik. De épen ezen hangok természetes sajátságok megvizsgálása arra indította a tudósokat, hogy a mássalhangzókat más sokkal jellemzőbb megjelöléssel különböztessék meg egymástól. Ezen jellemzés alapján a némák *explosivae* (röpp v. pillanatnyi) megnevezés alatt fordulnak elő, minthogy hangjok egyszerre, mintegy a hangnak pillanatnyi kitörésével hallható, hogy azonnal a következő önhangzóra essék, minők; *k, g, t, d, p, b* és megfelelő hehesített alakjaik, míg ellenben a többi mássalhangzók *continuae* vagy *fricativae* (folytató, horzsoló) névvel jelöltetnek meg, a mennyiben hangjok megnyújtható a levegőnek némi horzsolása következtében a szájból való kijövetelök alkalmával.

A mi a hehesített hangokat illeti, *h* az valódi hehesített mássalhangzó, vagy az pillanatnyi mássalhangzó, mely teljes kifejezést nyert, megfelelőleg a mi *h* betűnknek; ez áll legalább a brahmanok tanúsága szerint a szanszkrit nyelvre vonatkozólag. A mi a régi hehesített görög hangokat illeti, tekintetbe véve a rómaiak átíratát, a mennyiben χ és ϑ -et *ch* és *th*-val írták körül, azt lehetne következtetni, hogy ezekben a *h* hallható vala. A mi azonban φ -t illeti, daczára, hogy ez a latinban *ph* által átírva találtatik Quintilián²⁾ és Priscián³⁾ tanúsága szerint bizonyos, hogy ez mint az egyszerű *f* fejeztetett ki.

Ebből következtethetni, hogy a hehesített görög betűk, a római császárság idejében úgy ejtettek ki, mint a mai görög nyelvben, azaz: hogy horzsoló betűkké változtak a χ mint a német *ch*, a ϑ mint az angol tompa *th* és a φ mint *f* ejtetvén ki. A dolgok ilyen állása mellett inkább fűvóknak mint hehesítetteknek tekintendők, mindazonáltal, miután be van bizonyítva, hogy eredetileg valódi hehesítettek valának, azontúl is ilyeneknek fognak tekintetni.

Minden szervü röppentő mássalhangzónak van megfelelő horzsoló mássalhangzója így:

²⁾ Quintilian. Inst. orat. IV, 14.

³⁾ Priscian. I, 543. ed. Putsch.

	Röppentő	Horzsoló
Ajakhangok	<i>p, b,</i>	<i>f, v,</i>
Foghangok	<i>t, d,</i>	<i>s, z,</i>
Torokhangok	<i>k, g,</i>	<i>ch, j,</i>

A szanszkrit inyhangok (palatales közvetítő családot képeznek a röpp és horzsoló torokhangok között. A *cs* és *dzs* = *tch* és *dj* féle hang össze van téve egy horzsoló mássalhangzóból és azt megelőző röpp foghangból. Ezen hang nem egyéb, mint az elfajult torokhang, mely ily alakban sem a görög, sem pedig a latin nyelvben nem fordul elő. Legalább nem létezett az ősrégi latin nyelvben és csak a későbbi latinságban, a császárok idejében és az olasz nyelvben, mely azt követé, kerülnek elő az inyhangok *c* és *g* alakban, melyek után *e* és *i* önhangzók következnek. A francziában átmegey a *c* és *g*, *e* és *i* előtt röpp állapotából tisztán horzsoló állapotba. Ezen fokozás azon tagadhatlan hajlamról tanuskodik az indo-európai nyelvekben, mely szerint a kiejtés a röpp állapotból a horzsolóhoz átmenni törekszik.

A félönhangzók, a folyékonyak, az orrhangok és az egyszerű hehesített hangok szintén horzsolók. Az orrhangok természetesen csatlakoznak a megfelelő mássalhangzók csoportjához, így *ñ* (ng) a torokhanguakhoz; *n* a foghanguakhoz és *m* az ajakhanguakhoz. A folyékonyak csatlakoznak rokonságuknál fogva, mely a helyettesítésben kitűnik, a foghanguakhoz. A félhangzók közül a *v* vegyül a horzsoló ajakhangba *v* és *j* közel áll némi rokonságnál fogva a szanszkrit inyhanghoz.

A röpp mássalhangzók közül, melyek nem hehesítettek, tisztáknak nevezhetők.

A latin és görög néma mássalhangzóknak osztályozása Beaudry szerint⁴⁾ gyenge- és erősökre, vagy lágy és keményekre nem eléggé világos. Jobb szerinte az osztályozás hangzatos és tompákra; úgy hogy tompák azon mássalhangzók, melyek csak mély hangon és nyílt nyelvvel ejthetők ki, míg ellenben a hangzatosak csak fennhangon és zárt nyelvvel ejtet-

⁴⁾ Baudry. Gram. Comp. 78. 1.

nek ki. Ennek ellenében Müller⁵⁾ az első osztályozást sehogyszem tartja elvetendőnek és kimutatja, hogy physiologikailag az egyedüli tekintetbe veendő különbség *p* és *b*, *t* és *d*, *k* és *g* között az, hogy az elsőknél a hangrézs egészen nyitva áll, az utolsóknál pedig szűkül, de nem oly mértékben, hogy zenélő hangokat létrehozhatna. A folyékonyak *r* és *l* onnan vevék megnevezésöket, hogy könnyen kiejthetők közvetlen a mássalhangzók után és előtt. Ugyanezen oknál fogva részesültek az orrhangok is ezen megnevezésben, a mennyiben ezek majdnem minden mássalhangzót megelőzhetnek; de dacára ennek mégis a megkülönböztetés céljából czélszerűbb ezeket orrhangoknak nevezni.

A félönhangzók *j* és *v* kettős természetűek a mennyiben alkotrészeiket egyrészt a megfelelő önhangzók *i* és *u* másrészt a mássalhangzók *b* és *g* képezik.

A szanszkrit horzsolóhangok *h*, *g*, *s*, *š*, *v*, *j*; a görög *s*, a latint *s*, *v*, *j*, *f*; (a francia *s*, *z*, *j*, *ch*, *f*, *v*, *y*) egy osztályba vonatnak össze, melynek megnevezése fúvók a mindegyiknek megnyújtott fúvó természeténél fogva. Más szóval: a fúvók magokban foglalják az egyszerű hehezetet, a félönhangzókat sziszegőket.

A teljes osztályozást a következő tábla mutatja:

⁵⁾ Max Müller. Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. 159. 1.

		Explosivae (Röpp)						Continuae (Horzolók)								
		Tiszták			Hehesítették			Orrhangnak		Folyékonyak		Féhangzók		F u v ó k		
		Tompák		Hangzatosak		Szanszkr.						Féhangzók		Egyesübbesítették		
		szanszkrít	görög	latin	szanszkrít	görög	latin	szanszkrít	görög	latin	szanszkrít	latin	szanszkrít	görög	latin	szanszkrít
Gutturales	k	κ	γ	g	gh	χ	κ	γ, ν	κ	κ
	k	kh	kh	h
Palatales	t	τ	δ	d	dh	θ	n	ν	τ	τ
	t	kh	...	n	kh
Dentales	t	τ	δ	d	dh	θ	n	ν	τ	τ
	t	th	...	n	th
Cerebrales	p	π	β	b	bh	φ	m	μ	π	π
	p	ph	...	m	ph
Labiales	p	π	β	b	bh	φ	m	μ	π	π
	p	ph	...	m	ph

Ebből kitűnik, hogy a röpp és horzsoló hangok tényleg két nagy osztályt képeznek.

A hangváltozás általános törvényei.

Az összehajonlító hangtan a megfigyelésen levén alapítva nem is ismer más törvényt, mint azt, melyet a megfigyelt tényekből levon.

Az elvek, melyek a mássalhangzók változásánál (cserénél) uralkodnak a következők:

Az első úgynevezett átmeneti elv. Lényege abban áll, hogy csak lépésről-lépésre halad, és hogy minden izben csak egy lépést tesz. A betű nem cseréli fel egyszerre az osztályt, a hangfokozatot és a családot; egyszerre csak a változásoknak egyikét létesítheti. Ha egyszerre több rendbeli változást ténylegesítünk mindig közvetítő átmenetek föltételezhetők, melyek több esetben fel is találhatók, de gyakran el is enyésztek és csak hozzávetőleg képzelhetők. Például *colloqui* szónál, mely *cum-loqui*-ből származik hiányzik a közelebbi átmenet, mely megmagyarázná az *m*-nek változását *l*—*lé*, miután ezen betűk sem ugyanazon egy osztályból, sem ugyanazon családból valók, az egyikből a másikig két lépés teendő. Ezen esetben az ősrégi alak *conloqui* nyújtja a keresett közvetítő alakot. Az *m*-et ugyanis felcserélő *n*, csak a családot cseréli fel (ajakhangból levén foghanggá), nem pedig az osztályt. Továbbá *conloqui* átmenvén *colloqui* alakká, felcserélé az osztályt (orrhangból levén folyékonyvá) a nélkül azonban, hogy családját, mely foghangu, felcserélte volna. Ellenkezőleg áll a dolog *accipere* alakkal *adcipere* helyett, melyben *c*, *d* helyett egyszerre felcserélte a családot (foghanguból levén torokhanggá) és a fokozatot (éleshanguból levén tompa hanguvá), és melynél hiányozván a közvetítő alak, csak hozzávetőlegesen alkotható, és ez volna: *atcipere*.

Ez átmeneti elv magában igazolja magát, ha t. i. a változásokat részleteikben tanulmányozzuk. Így a szanszkrit *k* felcse-

rétetvén ζ -vel csak az osztályt változtatja, nem pedig a családot, a mennyiben az inyangok csak gyengített torokhangok. Ugyanez áll a görögben, hol az eredeti k felcseréltetvén π vagy τ -val csak a családot változtatja, nem pedig az osztályt, sem a fokozatot.

Ezen tüneményt csakis a physiologiai okokból lehet magyarázni. Ugyaniam elég mondani, hogy az l és r vagy d és r , vagy s és r , vagy k és t egymással felcserélhetők, hanem azt akarjuk tudni, hogy honnét van az, hogy ugyanazon szó egyik nyelven ezen, más nyelven pedig más mássalhangzóval ejtetik ki. Ezen tekintetben két eljárást kell megkülönböztetnünk, melyek ugyanegy időben előfordulhatnak, de azért mégis tökéletesen különböznek. Léteznek ugyanis hangtani változások, melyek egy és ugyanazon nyelven belül, vagy egy nyelvcsalád tájnyelveiben jönnek elő, és valóságban csak a kényelmeségnek eredményei. Minden hanghoz ugyanis az izomtevékenységnek bizonyos neme kívántatik meg. Tudomás szerint létezik egy különbség a férfias vagyis erőteljes és határozott és ismét a nőies vagy határozatlan és kevésbé világos izülés közt. Az egyik határozott akaratot kíván, míg a másik tétlenül szabad menetet enged a hangnak. A hangtani elfajulásnak oka abban keresendő, hogy az emberek minden mássalhangzó- és önhangzónak határozott izülésétől irtóznak; ezen elfajulás áll be, ha hehezetők- és izomtevékenységökkel takarékoskodnak. Az is igaz, hogy gyakorlati czélokra a szó, feltéve hogy teljes jelentését magában hordja, annál használatosabb, minél rövidebb és kényelmesebb. Legtöbb görög és római szó kétszerte oly hosszú mint kívánatos és azért a román népek csak elismerést érdemelnek, hogy a beszéd munkáját egyszerűsítették. Ha a francia $p\grave{e}r\grave{e}$ -t használ $p\grave{a}t\grave{e}r$ helyett, ez egyedül abban leli okát, hogy az előbbinek kiejtésére kevesebb izomtevékenység kívántatik. Ugyanez áll az angol $n\grave{i}g\grave{h}t$ (ejtsd: $ncit$) szóval is, mely sokkal csekélyebb izomtevékenységet vesz igénybe mint a skót $n\grave{a}g\grave{h}t$, a német $N\grave{a}c\grave{h}t$. Majdnem mindazon változások, melyek az angolszász-ból való átmenetnél a jelenlegi angolba vagy az ó-felnémetből az új-felnémetbe beállottak, ugyanezen osztályhoz tartoznak.

Igy lett az :

ags.	ang.	ófn.	knf.	úfn.	
hafoc	hawk	(hoak)	hapuh	habech	Habicht
daeg	day	(dē)	tac	tac	Tag
secgan, say	(sē)	sagan	sagen	sagen	sagen
sprecan, speak	(spik)	sperchan,	sprechen,	sprechen	
folgian, follow	(faollo)	folgen	volgen	folgen	
morgen, morow	(maoro)	morgan	morgen	morgen	
wëorold, world	(wörld)	wëralt	werilde,	werlt	Welt
heáfod, head	(hed)	houbit	houbet	Haupt	

Ugyanez található a latin és francia szókban is, melyek az angol nyelvbe felvétettek pl.:

lat.	fran.	ang.	
Scutarius	escuier	squire	(sqweire)
Historia	histoire	story	(stori)
Egyptianus	Egyptian	gipsy	(dzseipsy)
Extraneus	etrangier	stranger	(strendzsör)
Hydropsis	hydröpisie	dropsy	(draopsi)
Capitulum	chapitre	chapter	(tsäaptör)
Domicella	Demoiselle	damsel	(däamzel)
Paralysis	paralysie	palsy	(poalzi)
Sacristanus	sacristain	sexton	(szeksztön)

Vannak azonban némely szók, melyek az angolban, összevetve azokat az angolszáz ősrégi alakokkal, terjedelmökben nyertek, és így az egyszerűsítés elvének ellentmondani látszanak. Így hangzik az ags. thunor (Donner) az angolban: thundor (olv. thöndör). De ezen esetben is a változás a kifejezésben való kényelemnek tulajdonítható. Ugyanis nagyobb erőfeszítést igényel a nyelvet a fogoktól visszahúzni a nélkül, hogy hallatnók a foghagi érintésnek megnyílását, mintsem *n*-től *d*-hez és csak azután a következő önhangzóhoz átmenni. Ugyanezen közeggel megkönnyebbült a kifejezés más nyelvekben is. Így mondák a görögök *ἀνδρες* *ἀνερες*, *ἀμβροσία* *ἀμοροσία* helyett. A francia *genre* nehezebben ejtendő ki, mint az angol *gender* (olv. dzsendör.) Ilyen példák az angol: *slumber* (olv. slömbör) = ags. *slumerian*; ang. *timber* (olv. timbör) ném. *zimmer*; *cinders* (olv. cindörs) = lat. *cinere*

neres; humble (olv. ömbl) = humilis; number (olv. nömbör) = numerus; cucumber (olv. kjukömbör) = cucumer.

A grammatikusoknál szokás ezen és hasonló változásokat a jóhangzatosság utáni törekvésnek tulajdonítani. Ugyanezen törekvésből magyarázzák azon jelenséget, hogy a görögben két egymásután következő szótagban két hehesített betű nem állhat, minek következménye, hogy a görög ige, mely hehesített betűvel kezdődik, ha kettőztetik a kettőztetésben a tenuis-t aspirata helyett veszi föl; pl. *τι-θη-μι* és nem *θι-θη-μι* stb. Ezen magyarázatot, mint épen nem tudományost utasítja vissza Müller⁶⁾ és ugyancsak ezen tüneményt is a kiejtésben való kényelemnek tulajdonítja.

Van azonban egy második és pedig a sokkal fontosabb hangtani változásnak és hangcserének egy neme, melyet a fenebb említett physiologiai okokból magyarázni nem lehet. Ilyen ha a latin *pater* a gótban *fa dar*, a szanszkrit *gharma* (hőség) a görögben *θερμός* a latinban *formus* melléknév alakban fordul elő. Ezt az izom megkiméléséből nem lehet magyarázni. Müller hajlandó ennek okát a tájnyelvi gyarapodásban keresni, melynek indokolására a szanszkrit, görög és latin nyelveket megelőző oly nyelvállapotot feltételez, melyben az ősalaknak izülése még annyira határozatlan és elmosódott, hogy a háromnemű mássalhangzó különleges és határozott hangtani megkülönböztetését nem érezték úgy, hogy ezen nyelvek csakis elválásuk idejében fejlesztették ugyanazon egy szónak külön-szerű izülését. Ennek bebizonyítására felhozza, hogyha mai nap gyarmatok vonulnának ki a havaiai szigetekből, akkor ugyanaz történnék a mi ezer évek előtt történt, midőn a hinduk, görögök és rómaiak közös hazájokat elhagyták. Az egyik gyarmat ugyanis hazájának határozatlan féltorokhangú, félfoghangú izülését tiszta torokhanggá, második tiszta foghanggá, a harmadik tiszta ajakhanggá fejlesztené.⁷⁾

⁶⁾ Max Müller. Vorles. über die Wissenschaft der Sprache 196.

⁷⁾ Müller. Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache p. 197—199.

Ehhez veendő még azon tény, hogy minden ember saját hangtani szenvkülönöséggel bír (idiosynkratia), és hogy az, ami az egyesekről, ugyancsak egész családokról, törzsekről és néptörzsekről is áll. Így tudjuk, hogy némely nemzeteknél bizonyos mássalhangzók hiányoznak, és hogy ezeknek hiánya más hangok által pótoltatik. Így találjuk, hogy a görögben nagy ellenszenv uralkodik a mássalhangzóra kihangzó szók ellen; csak *r, q, s* és rithán *x* található a szók végén, míg ellenben a latin nyelv e tekintetben nem annyira érzékeny, a mennyiben a szók kemény torokhangra pl. *hic, hunc, kemény foghangra pl. sunt, est* végződhetnek, és csak a kemény ajakhang az, melyet a szók végén kerül, és valóban furcsán hagzanának Vergiliusnál a Hexameterek, ha mint a magyarban ilyen végzetű szók fordulnának elő: szép, kép, búb, kúp.⁸⁾

A mássalhangzóknak változása négyféle módon nyilatkozik, ilyenek: 1) a helyettesítés; 2) a gyengítés; 3) az ulkalmazkodás és 4) a hanghelycsere.

I. A helyettesítés alatt értjük a mássalhangzóknak egyik családból a másikba vagy az egyik hangfokozatból a másikba való menetét, mely a kiejtők hangszervéhez leginkább alkalmazkodik.

II. A gyengítés nyilatkozik:

1) Az osztálynak felcserélésében, átmenvén a röppítőkből a kiejtésre nézve sokkal kényelmesebb horzsolókba. Így *c* és *g*, melyek mindig röppítők a régi latin nyelvben a franciában *e* és *i* önhangzók előtt horzsolókká válnak.

2) A mássalhangzó kiesésében, mely is a gyengítésnek legfőbb foka.

A gyengítésnek ellentéte a hang megerősítés. Így ha kelta nyelvek a *v*-vel kezdődő latin szokat kölcsönzik azokat rendszeren *g* által erősítik így lesz *vinum* = *gwin*, *velum* = *gwel*. Ugyanezen eljárást észleljük a franciában is a német nyelvhez való viszonyában pl. *war* = *guerre*, *Wilhelm* = *Guillaume* sőt némely esetben a latinra vonatkozólag is, pl. *viscum* = *qui*.

⁸⁾ Müller. U. o. 200—202.

A horzsoló mássalhangzóknak megerősítése röpítőkké megkeményülésnek nevezhető.

III. Az alkalmazkodás abban áll, hogy valamely szomszéd hang oly befolyással van a szomszéd hangra, miszerint az a kiejtés megkönnyítése céljából bizonyos irányban változik. Ezen eljárás kétféle :

1) Az egyszerű alkalmazkodás, midőn a mássalhangzó, mely megváltozik, alkalmazkodik, a nélkül azonban hogy teljesen áthasonulna.

2) Az áthasonulás (assimilatio), ha a megváltozott mássalhangzó egészen hasonlóvá lesz a másikkal. Az áthasonulásnak megfelel a hanghasontalanítás (dissimilatio), melynél fogva két egyenlő mássalhangzó kikerülése céljából az egyik másra változik át.

IV. A hanghelycsere (metathesis), kevésbé alkalmazott eljárás, mely valamely mássalhangzónak a könnyebb kiejtés céljából történő áthelyezéséből áll; pl. *καρδια*, *καρδια* helyett.

A mássalhangzóknak hangtani alkalmazkodása a szanszkritban.

Minden mássalhangzó (kivéve a torok-, iny- és nyelvhangu orrhangot) állhat a szók elején, de nem minden csoportosításban. A kezdő csoport ugyanis (kivéve a kevésbé használt *pt*-et) nem állhatt két röppmássalhangzóból. Ugyanez áll a szók végétől is. A mi a beltagban előforduló csoportokat illeti, melyekben két röppítő közvetlen szomszédságba kerül, az leginkább a szók képzésének és összetételének tulajdonítható.

A belhangban a mássalhangzók csoportozatai, melyek a szanszkritban megengedhetők, jó számosak. Nagyonbbrészt két mássalhangzóból állanak ; de vannak esetek, hol több egészen is együttesen található.⁹⁾ Ezen alkalommal a következő tünetek mutatkoznak :

⁹⁾ Benfey. Vollständ. Gramm. 10. §.

1) A két szomszéd röppmásslhangzó csak ugyanazon foku lehet, tompa tompával, hangzós hangzóssal. Ha a szók képzésénél két különböző foku röppmásslhangzó található, az első, vagyis a megelőző az, mely a második, vagyis a következő fokába átmegy; így lesz *ju g'* (iungerere) \sqrt -ből *ta* képzővel nem **ju g-ta*, sem **ju g-da*, hanem *ju k ta*.

2) Nem létezhetik (kivéve az igen ritka kettőztetéseket *k h k h*, *d h d h*) csoportozat, melynek elseje hehesített, a második a röpp-másslhangzóból állana. Ha a szók képzésénél az első hehesített röppmásslhangzó található egy más röppmásslhangzóval, akkor ez a két eset lehetséges: vagy hehesített a következő másslhangzó vagy tiszta; mind a két esetben elveszti a megelőző másslhangzó hehesítését, de a következő: 1) ha tiszta, a helycsere következtében nyeri a hehesítést; így lesz *b u d h* \sqrt -ből *ta* képzővel nem **b u d h-t a*, sem **b u d h-d a*, hanem *b u d-d h a*, ha pedig 2) hehesített a helycsere messzebbre terjed, és ha nem érintheti a következő másslhangzót visszavonul a megelőző és hangzó által elválasztott másslhangzóra. Így lesz *b u d h* \sqrt -ből a többes eszközt jelentő *b h i s* raggal, mely szintén hehesített betűvel kezdődik, *b h u d-b h i s* **b h u d h-b h i s* helyett.

3) Egy csoportban, a hehesített másslhangzót, sohasem követheti a fűvő másslhangzó. Azon hehesített betű, mely ilyen helyzetbe jut, átváltozik a megfelelő tiszta másslhangzóvá, mely ismét egy másodlagos módosulás következtében megtompul a fűvő előtt; így lesz *b u d h*-ből *su* helyt jelentő raggal *b h u t-s u* (apud sapientes) **b u d h-s u* helyett, mi mellett a feljebb említett helycserének is vagyon helye.

Egy szóval: a másslhangzók csoportozatában a megelőző hehesített másslhangzót csak az orrhang, vagy folyékony, vagy félhangzó követheti.

Ugyanez áll az egyszerű *h*-ről. Hasonló esetben ez is feloldódik azon osztályú röppítőkké, a melyekből áll, mert, a mint látni fogjuk, az nem eredeti; így kepezi *li h* főnévi tő (a nyaló) *li h* \sqrt -ből, mely *li h* helyett áll, az egy. nom. *li t* több. dat. *li d-b h i s* helyt jelentőt: *li t-s u*.

4) A fűvők, tompáknak tekintetvén megtompítják a bel-

hangban levő és azokat megelőző hangzós röpp-mássalhangzókat. Az orr-, folyékony- és félhangzók ellenben türik magok előtt az ilyen csoportozatban a tompákat és hangzósokat, a tisztákat és hehesítetteket egyaránt. A szók elején azonban mint hangzósak hatnak a megelőző szó utolsó betűjére.

5) A mássalhangzóknak kettőztetése sokkal ritkább a szanszkrit mint a vele összehasonlítás alá eső nyelvekben, a mennyiben a hangazonosítás, mely a kettőztetésnek egyik főforrása igen csekély mérvű ezen nyelvben. Azon esetek, melyekben ilyféle kettőztetés előfordul, létüket vagy a fokozathoz való alkalmazkodásnak vagy a megerősítésnek köszönhetik.

A mi a végcsoportokat illeti, különbség teendő a szanszkritban a szerint, a mint, vagy valamely szót a nyugvás követi, vagy a mint a kifejezés össze vagyon kötve a következő szóval. Hasonló jelenség tünedezik fel a francia nyelvben, a mennyiben itt a többes ragja *s* csakis akkor nyer kifejezést, ha utána egy másik szó következik.

A nyugpont előtt a szanszkritban megengedhető végmássalhangzók a tiszta tompa röpp-mássalhangzók, az inyhangot *k* kivéve, mely a nyugpont előtt eredeti alakját visszanyeri, *k*-vá levén, tehát: *k, t, ṭ, p*; továbbá a folyékony *l*, az orrhangok, vagy az azokat helyettesítő *a n u s v â r a*. A mi *s*-et és *r*-et illeti, melyekre több rendbeli szó végződik, a nyugpont előtt ezek *vis a r g a* által helyettesítettnek; a grammatikai idézetben azonban az eredeti *s* és *r* visszahelyeztetnek.

Egészen másképen áll a dolog a mondat beljében, ott a szók úgy egyesülnek helyesírással, mintha az egész mondat egy szót képezne. A végmássalhangzók meg vannak támadva a követő mássalhangzók, behatása következtében, és mint az a mi nyugvó állapotban meg vala tiltva, visszakerül a körülmények szerint.

A véghangban türt mássalhangzós csoportok kétjegyűek összelevén tevé *r*-ből kizárólagosan követve a nyugpont előtt *k, t, ṭ* és *p*-től; tehát: *rk, rt, rṭ, rp*. Minden más végcsoport egyszerűsítettik, legtöbb esetben az utolsó mássalhangzónak kiejtése által; ilyen a többes 3. személynek végtagja *an*; pl. a *b a u d h-a n* *a *b a u d h-a n t* helyett (tudták).

A mi a folytonos beszédben levő, tehát semmi nyugpont által megakasztott végmássalhangzókat illeti, a törvények ugyanazok, mint azokat a szók belsejében észleltük. A meghatározó elem a következő kezdőbetű, míg a végmássalhangzó az, mely alkalmazkodik. Ezen eljárásnak neve a szanszkritban *s a n d h i* azaz: összeillesztés.

Mássalhangzós rendszer a görögben.

Mindenmü mássalhangzó foglalhat helyet a szók elején és a szók beljében. Az általánosan elfogadott csoportok a görögben a következők:

$\kappa\tau$, $\kappa\nu$, $\kappa\rho$, $\kappa\lambda$, $\kappa\varsigma$, (ξ);	$\pi\tau$, $\pi\nu$, $\pi\rho$, $\pi\lambda$, $\pi\sigma$ (ψ);
$\gamma\nu$, $\gamma\rho$, $\gamma\lambda$;	$\beta\delta$;
$\chi\vartheta$, $\chi\nu$, $\chi\rho$, $\chi\lambda$;	$\varphi\vartheta$, $\varphi\rho$, $\varphi\lambda$;
$\tau\mu$, $\nu\rho$, $\tau\lambda$;	$\mu\nu$;
$\delta\mu$, $\delta\nu$, $\delta\rho$, $\delta\sigma$ (ζ);	$\sigma\kappa$, $\sigma\chi$, $\sigma\tau$, $\sigma\vartheta$, $\sigma\pi$, $\sigma\varphi$, $\sigma\mu$.
$\theta\nu$, $\theta\rho$, $\theta\lambda$;	

Ebből láthatni 1) mily ritkák a tiszta röppmássalhangzókból álló csoportozatok, melyek is csak $\kappa\tau$, $\pi\tau$, $\beta\delta$; 2) hogy a tompa és hangzatos mássalhangzókból álló csoportozat egészen hiányzik; 3) hogy a közvetlen egymásután következő hebesített mássalhangzók csoportozatja, melynek nem adatik hely a szanszkritban, a görögben általánosan elterjedett; 4) hogy χ és φ a szók élén nem tűr maga előtt más betűt mint σ -át.

A nagy különbség a kezdő és a belcsoportozatok között az, hogy a belhangban képezhetik az orrhangok és folyékonyak az első elemet, és hogy találni orrhanggal kezdődő csoportozatokat pl. $\gamma\chi$, $\nu\tau$, $\nu\delta$, $\mu\pi$, $\mu\beta$, $\mu\varphi$ stb., melyek a szók elején nem türetnek.

Igen gyakran történik, hogy a szók képzésénél találkó van a különböző fokú mássalhangzók, a megelőző alkalmazkodik a következőhöz; pl. $\lambda\sigma\kappa\tau\acute{o}\varsigma$, $\lambda\sigma\chi\text{-}\vartheta\acute{\eta}\rho\alpha\iota$, $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$ -ból.

Ezen alkalmazkodás gyakran hangazonításba megyen át. A folyékonyak és az orrhangok különösen gyakorolják ezen befolyást. Így lesz $*\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\psi\text{-}\mu\alpha\iota$ -ból $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\mu\text{-}\mu\alpha\iota$, $\sigma\upsilon\nu\text{-}\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$ -ból $\sigma\upsilon\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$, $\rho\omicron\delta\text{-}\sigma\acute{\iota}$ -ből $\rho\omicron\sigma\sigma\acute{\iota}$, $\acute{\epsilon}\sigma\text{-}\nu\mu\iota$ -ből $\acute{\epsilon}\nu\text{-}\nu\mu\iota$.

Az összetett alakokban a betűnek kettőztetése némelykor az etymologiai σ -nek hangazonosításából kimagyarázható, mely különben kiesett az egyszerű szóban, melynek kezdőbetűjét képezi vala; így pl. *περιόρυντος* (körülfolyt) *περι-όρω*-ból **σερίω* helyett szkr. *s r u* (folyni) *φιλομειδής φιλο-σμειδής* (nevető) helyett szkr. *s m i* (nevetni) sl. *s m j a t i*.

Némelykor a hangazonosítás ellenkező irányban is nyilatkozik, azaz hogy a következő mássalhangzó a megelőzőhöz áhasonul; így lett *ἵκκος* (*ἵππος*) *ἵκφος*-ból, szkr. *a g v a s*; *τέτταρες* *τέτφαρες*-ből, *q u a t u o r* szkr. *k a t v ā r a s*.

A következő mássalhangzónak a megelőzőhöz való alkalmazkodás tényének tulajdonítható a befolyás, melyet σ a következő röppmássalhangzó hehesítésére gyakorol; így lett *σχιζω* **σκιζω* helyett; v. ö. szkr. \sqrt{kid} **s k i d* helyett, lat. *s c i n d e r e*. A szanszkritban is hasonló tüneménynyel találkozunk; pl. $\sqrt{s t h \bar{a}}$ **s t a* helyett, *s t a r e*, *ιστάναυι*.

A foghanguaknak hanghasontalanítása is létezik τ és θ előtt, a mennyiben ezek σ -ba mennek át; így lesz *πειθω*-ból $\sqrt{\pi\theta}$ *πεισ-θήραι* és *πισ-τός*. A hanghasontalanítás némelykor annyira is terjed, hogy segítségével a két szomszéd szótagban levő hehesített mássalhangzók elkerültessenek; így lett *ετέθην*, *ετύθην* **εθεθην* *εθύθην* helyett *θε*, *θυ* \sqrt{b} -ből; *λύθητι* **λύθηθι* helyett; *τῦφος* (*vapor*) **θῦφος* helyett; v. ö. szkr. *d h ũ m a t*

A hehesített mássalhangzónak áthelyezése az egyik szótagból a másikba rendes a görögben ép úgy mint a szanszkritban. Így a tö *τριχ* gen. sing. *τριχός* nem tarthatja meg hehesített hetűjét a nominativus képzője σ előtt, átviszi tehát a hehesítést a kesdő τ -ra és e szerint keletkezik *θριξ* (*θρικ-σ*). Ugyanezen oknál fogva lesz *τρέχω*-ból a jövő *θρεξω*, és *ἔχω* gyenge hehezétét erőssé változtatja a jövő *ἔξω* alakban.

Más hangáttélek gyakoriak még a görög nyelvben és pedig a folyékonyokat illetőleg; ilyenek: *καρδια* és *κραδια*; *δέρομαι* és *ἔδρατον*; *βροτός* **μοροτός* helyett.

A szók végén csak igen csekély számú mássalhangzó foglalhat el helyet a görög nyelvben. Ezek pedig: *v*, *ρ*, *ς* és csak ezen mássalhangzós csoportok: ξ (*κς*), ψ (*πς*). Kivételképen felhozható csak *οὐκ*, mely mássalhangzók előtt *οὐ* és *ἐκ* = *ex*, mely

önhangzók előtt ῥξ. A foghangok kiesnek, ha etymologikailag a szók végén állaniok kellene; így: ἦσαν σῶμα állanak *ἦσαντ = erant *σωματ helyett. A vég *m v*-be megy át a ragozásban; így lett: ἔλκον *ἐλκον, λόγον *λογομ helyett, ha különben ki nem esik, mint például πατέρα szóban v. ő. szkr. pitar a m. A végmássalhangzónak változása egy mondatban a szók találkozásánál csak *ovk* és a hangzóra végződő előjárókra szorítkozik, melyekben a hangzónak kiesése után a megelőző mássalhangzó, ha erős hehezetű önhangzó előtt áll, hehesítetté válik; így lesz: οὐχ οὗτος, ἀφ' ἡμῶν, ἐφ' ἐπι, καθ' κατά helyett.

A mássalhangzók rendszere a latin nyelvben.

A latinban mindennemű mássalhangzó foglalhat helyet a szók élén, de ugyanitt a mássalhangzók csoportozatai eléggé megszorítvák; sohasem következhetik két röppmássalhangzó egymás után.

A csoportozatok a következők:

cn, cr, cl; gn, gr, gl;

tr;

pr, pl; br, bl;

fr, fl;

sc, scr, squ, st, str, stl;

A kezdő csoportozatok, minők: *pt, pn, ps, sm, scl, tl, tm*, sőt *dr* csak idegen származású szóknál fordulnak elő.

A belhangban a csoportozatok négy mássalhangzóból is állhatnak; pl. *m o n s t r u m*. A tompa és hangzatos mássalhangzónak érintkezése gyakoribb mint a szanszkrit és görög nyelvben. De ez valószínűleg a helyesírónak eljárásából következett, vagy hogy mint a franczia és angolban, az etymologia inkább vétetett tekintetbe, mint a kifejezés. Quintilian¹⁰⁾ tesz erről tanúságot, állítván, hogy ilyen szóban mint *obtinuit* az etymologia követeli, hogy *ob* irassék, míg ellenben a fül *op* hangot hall. A feliratok és a kéziratok gyakran azon helyesírás felé

¹⁰⁾ Quint. Instit. orat. I, VII, 7.

hajolnak, mely megfelel a kiejtésnek és a latin grammatikusok az ilyen alakok nagy számát jegyezték fel; pl. *apsens*, *opservans*, *optinui*, *supstituta*, *quitquit*, *at* (= *ad*) stb.¹¹⁾

Ezen tekintetben tehát a belhangu mássalhangzók közötti alkalmazkodás csak tökéletlenül nyerte kifejezését a latin helyesírásban. Azért is nagy különbség teendő azon belhangu csoportozatok között, melyek a ragozás, származtatás, és azok között, melyek az összetétel következtében keletkeznek.

Az első esetben (némely esetet kivéve, mint *sabter*, *sabtus*) az alkalmazkodás szabály, és a következő mássalhangzó az, mely a megelőzőnek fokozatát meghatározza; így lesz: *scribere*-ből *scripsi*, *scriptum*; *agere*-ből *actum*. A foghangok alkalmazkodása annyira megy, hogy egészen áthasonulnak, sziszegőkké gyengülvén: pl. *fod-ere*, *foss-um*.

A folyékonyak és orrhangok inkább hangzatos természetűek lévén azon természettel bírnak, hogy a származtatás- és összetételben a megelőző tompákat hangzatosakká teszik; ilyenek: *negligo* (nec lego); *publicus* (*populicus); *quadraginta* (quatuor); *segmentum* (secare); *salignum* (salicis). Ezen alkalmazkodás néha hangazonosításig terjed; így lett *summus* **supmus* helyett *super*-ből; *puella* = *puerula*; *flamma* *flagma* helyett *flagrare*-ből.

Ezen hangazonosítás némely esetben ellenkező irányban is terjed, a mennyiben a megelőző mássalhangzó az utána következőt áthasonítja; így lett a felső fok ragja —*ssimus*, *stimus*; —*rrimus*, —**rtimus*; —*llimus* **ltimus* helyett; *velle*, **velre*, *Pollux*, *Poldux* helyett, keletkezővén a görög *Πολυδύκης*-ből.

A mássalhangzóknak, melyek az összetétel következtében érintkezésbe jönnek, alkalmazkodása a latin nyelv különböző korszakai szerint különböző. Minél tovább behatalunk az ósrégi latinság korszakába, annál inkább tapasztaljuk, hogy a helyesírás a legkülönbözőbb mássalhangzók találkozása ellen nem

¹¹⁾ Corssen. Aussprache I, 54, 72 l.

vala érzékeny. Némely régi alkalmazkodások, minők: *venundare* (*venumdare*), *eundem* (*eumdem*) eltűntek ugyan a *classicus* korszakban; de legtöbb esetben szót fogjuk találni, hogy a *classicus* korszakban a hangazonosítás már teljesen befejezett tényként szerepel, melyet az ősrégi latinság még nem fogadott el; így a következő alakoknál: *affere* (*ad-ferre*) *sufferre* (*sub-ferre*), *differre* (*dis-ferre*), *colloqui* (*con-loqui*), *corrumpere* (*con-rumpere* stb. Egy szóval a hangazonosítás mindinkább terjed a *classicus* korszakban, míg teljesen bevégzett állapotában az olasz nyelvet a latinból készíté elő; pl. *objectum* ol. *oggetto*.

Az összetett szókban, melyeknek első tagja *m*-re végződik, másodikika pedig önhangzóval vagy *h*-val kezdődik, az *m* kivetetetik, de nem az ezt megelőző önhangzója; pl. *co-ire*, *circuire*, *co-hibere*, *co-hors* stb. A végmássalhangzónak kiesése előfordul az összetétel más eseteiben is, nem különben a származtatásban és a ragozásban; pl. *a-vertere* (= **ab-vertere*) *suasi* (= **suad-si*), *miles* (= **milet-s*) stb.

A hanghasontalanításnak szintén nagy szerepe jutott a latinban. Hatása kiterjed az egyik szótagból a másikra. Így a származtató ragok *-ris*, *-lis*, *-aris*, *-alis*, melyek ugyanazon származásuak és eredetűek, váltakozva fordulnak elő és pedig *r*-rel, ha a töben *l* foglaltatik; pl. *milit-aris*, *epul-aris*, *stel-la-aris*, *singul-aris* stb. és *l*-lel, ha a töben *r* fordul elő; pl. *rur-alis*, *mur-alis*, *materi-alis*, *plur-alis* stb. Ezen szabálytól eltérő alakok is léteznek. minők: *fluvi-alis*, *leth-alis*, és mások, melyeknél azonban azon körülmény, hogy *l* a végzettől távolabb esik a hanghasontalanítás megakadályozására némi befolyással vagon.

A hanghasontalanítás némi nemének valamint azon idétlenségnek, mely szerint, két egymásután következő ugyanazon hangzatu szótag kiejtendő volna, tulajdonítható az egyik szótagnak kiesése, mely észlelhető a következő összetett és származtatott szókban, minők: *nutrix* **nutritrix*, *antestari* **antetestari*, *veneficus* **venenificus*, *stipendium* **stipipendium*, *semestris* **semimestris* helyett. Ugyanezen kiesés észlelhető a görögben *ἡμέδιμνον* szóban

**ἡμιμέδιμνον* helyett. A mássalhangzó csere szintén elterjedett a latin nyelvben. Így találjuk, hogy az *r* cseréli helyét *crevi*-ben *cerno*-ból, *sprevi*-ben *sperno*-ból, *stravi*-ban *sterno*-ból.

A véghangban a latinban minden mássalhangzó *q*, *g*, *p* (*volup* kivételével) *j*, *v*, *f*, *h*-át kivéve foglalhat helyett. Csopor, tozatban előfordulhatnak a folyékonyak az *n* vagy *s* következő *nc*, *nt*, *rt*, *lt*, *st*; vagy a röpphangok következő *s*-szel; pl. *abs*, *urbs*, *-strix* (= *trics*); *pe* nem létezik végcsoport, mely két röpphangból vagy kettőztetett mássalhangzóból állana. A mássalhangzóknak alkalmazkodása két szó között, a mint ez a szanszkritban és csekélyebb mérvben a görögben uralkodik, nem létezik a latinban, hacsak nem vesszük tekintetbe az *ab* és *ex*-et, melyekben hangzók előtt a mássalhangzó elnyomatik.

Bartal Antal.

Közlemények a görög dalköltészet történetéből.

Terpander, Alcman, Stesichorus.

(Vége.)

IV. Stesichorus.

Míg a görög anyatartományokban a dalköltészet a leg-
gazdagabb változatosságban virágzott, addig a nyugati leány-
városokban oly alakban fejlődött, melyben azt a tökély legma-
gasb fokán találjuk. A haladás az epodicus szerkezetben tűnik
fel, melynek feltalálója első műveszi fejlesztője Stesichorus.

Stesichorus a régiektől legtöbbször himerabelinek — *ὁ Ἰμεραῖος* — neveztetetik, mely város nagyrészt Zankle egyes aeol-
chalkisilakói által dór bevándorlók hozzájárulása mellett alapítta-
zott²⁰⁴); innen magyarázható, hogy Aristoteles Stesichorust a
lokrok közé helyezi²⁰⁵), s nem ellenkezik vele azon hagyó-
mány sem, mely szerint a költő az italiai vagy siciliai Metau-
rusból származott volna²⁰⁶), mert e város Stephanus Byz. sze-
rint Siciliában lokrok által alapított volt.²⁰⁷) A költőt állító-
lag Tisiasnak hívták eredetileg, s találmányától nyerte volna
utóbbi nevét²⁰⁸); sokkal valószínűbb azonban, hogy egész nem-
zetségében a dal- és zene művelése örökös, s ama név is meg-

²⁰⁴) Thucyd. VI. 5. — Szerinte a három zanklei főalapító
egyikének neve Euklides. Így hívták *Svidas* v. *Στησίχορος* szerint
költőnk atyját is.

²⁰⁵) Rhetor. II, 21, 8.

²⁰⁶) Svidas: „οἱ δ' ἀπὸ Ματαυρίας τῆς ἐν Ἰταλίᾳ.“

²⁰⁷) Steph. Byz. v. *Ματαρός· πόλις Σικελίας Λοκρῶν
κτίσμα.*

²⁰⁸) Svidas *Στησίχορος· ἐκλήθη δὲ Στησίχορος, ὅτι πρῶτος
κίθαροδία (ῥ) χορὸν ἔστησεν, ἐπεὶ τοι πρότερον Τισίας ἐκαλεῖτο.*

szokott volt, mert kivüle még kétszer előfordul mindig ama tulajdonok kíséretében.²⁰⁹⁾ Svidas még a költő atyját nevezi meg, Euphorbus vagy Euphemus vagy Euclidesnek, egy régi monda pedig Hesiodól származtatja; ugyancsak Svidas szerint egyik fivére Mamertinus (Ameristus) mértannal foglalkozott, a másik (Helianax) törvényhozó volt. Korára nézve az adatok nagyjából megegyeznek Svidas tudósításával, hogy a 37-ik olyimpiában született s 80 éves korában halt meg²¹⁰⁾; s ez adat összhangzik egy adomával, mely róla fönmaradt azon korból, midőn Phalaris, Agrigent hirhedt kényura az ellenség ellen vonulván, a himeraiktól testőrséget kívánt; Stesichorus, hogy földjeit megóvja a veszélytől, a szarvas által üldözöbe vett ló meséjét mondá el, mely az embert hívta segítségül, s azt hátára felvévén, szolgájává lön.²¹¹⁾ A himerai költő, tehát Aleman ifjabb kortársa volt, de költeményeinek tartalma, nyelvezete és sok tekintetben alakja is annyira elütő Aleman modorától, hogy követőjének nem mondható, hanem ugyanazon elemeket teljes eredetiséggel más irányban, de nem kisebb szerencsével fejlesztette.

Életviszonyait homály fűdi; egyes körülményeket a rege mezébe burkolta az utókor, mely költészetét isteni, természetfölötti adománynak tartotta, s ily úton kísérlé kimagyarázni. Stesichorusnak mint kisednek ajkaira éneklő csalogány szállott, s agg korában Apolló szürke hattyjakint dalban lehelé ki lelkét.²¹²⁾ Egy körülmény ténykép emelkedik ki a mesés hagyományból: a költő vaksága, melynek megszüntetéseért, úgy látszik, a költő maga könyörgött egy hymnusban a dioskurok-

²⁰⁹⁾ A Marm. Par. ep. 50 szerint egy költő Stesichorus, ki a mienkkel gyakran tévesen fölcseréltetik, Ol. 73, 1-ben Görögországba megy, és u. o. ep. 73. sz. egy másik himerdi Stesichorus Athénben győzedelmeskedett.

²¹⁰⁾ Svid *Στησιχ.*

²¹¹⁾ Aristot. Rhet. II, 20. — Agrigent a 48. ol. 4-ik évében alapítottatott, s Phalaris uralkodása Ol. 53, 4-ben kezdődött. — A mesét különben későbbi írók Gelóról, Syracusae királyáról mondák, V. ö. Phot. p. 139 B, 3 Bekk.

²¹²⁾ Plinius Nat. Hist. 10, 43 és Hieronym. Epist. 34.

hoz.²¹³⁾ A monda úgy dolgozta föl az adatot, hogy a vakságot büntetékép magyarázta azért, hogy a költő egy dalában Helenát gyalázta²¹⁴⁾, s midőn visszavonta (*Παλινοῦδια* e költemény neve) gyanúsításait, legott visszanyeré szeme világát. Plato elég fontosnak találta e mesét, hogy bizonyítékül használja fel azon állítása mellett, hogy régtől fogva engesztelés létezik azok számára, kik a mythusok eredeti alakját elferdítik. Tudta ezt Stesichorus — u. m. Plato, — megvakíttatásának oka nem maradt előtte titokban mint Homér előtt, s azonnal palinodiát költe e versekkel:

Ὀὐκ ἔστ' ἔτνμος λόγος οὐτος·
οὐδ' ἔβας ἐν ναυσὶν εὐσείμοις,
οὐδ' ἔκει πέργαμα Τροίας.²¹⁵⁾

mire visszanyerte szeme világát.²¹⁶⁾

A költő úgy látszik csak Siciliát s Nagy-Görögországot választá működése színhelyéül; a dicsőségért, hogy Stesichorus tetemeit birja, két város vetélkedett. Himera s Katana,²¹⁷⁾ s windkettő pompás emléket emelt tiszteletére, nyolc oszlopból, melyek nyolcszöget képeztek, s melyhez nyolc lépcső vezetett²¹⁸⁾;

²¹³⁾ Horat. Epod. 17, 44.

²¹⁴⁾ Plato Phaedr. p. 243 A.; Isocrat. Hel. enc. p. 218; Pausan. III, 19, 11.

²¹⁵⁾ Plato id. h. „Nem való ama monda; te soha sem szálltál a jó evezős hajókra, nem érkeztél Trója várába.“

²¹⁶⁾ A monda ezen alakja talán vallásos hagyományból van átvéve. Bode (Gesch. d. hell. Dichtkunst II, 2, 50) Helena csalképeknek, árnyának — *εἰδωλον φάσις* — feltalálását Leuke szigetbeli papoknak tulajdonítja, kik azt állíták, hogy a valódi Helena Proteusnál maradt a háboru tartama alatt, caak annak csalképe követte volt Párist Trójába.

²¹⁷⁾ Thucyd. VI, 3. 5. — Svidas v. πάντα ὀκτώ és *Στησίχορος* és Antipatros (Anthol. Pal. VII, 75) Katana mellett, Himera mellett Pollux 9, 7 és Eustathius tanuskodnak.

²¹⁸⁾ A nyolcas szám jellemző volt ez emléknél, s bizonyára Stesichorus művészetére vonatkozással birt, taláu annyiban, hogy a kartáncosok száma nála a nyolc többszöröse (3, 4, vagy 6-szor 8) volt. A szám közmondásilag a költő nevével hozatott kapcsolatba, a mennyiben a kockajátéknál egy dobás, mely nyolcat mutatott (*πάντα ὀκτώ*) *Στησίχορος*-nak neveztetett.

a himeraiaiak azonfelül szobrok által s érmeken is megörökítették.²¹⁹⁾

Stesichorus igen termékeny költő volt; a régiek nem kevesebb mint huszonhat könyvet említenek, melyekben művei egybe voltak gyűjtve,²²⁰⁾ s majdnem egyhangulag magasztalják költői hírnevét, főleg Homérral hasonlítván össze, vagy melléje állítván. Longin, a híres műtész *ὀμηρικώτατος*-nak mondja, Simonides a két költőt egymás mellett említi:

*οὐτῶ γὰρ Ὅμηρος ἢ δὲ Σησίχορος ἄμισε λαοῖς.*²²¹⁾

Cicero pedig így nyilatkozik róla: (Stesichorus) „et est et fuit tota Graecia summa propter ingenium honore et dignitate“²²²⁾; csak Quintilian, kiemelve különben költeményei tartalmasságát, magas rőptét és méltóságát, gáncsolja bőségét.²²³⁾ A komoly fenség mellett azonban a hangzatosság is jellemzé Stesichorus műzsáját, s az erő- és báj e vegyüléke képezte épen a középírály — *μέσος χαρακτήρ, μέση σύνθεσις* —²²⁴⁾, melyet már Homér oly mesterileg kezelt, s mely épen töle homérinak is neveztetett.

De Stesichorus nemcsak irály, hanem tartalom és versidomok tekintetében is közel áll Homérhoz vagy általában az eposhoz. Sajnos, hogy a töredékek csekélysege, s a monographiák elveszte²²⁵⁾ miatt, csak igen halvány képet alkothatunk magunk-

²¹⁹⁾ A szobrok egyike Terminiből (a régi Himerából) mai nap is megvan; v. ö. Gronov Thesaur. Ant. Gr. II. tab. 38; egyet Cicero látott ugyanott; v. ö. in Verr. 2, 35. — Egy érem leírását, mely Stesichorust a Cicero vázolta rajzban ábrázolja l. Visconti Icanogr. Gr. tab. 3. n. 7.

²²⁰⁾ Svid. *Σησίχ.*

²²¹⁾ Longin 13, 3; Simonid. fg. 10.

²²²⁾ Cic. in Verr. 2, 35.

²²³⁾ Inst. or. X, 1, 62: „— si tenuisset nodum, videtur aemulari proximus Homerum potuisse; sed redundat et effunditur.“ — Hasonlóan jellemzi Horác Stesichorus költészetét od. IV, 9, 8: „graves Stesichori Camoenae“; Statius (Sylv. 5, 3, 151) feroxnak nevezi a költőt.

²²⁴⁾ Dionys de comp. verb. 24.

²²⁵⁾ Ilyen lehetett p. Chamaeleon műve Stesichorus fölött, melyet Athenaeus XIV, 620 C. említ.

nak a költő tevékenységéről; de költeményeinek fenmaradt címei s egy pár vers is eléggé jelölik a tért, melyen mozgott. E költeményeinek tárgyát egyes mondakörök szolgáltatták, melyek hagyományaitól különben egyes részletekben eltér.²²⁶⁾ Legnagyobb hírrel bírtak „a torjátékdíjak Pelias sírjánál“ (*ἄθλα ἐπὶ Πελίας*), melyeket magasztalva említett Simonides²²⁷⁾, s melyek szerzőjének némelyek tévesen Ibycüst tatották. A dioskurok lovainak rajzából maradt a következő töredék:

*Ἐρμείας Φλόγεον μὲν ἔδωκε καὶ Ἄρπαγον ἐκείνα Ποδάργου
Ἴηρα δὲ Ξάνθου καὶ Κύλλαρον [ἔξοχῳ νιῆ Θυέλλας,
δῶρα Ποσειδάωνος ἄνακτος], ἐλισσομένους
παρὰ σιδαρωτῶν ἐπισσώτρων...²²⁸⁾*

s egy felszólítás, hogy (a hősök) fogadjanak el a szüzekről kalácsot, mézet s egyéb nyalánkságokat:

*Σασαμίδας χόνδρον τι καὶ ἐγκρίδας
ἄλλα τε πέμματα καὶ μέλι χλωρόν.²²⁹⁾*

A költeményben, mint a töredékekből is kitetszik, hosszabb és rövidebb dactylusi sorok váltakozva feleltek meg egymásnak strophákban és antistrophákban, melyeket hihetőleg egy-egy epodus zárt be.

A Herkules-monda egyes részeit több darab tárgyalta, így a háromfejű és hatlábu s kezű óriás elleni viadalt a *Τηρονοίης*, melyből Strabo és Athenaeus őriztek meg csakély terjedésű töredékeket; az egyikében a hely rajzoltatik, hol a szörny barmai legeltek:

*Σχεδὸν ἀντιπέρας κλεινᾶς Ἐρυθείας
Ταυτήσσοῦ ποταμοῦ παρὰ παγὰς ἀπίερονας, ἀργυροῖζους;
ἐν κενθᾶνι πέτρας.²³⁰⁾*

²²⁶⁾ V. ö. az egész tárgyra vonatkozólag Bode Gesch: d. h. Dicht. II, 2, 60 kk.

²²⁷⁾ Athenaeus IV, 172 D. és XIV, 645 E.

²²⁸⁾ Bergk P. L. G. p. 973. Fg. 1. A zárjegy közti sorok kiegészítési kísérletét mutatják.

Bergk²²⁹⁾ Bergk Fg. 2.

²³⁰⁾ Bergk Fg. 5. „Közel a magasztalt Erythiához, Tartessus apadhatatlan, czüsthabu forrásai mellett, egy sziklabarlangnál.“ — Az egész költeményről értekezett Lentsch Ersch et Grub. Encyclop. LXII, 209 k. ll.

egy másik Heraklest írja le, a mint Helios arany csészéjén teszi meg tengeri útját:

Ἄελιος δ' Ἵπεριονίδας δέπας ἑσκατέβαινεν
 χρύσειον, ὄφρα δὲ Ὀκεανοῖο περάσας
 ἀφίκοιθ' ἱερᾶς ποτὶ βένθια νυκτὸς ἐρημᾶς
 ποτὶ ματέρα κονριδίαν τ' ἄλοχον παῖδάς τε φίλους·
 ὁ δ' ἐς ἄλσος ἔβα
 δάφναισι κατὰσιον ποσὶ παῖς Διός.²³¹⁾

a Centaurok lakomájáról is meg kellett emlékeznie a költeményben; erre vonatkozik a következő két vers:

Σκύφειον δὲ λαβὼν δέπας ἔμμετρον ὡς τριλάγνον²³²⁾
 πῖνεν ἐπισχόμενος, τό ῥά οἱ παρέθηκε Φόλος κερᾶσας.

Ugyancsak a Herkules mondaköréből vénék tárgyai a *Κέρβερος*-, *Κύκνος*- és *Σκύλλα*-nak, melyekről azonban a címnél egyebet nem tudunk. *Συοθηραί* — a vadkanvadászok — vagy Herakles vagy Meleger mondájára vonatkoztak; *Εὐρωπεία*-ban és az *Εριφύλη*-ben thebai mondák tárgyalattak az *Ἰλίου πέρις*-ben Trója romlását zengé; a trójai márványlap vésnöke saját vallomása szerint Stesichorust használta forrásul, s miután a hősök nagyobbára még fölismerhetők e domborművön, legalább némi sejtelmünk lehet a költemény terjedelméről s egyes leírásokról (p. Aeneas kivándorlása), melyeknek abban elő kellett fordulniok.²³³⁾ *Ἐλένα*-ról főnebb emlékeztünk; ebben a főszerepet az *Εἰδωλον* játszotta, melyet a trójaiak a valódi Helena helyett magukkal vittek, de mindenestre nagyobb szabásu mű volt, mert egy részét, mely Mene-

²³¹⁾ B. fg. 8. „Helios, Hyperien fia az arany csészére száll, hogy átszelvén Okeanos hajkait a szent éj sötét mélyébe érkezék anyjához, a szüziés hitveshez s a kedves magzatokhoz; ő azonban, Zeus fia (é. Herakles) a borostyán-árnyékos ligetbe sietett.“

²³²⁾ Bgk. fg. 7. „Fölfogta az öblös serleget, a három mértékűt, s szájához emelte kiüríté, a mint Pholos keverte s cléje helyezte.“

²³³⁾ „Ἰλιον πέρις κατὰ Στησίχορον“ mondja önmaga. V. ö. Welcker Kl. Schr. I, 180 k. ll. — Az utóbbi pontra nézve l. bővebben Bode id. m. 65 k. l.

laus nászmenetét énekelte meg, külön névvel Helena epithalamiumának neveztek; ebből maradt fön a következő töredék:

*Πολλὰ μὲν Κυδωνία μᾶλα ποτιέριπτον ποτι δίφρον ἄνακτι,
πολλὰ δὲ μύρσινα φύλλα
καὶ ῥοδίνους στεφάνους ἴων τε κορωνίδας οὔλας.²³⁴⁾*

A *Νόσται* tárgyát a Trójából visszatérő hősök kalandjai képezték, az *Ὀρεστεια*-ét, mely oly terjedelmes volt, hogy két könyvre oszlott, Orestes története. Ennek több kisebb töredékéből különösen egy bír fontossággal, mert az előadásra vonatkozik:

*Τοιᾶδε χορὴ Χαρίτων δαυώματα καλλικόμων
ἕμειν Φρύγιον μέλος ἐπευρόντας ἀβρωῶς ἤρος ἐπερχομένον.²³⁵⁾*

Első tekintetre ugyanis föltűnő, mikép lehetett ily történeti, tehát sajátlag az epos körébe tartozó tárgyakat a lantos költészet mezébe öltöztetui, isteni tiszteletek alkalmával zene és kartánc kíséretében előadni? Mert a mythust, nem mint Alcman csak episodkép, tehát mintegy külső eszközkép illeszté a lyrai költeménybe Stesichorus, nem vonatkozással valamely újabb eseményre vagy analog körülményre használta, mint Pindar, hanem mythus képezte föltárgyát az egész költeménynek. Az idézett töredékből tehát egyrészt azt tanuljuk, hogy ama költemény az igazgató, lelkesítő phryg hangnemben adatott elő, de másrészt azt is, hogy a kikeletkor énekeltetett. Tudjuk, hogy a herosok cultusa Nagy-Görögországban általánosabban el volt terjedve, mint Hellasban bárhol; az egyes városok alapító hőseik, de más herosok emlékeit is ünnepélylyel ülték meg; Tarentban p. a főherosok mint Atridák, Laërtiadák, Aeakidák, Agamemnoniadák közös halotti ünnepélyek által tiszteltettek [e városban általában több volt az ünnep mint a munkanap²³⁶⁾] s bizonyára más városok sem maradtak el e tekintetben. Ez em-

²³⁴⁾ B. Fg. 27. „Cydoni almát nagy számban hajítottak a király szekerére, sok myrtuságát és rózsafonatokat s ibolyakoszorúkat.“

²³⁵⁾ B. fg. 35. „A szépfürtü charisok ily adományait kell ünnepelni phrygiai dalban kikelet közeledtével.“

²³⁶⁾ Strabo 6. p. 280 C. V. ö. Bode id. h. 68 l.

lékünnepek pedig tavaszkor ülettek, miután az ujló természet jótékony hatása adományuknak tekintetett. E hősök különönmű tiszteletének volt tehát szentelve Stesichorus költészete, ez magyarázza meg annak tartalmát, s az ezzel szorosan egybefüggő alakot is.

E mythusi karkölteményeken kívül még paeanokat irt Stesichorus, de ezeknek csak neve maradt fön. Nevezeteseb, hogy ő volt első, ki szerelmi költeményeket irt, de nem alanyi felfogás nyomán, mint az aeol költők, hanem a népmonda egyes történeteit adta elő; két ily darab tartalmát ismerjük, bár céljuk és belrendezésök nincs tudya. *Καλύκα* (virágbimbó) a szerencsétlen leány szerelmét festi, ki midőn vonzalma viszonzatlan maradt, a leukasi szikláról ugrás által vetett végett életének²³⁷⁾; a *Ραδινα* egy samosi testvérpár szomorú történetét beszélte el, kiket egy korintheta zsarnok megöletett. Ez utóbbinak kezdetét (Strabo²³⁸⁾ őrzé meg, s chorjambusokban helyreállítá Meinecke:

*Ἄγε Μοῦσα λίγαι, ἄρξον ἀοιδᾶς ἐρατωνύμων
Σαμίων περὶ παιδῶν ἐρατῆ φθεγγομένα λύρα.*²³⁹⁾

Ezekhez számíthatjuk nagy valószínűséggel a korán elveszett *Δάρις*-t is, melyben egy pásztor szintén a szerelem áldozata lett; Stesichorus a népköltészet e szüleményéből művészi alakú költeményfajt, a pásztorodalt alkotta, mely utóbb Siciliában virágzása fénypontját érte el.²⁴⁰⁾

Ez utóbbi költői műveknek az előbbiekkal egy közös sajátságuk van, az, hogy nem egyéni érzelmeket fejeznek ki, nem a jelenre vonatkoznak, hanem köznyelven forgó vagy elmúlt történetet s magyarázza meg egyszersmind azon körülményt is, hony a régiek miért állították mindig össze Stesichorust Homérral.

²³⁷⁾ Athen. XIV, 619 D.

²³⁸⁾ Strabo VIII, 347.

²³⁹⁾ Bergk fg. 44. „Rajta hangosszavu Múzsza, kezdj a lyra hangja mellé bájló dalt a samosi gyermekekről.”

²⁴⁰⁾ V. ö. Aelian Var. hist. X, 18.

A mythusi kardalok kivétel nélkül a dactylicus mértéket mutatják, néha trochaeus alappal, s tartalmuknál fogva is részben phryg, részben dór hangnemben adattak elő a cithera mellett és pedig úgy, hogy stropha és antistropha különböző hosszúságú sorokból, de azonos szerkezettel egy eltérő szerkezetű epodus által zárattak be. A kar, a stropha előadása alatt változtatta helyét, az antistropha alatt visszatért eredeti helyére, melyen az epodus alatt nyugton maradt. Stesichorus e találmánya a költészetben oly híres volt, hogy közmondásossá lett,²⁴¹⁾ s az utóbbi kar- sőt drámaköltők is általánosan elfogadták.

Ez azonban korán sem zárja ki azt, hogy Stesichorus egyes költeményei monostrophicusok ne lehettek volna, mint később Pindar és Simonidesnél, sőt valószínű, hogy a szerelmi dalok nem bírtak ama hármassal, azon költeménye pedig, melyet Socrates élte végperceiben énekeltetett magának, bizonyára nem volt epodicus szerkezetű.²⁴²⁾

A nyelvezetet már nagyobbára az anyag maga szabta meg; alapját az eposi nyelv képezte, mely közé egyes dór vagy aeol szólamok vegyültek, a sicíliai tájbeszédnek legkisebb befolyása sem látszik meg.

Stesichorus működése, tehát annyiban volt fontos a görög dalköltészet történetében, a mennyiben a kardalok legtökéletesebb művészi fölosztását szabta meg, melyet későbbi melicusok egyesítve az Alcman s követői által használt mértékek változatosságával a dalköltészetet oly azóta el nem ért polcig fejlesztették, melyen az ó-kori műköltészet terén Pindar és Simonides elsőrangú csillagokként ragyognak.

H ó m a n O.

²⁴¹⁾ Suid és Hesych. v. *Τρία Στησιχόρου*; s egy a kardalköltészetben járatlan emberről mendák, hogy nem ismeri a *τρία Στησιχόρου*-t sem.

²⁴²⁾ Ammian Marcell. 28, 4. V. ö. Bode id. m. 76. k. 1.

A görögök vallásának fejlődése *).

A theogoniát illetőleg Homér és Hesiod a pogány világ tekintélyei. (Grote).

A Homér előtti költészetről keveset tudunk, majdnem csak annyit, hogy léteztek előbb egyéni fölfogás-, érzésszülte dalok, melyekre az évszakok, természeti tünemények, a családi- és társasélet egyes tüneményei, eseményei hangolák költők kedélyét. Ezek tehát alanyi fölfogáson alapultak s így lyrai költemények voltak. Ilyennek nyomát találjuk a Homérnél¹⁾ említett *linos* énekekben, melyet, mint az Iliasban olvassuk, szüretkor énekeltek; de Hesiod egy töredéke szerint²⁾ más ünnepélyességnél is hangoztattak, és alaphangulata bús, gyászos volt. Egy másik neme a Homér említette bú-daloknak a *threnos*³⁾, mely az elhunytak fölött énekeltetett. Találjuk említve a *nász-dalt* (*ἑμεναίος*) is⁴⁾. Ez említett dalok mind az élet egyes mozzanataira vonatkoznak s a társas élet bizonyos alkalmainál adattak elő. Voltak azonban istentisztelethez tartozó lyrai dalok is, mint az Apollót magasztaló vagy hozzá engesztelődésért hangoztatni szokott *paean*⁵⁾ s hogy több ilyféle is volt, bizonyítják az istentiszteletek leírásai és az, hogy papköltők voltak. Az istentiszteleti dalok ilyformán a lyrai költészetnek már

*) Ezen dolgozat a pesti m. k. egyetem által kitűzött ezen kérdésre: „Vizsgáltsék meg igaz-e Herodot állítása, hogy Hom. és Hes. voltak az elsőek, kik a görögöknek isteneket adtak. S adassék elő a homéri és hesiodi istenek közötti különbség“ pályázván, a jutalmat elnyerte.

¹⁾ Il. XVIII. 570.

²⁾ Eustath. p. 1163. Fragm. 1. Gais ford.

³⁾ Il. XXIV. 721.

⁴⁾ Il. XVIII. 493.

⁵⁾ Il. I. 473.

második fokához tartoznak s leginkább úgy eredtek, hogy azon kor a természeti tüneményeket kellőleg meg nem tudván magyarázni, azokat természetfölötti lények működésének tulajdonítá. Ezen nézetek kiválóan a költők által, de a nép által is fejlesztettek. Hogy kik voltak ezen kor költői, csak alig tudjuk, mert néhány fennmaradt néven kívül többet nem igen ismerünk, mint: Olenus ⁶⁾, Philammon ⁷⁾, Chrysothemis ⁸⁾, Thamyris ⁹⁾, Linus, Orpheus. Annál kevesebbé tudjuk meghatározni költeményeiket. Minthogy azonban bizonyos, hogy az első költészet lyrai volt s csak később ment át obiectiv szemlélődésre s leírásokra: természetes, hogy mindezen régiebb dalnokok kisebb-nagyobb terjedelemben csak egyes érzelmeket, kisebb eseményeket, kalandokat énekeltek meg; tehát a vallási eszméknek csak egyes vonalkáit képviselték, melyek épen szaporaságuknál fogva, a költői képzelem különböző irányai-ból eredve, egy egységet az eszmevilágban nem alakíthatának. A vallási eszmék az istenek jellemei, történetei így nagy különféleségben tűntek fel a görög népnél, míg Homér, használva az előbbi költeményeket s mondákat, habár azonban nem szándékosan egy nagy eszmét kezdett megvalósítani: hogy a vallásban egységet alkosson; és ezen eszmét Hesiod tovább víve és tökélyesítve egységes rendszerben adta elő az egész isten-tant.

Herodot előadásából kitűnik, hogy tudta ezt; tudta, mi-szerint voltak a homéri istenek előtt természet-istenek s csak lassankint lettek személyesítve nagy különféleséggel, míg Homér és Hesiod műveiben rendszeresítették. Kifejezést ad azon véleményének is, hogy a Homér előtti költőknek tulajdonított mythuszi költemények későbbi művek ¹⁰⁾; mint görög maga is érezte szívében azon tiszteletet, melyet a görögök általában azon két nagy névhez kötöttek, mert műveltségök, vallásuk

⁶⁾ Herod. IV. 35. Paus. X. 5. 4.

⁷⁾ Heraclid. Pontic. p. 137.

⁸⁾ Phot. Proclus p. 320, B. 1.

⁹⁾ Il. II. 594. ss.

¹⁰⁾ Herod II. 53. *οἱ δὲ πρότερον ποιηταὶ λεγόμενοι τούτων τῶν ἀνδρῶν (Hom. és Hes.) γενέσθαι ὕστερον, ἔμοιγε δοκεῖν, ἐγένοντο.*

első s majdnem szent gyűjteményének, — bibliájoknak tarták Homér és Hesiod költeményeit: azért állítá Homér és Hesiodról (II. 53.): οὗτοι δὲ εἰσι οἱ ποιήσαντες θεογονίην Ἑλληνισι καὶ τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμὰς τε καὶ τέχνας διαλόντες καὶ εἶδεν αὐτῶν γράψαντες.

Herodot ez állítását a kellő értelemre kell lezállítani; nézzük csak közelebbről ez állítást. A legszorosabb értelemben, mintha a görögöknek még Homér és Hesiod előtt nem voltak volna isteneik, tehát, hogy ők alkottak volna a görögöknek egy egészen új theogoniát, távolról sem érté Herodot, minthogy épen ő mondja azonnal a fönnebbi hely után, hogy ezelőtt isteneiket s az istentiszteletet az egyiptusiaktól vették át a görögök: tehát voltak már isteneik. Ezeket azonban — mint bizonyosan tudjuk — Homér és Hesiod sem semmisítették meg, hanem később is megmaradtak a görög theogoniában. Ilyenformán tehát Herodot nem akarta állítani, hogy a régi egyiptusi istenek tisztelete egyszerre megszakadt, s Homér és Hesiod istenei léptek fel a cultus ünnepélyes színpadára.

De nem is állíthatta volna ezt észszerűen. Ugyanis, ha a vallások, isteni tiszteletek eredetét, lényegét kutatjuk; vizsgáljuk azon viszonyt, melyben az emberek önmagokat és a külvilágot egy felsőbb lényhez képzelik, mely minden láthatót és érezhetőt létrehoz: láthatjuk, hogy minden vallás forrása a külső szemléletekben, a kedély és érzelem világában rejlik. A kedély pedig és érzelmek mindig a külvilág befolyása alatt állnak. Miután az emberek eszmélni kezdettek, a természeti tüneményeknek hatását szintűgy, mint önbensejöknek egyes érzelemmozzanatait, kedélyök és eszöknek egyes nyilvánulásait érzvén, ezeket egy fensőbb hatalom befolyásának tulajdoníták, melytől, mint ők maguk, úgy az érzelmi és természeti jelenségek függnék. S így a görögök is, mint más népek a tünemények okait, a fölöttük uralkodó lényeket kutatván, a hasonló célra törekvés folytán és ennek elérésére fordított hasonló emberi természet és tehetségek következtében: a különféle népek ezen kutatásaiban szükségképen némi összhangzás található.

A természethez fordultak, és ott kezdettek észlelni, hol a jelenségek hatását legjobban érezték, melyek mindennapi munkájokkal, életfenntartásukkal összeköttetésben voltak, a mindennapi tüneményekben, melyek legközelebb befolyással voltak rájuk, mint pl. az évszaki jelenségek, a növényélet mozzanatai stb. A szélvész, villám, eső, melyek vagy kártékony, vagy jótévő hatással voltak az ember körül, mindmegannyi felsőbb lények nyilatkozatainak tűntek fel előtte, melyeket megkelle engesztelni s állandóan tisztelni, hogy irányában jó indulattal viseltessenek. Igen szépen írja Dr. Télyf Iván¹¹⁾: „Midőn a föld kebelének adta át a vetőmagot s látta, hogy a mit eltemetett, új életre virul föl, a földet tartotta valamely titokszerű istennek, mely bámulatának, reményének s félelmének tárgya és imáinak forrása lön. Midőn észrevette az égnek, a napnak a holdnak, a csillagoknak virágoztató vagy hervasztó befolyását a termésekre, isteneknek nézte az égi testeket, kiknek haragját kiengesztelni, jótékonyágát dicsőíteni kell“ stb. Minthogy pedig az ember istenek nélkül sohasem lehetett; igen természetes, hogy az ilyen észmélődéseknek már a népek csecsemő korában kellett kezdődni, midőn még úgy szólva kezdettek élni, családokká s így fokokonként népek- s nemzetekké válni.

A közös vonások s tulajdonságok tehát, melyeket a népek istentiszteletében s hitében fölismerhetünk, részint az emberi természetek s gondolatmenetek hasonlóságán alapul, részint s főleg azon okból származik, mert a népek bölcső-korukban általában ugyanazon külbefolyások alatt éltek s fejlődtek, ugyanazon nap, hold világát élveztek stb., mi hasonló gondolatokat, hitet keltett fel bennök. Ahhoz járul, hogy a görögök is mint a többi népek, elhagyván régi lakhelyeiket, s vándorlásaik folyamán, különösen pedig új letelepedési helyökön új észmélőkel találkozáván, de egyszersmind új befolyások alá kerülvén, egyes fogalmakat és képzeteket elsajátítottak vagy átültettek, sőt a sajátot is a helyi viszonyokhoz, égaljhoz s változott körülményhez képest — a mennyiben ezek mindenesetre kedélyökre és gondolkodásukra befolyással voltak — különfélelép

¹¹⁾ A class. philol. encycl. 54. §.

átalakították ¹²⁾. A mellett tehát, hogy a népek magok is a tények szaporítása és a személyesítések által új, saját egyediségeknek megfelelő mythuszokat teremtenek, — mire különösen fogékonyak a keleti népek, mint kik a virágos, allegorikus kifejezésre hajlók, képeletekben dúsak és érzékiek, — az idegen elsajátított elemet is annyira magokévé teszik, hogy csak alig lehet ráismerni a közös eredetire, melyből emez átalakított. Így találjuk, pl. hogy noha bőven tudunk a görög mythuszokról az egyiptusira rámutatni; s noha a görög nép istentiszteletének magvát ős hazájában Ázsiában nyeré: mégis mily különbség az istenek azon egy jellemvonásában is, hogy a keleti vallásokban az istenség jóakarát- és könyörületből emberré alázza magát, míg a görög vallásban ellenkezőleg az ember az istenek közé emelkedhetik, sőt az istenek mind emberi alakkal, természet- és tulajdonságokkal képzeltek. Indiában, a görögökkel egy közös ázsiai fajból származott népnél, a változhatatlan és határozatlannak abszolút eszméje uralkodott, melynek végtelenségében az egyén egészen elenyészett; de Görögországban visszanyerte az ember egyéniségét, szembeszállt a sorssal s erényesnek tartja a küzdést ¹³⁾.

Ha tehát a népek vettek is át fogalmakat, képzeteket, melyeket sajátukkal egy egészszé tömörítettek: mégis minden nemzet vallása saját szellemének jellegét viseli és saját gondolkodás-módjának s természetének megfelelő szüleménye „saját fürkészésének, küzdésének és működésének eredménye, lelki életének tükrö“ lévén, méltán sajátjának mondható. Főkép mondhatni ezt a görög népről: Ez tehát nem nyerte isteneit az egyiptusiaktól, mint Herodot állítja, hanem amazokkal együtt egy közös forrásból merített, sőt lehet, hogy későbbi egyiptusi befolyás is működött közre; de mindkét esetben a görög nép saját egyéni jellege szerint idomította azt egészen sajátjává, különben is szeretvén mindent magáénak tudni,— csak azt szerette, mi görög és görögös.

¹²⁾ Dr. Tótfy I. A class. philol. enc. 54. §.

¹³⁾ Cantu Caes. Világt. II. 779.

A görögöknek a költészetre, ábrándozásra hangoló országga természetesen sokszerű alkalommal szolgált a hagyományilag öröklött hitregéket élénk képzeletökkel átídomítani, gazdagítani. Tekintsük a legrégebb görögök állapotát, kik még a „pelasgok“ neve alatt szerepeltek. Bármily véleményben állunk is a pelasgokat illetőleg ¹⁴⁾, azt elfogadhatjuk, hogy pelasg névvel a legrégebb görögöket nevezzük. Ezen pelasgoknál, mint Curtius E. történelmében szépen előadja, ¹⁵⁾ még csak kezdetleges vonásait észleljük a későbbben oly díszesen virágzóvá és terjedelmes nagyságban kifejlődő vallásnak.

A pelasgok, mint az árja néptörzs velök rokon ágai, szobrok és templomok nélkül imádták a legfőbb istent, úgy mint általában az isteneket, a nélkül, hogy neveket adnának nekik ¹⁶⁾. A legfőbb istent az „ég“ és „levegő“ által jeleníték meg és később az ezzel egy jelentésű Zeus névvel nevezték meg; midőn pedig ezen istenséget nemcsak a természettel, hanem az emberekkel is viszonyba kelle hozni, nevezték Diaptyros, Diospiter, Zeus atyának. — E régiséget illetőleg nevezi Homér is ¹⁷⁾ Πελασγικός-nak s mivel legrégebb tiszteleti helye Dodona volt, egyszersmind Δωδωναίος-nak.

Hogy miként keletkeztek az istenekről fogalmak, mutatják az istenek nevei valamint a használt jelzők is, és egyszersmind bizonyítékok ezen istentisztelet régisége mellett. Zeus a termé-

¹⁴⁾ Grote (I. 597. Meißner ford.) azt állítja, hogy ezen név csak mythikus; és lehet, hogy ezen név valóban nemzetet jelentett, de tudásunk addig nem terjed; s épen Herodotból mutatja meg Grote, hogy a pelasg nép tulajdonképen barbar s a görög néptől egészen különböző volt. Mi úgy hisszük, hogy e név vagy a görögök egyrésznének, vagy az elfoglalandó vidéken talált népnek neve, s egy ideig, így neveztetének, míg saját hellen nevek uralkodóvá nem lőn. Mi is tehát, midőn pelasgokat nevezünk, nem szorosan állítjuk, hogy görögök voltak, hanem így nevezzük egy szóval a görögöket a legrégebb állapotban az usus szerint.

¹⁵⁾ Curtius F. Griech. Gesch. I. 45. kk.

¹⁶⁾ Herod. II. 52. Ἐθρον δὲ πάντα πρότερον οἱ Πελασγοὶ θεοῖσι ἐπενχομένοι, ὡς ἐγὼ ἐν Δωδώνῃ οἶδα ἀκούσας ἐπωνυμίην δὲ οὐδ' οὐνομα ἐποιεῦντο οὐδεὶ ἀντῶν.

¹⁷⁾ II. XVI. 233.

szeti tünemények legfőbb forrása; ő gyűjti össze a felhőket, — *νεφέληγερέτης* ¹⁸⁾ — melyekből az esőt bocsátja áldásthozólag a földre — *ύέτιος, ὄμβριος* — de a vészfelhőknek is ő az igazgató lénye — *καταινερός* ¹⁹⁾ — s mint haragvó, mennydörgő isten villámokkal sujt — *ύπιβρομέτης* ²⁰⁾, *άστειροσητής* ²¹⁾, *τεροπικέροντος* ²²⁾ κτλ. — Mint ilyen ő a magasban lakik — *αθέρει ναιών* ²³⁾, *ύψίζυγος, επάκριος* κτλ. — s innen neve is *Ζεύς* [*Δι-*ος sskr. dyâu-s, diu-ás, *Διος, ΔΙΣ*] = a felsőbb légkör, az ég.

Az illetén egyszerű istentisztelet némi nyomai későbbben is fennmaradának legalább egyes helyeken (így az attikai Zeustisztelet lényegében mindig természetvallás maradt ²⁴⁾ akkor is, midőn a szobrok s templomok elterjedtek voltak; bár egyrészt az új lakhely különféle körülményeinél fogva a nép az istenek új nyilatkozatait észlelte, s legtöbbször majd minden vidék, kerület más oldalról szemlélte az istenséget, másrészt az új életviszonyokhoz képest a nép új isteneket kívánt, mert alig merte előbbi isteneinek hatását a régi körön túlterjeszteni, részint pedig az idegen népekkel újból és újból érintkezés is a vallás tovafejlését majdnem szükségképen előidézte. Ekkor kezdtek a görögök ősi istenei eredetiségökből veszteni s többé-kevésbé az idegen istenekhez hasonlítani. Így a phoeniciek felhasználván a vallást kereskedésök terjesztésére, Zeust Baal-jokhoz hasonlították, s annak oltalma alatt nyiták meg kereskedelmöket s lőn a bejött idegenek védője *Ζεύς ἐποικίριος* ²⁵⁾. — Átjött keletről lassankint a csillagok tisztelete, képek s szobrok alkalmazása stb., mert igen természetes, hogy az isteneket, ha allegorikus alappal bírnak is, személyesítve kellett előtüntetniök; de mint Grote szép distinctióval mondja: Az istenvilág lakóit az embervilág alakjaival, de nem ennek mértékével kell

¹⁸⁾ II. I. 511; Od. I. 63.

¹⁹⁾ II. II. 421; Od. XIII. 147.

²⁰⁾ II. IV. 166. VII. 69. stb.

²¹⁾ II. I. 154. XII. 275.

²²⁾ II. I. 419. Od. XIV. 268 stb.

²³⁾ II. II. 412. Od. XV. 523.

²⁴⁾ Preller. Griech. Mythol. I. 101.

²⁵⁾ Curtius E. Griech. Gesch. I. 47.

képzelnünk ²⁶⁾. Miként azonban egyrészt az emberek lényegének hasonlósága szülte az alapeszmék, alapfogalmak némi összehangzását, úgy a továbbfejlesztésben, másrészt épen magából az emberi természetből önkényt folyik, hogy a képzelet mindeütt egyenlően nem működhetett s e mellett a körülmények is helylyel-közzel változatosak lévén, igen természetes, hogy majd minden város, vidék, völgy ugyanazon istent más-más alakban képzelte, más tulajdonságokkal ruházta fel. A közös vallási érzést Grote csak oly phaenomennak nevezi, mely csak lassankint állt elő, midőn az egész görög testületet illető összejövetek létesülni kezdettek ²⁷⁾. De épen azon különfeleség is bizonyítja, hogy a vallásnak ősréginek kelle lenni, mert alapjában egy; s ez egység változatossága rögtön nem születhetett, tehát már Homér és Hesiod előtt meg kellett lenni úgy az isteneknek, mint a görög nép saját belélete szükségképi nyilvánulásának. Valamint tehát hihetetlen, hogy valamely nép saját istenekkel ne birjon, hanem egészen idegeneket vegyen és alkítson át, szintúgy lehetetlen, hogy a régi istentisztelet egy költő, vagy mondjuk valláshirdető fellépésével rögtön megszűnjék s az általa ajánlott és megünnepelt istentisztelet oly virágzó legyen s oly szentnek tartassék, mint a Homér és Hesiod által hirdetett istenészet. Hanem bizonyos, hogy mind az isteneket illető fennebb előadott eszmék keletkezése, mind azoknak fejlődési procedurája s főkép a több ágra eloszlás és változatosság jóval Homér és Hesiod előtti korba esik.

Magok Homér és Hesiod is az istenek genealogiáiban utalnak az általok dicsőített istenek ősiségére. Zeus és Hera Kronosnak, az érlelőnek (*κραινω*) és Rheanak, a nagy istenanyának gyermekei ²⁸⁾. Kronos és Rhea ismét Uranosnak és Gaeanak szülöttei, holott szorosan véve Kronos és Uranos az egy Zeus fogalmának változatai ²⁹⁾, mint Rhea és Gaea Heráéi.

²⁶⁾ Grote Gesch. Griechenl. ford. Meissner. I. 4. Die Bewohner der Götterwelt fasst man nach dem Modelle, aber nicht nach dem Maszstabe der Menschenwelt auf.

²⁷⁾ Grote. Gesch. Griech. I. 580.

²⁸⁾ I. XV. 187. — Hes. Theog. 453. ss.

²⁹⁾ Preller. Griech. Myth. 37. s.

Szintén ez ősiséget bizonyítják az egyes melléknevek, jelzők, mint azt Zeust illetőleg fönnebb röviden láttuk. Midőn Hom. és Hes. szerint az isteneknek ősi lakásuk, nejeik vannak, mint az embereknek, — hell, hogy az isteni dynastiának multja is legyen, melyen alapulhat, melyből sarjadzott³⁰⁾. *Ἔσπερ δὲ καὶ τὰ εἶδη ἑαυτοῖς ἀφομοιωῆσιν ἄνθρωποι οὕτως καὶ τοὺς βίους τῶν θεῶν* — mondja Aristoteles³¹⁾; s midőn Hesiod a Zeus előtti isteni kormányt Chaosnak, Gaeának, Tartaros-, Erosnak, később Uranosnak stb. tulajdonítja, s az akkori állapotok festése után ülteti trónra Zeust: bizouyára az isteni család ősiségét akarja eltüntetni, mit vem tehet, ha a néphitben már rég meg nem honosodott volna Zeus mint főisten.

Voltak tehát a görögöknek ősi saját isteneik. Egyes istenekre nézve maga Herodot is³²⁾ elismeri ezen ősiséget. Hogy azonban Herodot a Homér előtti isteneket egyptusiaknak állítja³³⁾, ez onnan is származhatott, mert korában azon félszeg nézet kezdett uralkodni, hogy mindent iparkodtak idegennek feltüntetni³⁴⁾ s azon kívül, mit valóban az idegenből tettek többé-kevésbé göröggé, a sajátot is bizonyos hasonlóságok miatt amonnan származottnak törekedtek állítani. Midőn ugyanis a kelet viszonyaival közelebből megismertek, felfedezték, hogy az egyenes istenek élete, tulajdonságai, cselekvései stb. azokéival analogok, s így Herodot is azon nézetet fogadta el, hogy ezek külről jöttek nemzetéhez, nem gondolván meg, — midőn azt állítja, hogy Homér és Hesiod adtak csak a görögöknek isteneket (illetőleg tehát görög isteneket), — azt, hogy egyrészt ugyanazon istenek, kiket e két nagy költő tanaiban találunk, már azelőtt szintén így szerepeltek; másrészt a homéri és hesiodi tanok nyomán is elég analogiát lehet feltüntetni a keleti istenekhez. Kronos, mint a keleti Satyaorata, az ártatlanság és béke korszaka felett uralkodik; Indra, mint a

³⁰⁾ Grote. Gesch. Griechenl. I. 5.

³¹⁾ Arist. Polit. I. 1.

³²⁾ Herodot II. 50.

³³⁾ Herod. II. 50. II. 52.

³⁴⁾ Curtius E. Griech. Gesch. I. 54—55.

görögök Zeusa³⁵⁾, szelek és viharoknak parancsol, kezében három águ villámmal, és sas áll szolgálatára. Aphrodite³⁶⁾ a tenger habjaiból születik mint Bavani. Durga mint Pallas Athene sisak- és lándzsával képzeltek a bölcsészet és egyszerűsmind a vitézség istennőjének³⁷⁾. A homéri költemények szerint az istenek Okeanostól származtak³⁸⁾, hasonló hitrege uralkodott az egyiptusiaknál és babyloniaknál. Valamint a görögöknél az Olymp³⁹⁾, úgy az indiaiaknál a Meru és a perzsáknál az Elburcz volt az istenek hegysége⁴⁰⁾ stb.

Némely istenekhez talált ugyan hasonlókat Herodot, pl. Hestiát a skythák *Taßti*-jához viszonyítja⁴¹⁾ s mégis Hestiát a görögök eredeti ős istenei közé sorozza; annál inkább kénytelen tehát azon isteneket, kikhez hasonlókat nem volt képes Herodot feltalálni, a görögök ősi isteneinek vallani. Ily eredeti görög isteneknek Herát, Hestiát, Themist, a dioskurokat, charitákat, nereidákat mondja, némelyek véleménye szerint azért is, mert ezek nevei még Herodot korában is a görögből értelmezhetők voltak, míg a többit, mint az elavult nyelvkor szavait, megérteni nem bírta, noha azok is sokkal inkább görögök, mint egyiptusiak⁴²⁾.

Igy Herodotnak azon állítását, hogy a Homér előtti istenek egyiptusiak voltak, oda kell magyaráznunk, hogy sok analogia találtatván a két nép istenei között, a számító, kutató és szerette azokat idegen népektől származtatni; mit annál könnyebben tett, minthogy a költők is, kik Homér előtt említettek mint a vallási dolgok dalnokai, az antiquitas tanúsága szerint idegenek voltak: Olen lyciai, Thamyrus, Orpheus, Linus stb. thraciaiak; tehát úgy okoskodott, hogy a költőkkel együtt a

³⁵⁾ Il. 27. 593.

³⁶⁾ Hes. Theog. 188—201.

³⁷⁾ Cantu Caes. Világt. I. 762.

³⁸⁾ Il. XIV. 245. XX. 7.

³⁹⁾ Il. XVIII. 185. Od. VI. 42 s. Hes. Theog. 42. stb.

⁴⁰⁾ Télyf J. A class. philol. encycl. 54. §. 100. l.

⁴¹⁾ Herodot IV. 59.

⁴²⁾ Hermanns Kulturgesch. der Gr. u. Röm. — Schmidt I. 47.

vallás is idegen földön sarjadt föl, s úgy jött át Görögországba ⁴³⁾).

Épen azon körülmény, hogy ezen mesés és később a történeti költők is az istenekkel foglalkoztak, szülte a változatos-
ságot, a mely amúgy is a különböző helyek istentiszteletével
elötünik, úgy, hogy ha pl. egy idegen istent elfogadtak, vagy a kö-
zös forrásból meríték annak fogalmát, a különböző vidékeken, szig-
eteken, néptörzseknel különbözőleg a viszonyok és benyomások
szerint relativ fogták föl s ugyanazon istent különbözőleg tisztel-
ték, mely fejlődéshez sok idő kellett. Így származtak a helyi cul-
tusok. De nem is adhattak ⁴⁴⁾ az egyiptusiak majd minden vi-
déknek külön helyi istent vagy ugyanazon istennek különböző
alakot s pedig épen a hely viszonyainak megfelelőt ⁴⁵⁾. A p o l l ó
Thessaliától éjszakra székelt, azonkívül különösen szent helyei
Chryse, Killa Tenedos szigetek stb. ⁴⁶⁾ Dionysos a boeot
kicsapongások vezére; Poseidonnak különösen a saroni
kikötőben és Korinthban áldoznak s Aegaeben, hol palotája is
van ⁴⁷⁾; Herának Argosban, ezen kívül Sparta- és Mykené-
ben ⁴⁸⁾; Demeternek Eleusisban ⁴⁹⁾ és a pyraeosi liget-

⁴³⁾ G. Hermann u. Fr. Creuzer. Briefe über Hom. u. Hes. — Hermann 13. lap.

⁴⁴⁾ Hermann. Kulturgesch. d. Gr. u. Röm. Schmidt. I. 48.

⁴⁵⁾ Méltó megfontolni Hermann egy Creuzerhez irt levelének szavait (Über Hom. u. Hes. I.) „14. Allein wenn auch jene Alten sie dort hergeholt haben, so haben sie ihr doch einen ganz u. gar eigenen Charakter gegeben, welcher ganz u. gar der Charakter ist, der den Griechen eigenthümlich angehört, woraus ich schliesse, dass die Urheber dieser Mythologie selbst Griechen waren.“ Nem is valami könnyen fogadtak el a görögök idegen isteneket. Így pl., hogy az ÉLŐ-Ázsiában elterjedt Dionysos oly sok ellenkezéssel találkozott (II. VI. 130. stb.); hogy az argivok Perseus vezérlete alatt a tengeri nők ellen mennek, kik Dionysossal, a szigetekről jöttek; hogy küzdenek az amazonok ellen stb. — mutatja, hogy a görögök féltették eredetiségüket az idegen befolyásoktól, mert levén saját isteneik, szükségteleneknek, sőt veszélyeseknek tarták az idegenekéit.

⁴⁶⁾ II. I. 37. 451.

⁴⁷⁾ II. VIII. 203; XIII. 21.

⁴⁸⁾ II. IV. 51.

⁴⁹⁾ Hymn. Cer. 357, 490.

ben ⁵⁰⁾, Panna és a pásztori isteneknek általában lakhelye Arkadia stb.

Igaz ugyan Preller állítása ⁵¹⁾, hogy nem hiányoztak körülmények, cselekvények és gyűpontok a mondaképzést illetőleg, melyek ama szétágazó s lényegét is sokszor elváltoztató iránynak ellene működtek s a helyi cultusok különbségeit legalább egy közös nemzeti cultusban elenyésztették. Ily gyűpontok voltak Görögország nagyobb uralkodó városai: Peloponnesusban Argos, a Persidák tartománya Tyrynth, Boeotia, Thebae, melyek hatalomban és műveltségben a többit felülmulván, ennek természetes kifolyásaként a mondaképzést is bizonyos öntörténetök és hagyományaik által meghatározott korlátok közt engedték meg. Ilyenek voltak továbbá az általános jelentőségű szent helyek, — többet nem említve — különösen a legrégibbek Dodona és az Olympus. A mythusok egységesítését előmozdíták még a költemények: hymnusok, legendák és epikai költemények. Mindezen körülmények hathatósan előmozdíták egy közös vallás érzetét: de meg nem akadályozhatták, hogy egyik vagy másik vidék nézete közt, egyes istenségre, mondára vagy mythusra vonatkozólag eltérés ne származott legyen, sőt hogy ugyanegy tényre vonatkozólag külön költők által, kik egymás működéséről mitsem tudtak, rendszer nélkül homlokegyenest ellenkező nézetek ne keletkezzenek. Innen eredtek az eltérő nézetek az istenek származását illetőleg is ⁵²⁾. Apollo Athénben Hephaestus és Athene fiának tartották, míg a későbbi tan Zeust és Letót mondja szüleinek ⁵³⁾; Harmonia Thebaeban Ares és Aphrodite leánya, mint a Theogoniában is találjuk, de Samothrakiában Zeus és Elektra gyermekének tartották ⁵⁴⁾ stb.

A vallási eszmék ily nagy tömkelegében lépett fel rend-

⁵⁰⁾ II. II. 696.

⁵¹⁾ Preller. Griech. Myth. I. 10. ss.

⁵²⁾ E különbségek egy részét, később Homér és Hesiodnál is feltehetően találhatjuk, mint kik nagy egyesítő tervök dacára sem tudtak egészen a helyi nézetekből kibontakozni. Erről különben még alább is.

⁵³⁾ Bähr de Apollinis patricio. Heidelb. 1820. .

⁵⁴⁾ Diod. V 48.

kivüli tüneményként Homér, a maradandó becsü műveiben az istenészet egységét kezdé megállapítani. Körülbelül egy századdal később, midön a hellen népek is tömörülni, egyeddé alakulni óhajtottak; a törzsek, államok egyöntetü rendezés után vágytak, és származási jegyzékekkel, valamint politikai intézményekkel igyekeztek bebizonyítani közös eredetöket⁵⁵): Hesiod egyenesen azon szándékkal is, hogy a görögöknek ugyanakkor, midön egységes nemzetté válnak, általános nemzeti theológiát adjon egy gyűjteményben, írta költeményeit, nem ugyan mint valamely dogmatikai értekezést, hanem egyszerűen elbeszélő alakban.

Mit kimutatni törekedtünk, voltak a görögöknek egyrészt idegenektől elsajátított s görögössé változtatott, de legfőbb részben saját eredeti isteni családjak. Homér és Hesiod tehát nem szerettek isteneket a görögöknek, hanem feldolgozták a meglevöket, összegyűjtve a korábbi költemények töredékeit, mondákat, vallási eszméket s azokat egy általánosan elfogadható rendszerbe szedték. Söt úgy látszik, Homérnak nem is volt szándékában sem vallási tanokat adni, hanem eposzában mondhatnók mintegy kisegítőkül használja s szerepelteti az isteneket, azon kor igényei szerint igen nagy szereppel; és csupán ennek, meg azon tulajdonságának, hogy költeményei mindenre szélesen kiterjeszkednek, köszönhetjük, hogy belöök a vallásnak egész, bár nem hiánynélküli tanát összeállíthatjuk. S ha gondosan megfigyeljük Homér költeményeit, némely egyenes állításaiból úgy, mint mellékes célzásaiból is észlelhetjük, miként változtak át lassankint a természet-vallás egyedei a hős-kor isten-alakjaivá. Zeus a felhőgyűjtö, ki a magasban, az aetherben székel, mint természet-isten, az esö és villámok ura. De épen villámainak fényes hatalma legjobbaa kiemeltetik minden mythusban s mondában, s a titanomachia, Typhon mondája, a Gigantomachia mind csak a villámos Zeus dicsöítésének folytatásai⁵⁶) s épen ezen villám hatalom teszi az egyik

⁵⁵) Creuzer. Symbolik. id. Dantu Caes. Világt. 881.

⁵⁶) Preller. Griech. Myth. I. 98.

átmenetet, a hogyan Zeus a természet-istenségből az istenek ura lőn, minthogy ezen hatalmának köszöni uralmát az égben⁵⁷⁾. Így mint legfelsőbb lény *ὑψιστος* uralkodott minden természeti jelenségen, ezek belőle származtak, s így lőn Zeus a többi istennek is, kik többnyire ily természeti jelenség képviselői, urává⁵⁸⁾ sőt atyjává. De az emberekhez viszonyában is jobban-jobban fejlődött. Mint az eső, lég stb. kormányzója legtöbb befolyással volt az emberek mindennapi életére. Tőle függtek a termések stb., tehát ő adta a jót és roszt; miért is lakában két edény áll, egyikből a jót, másikkól a roszt osztogatja⁵⁹⁾ és ő mérlegeli az emberek sorsát⁶⁰⁾, mert ő a jövőt úgy ismeri, mint a jelent, azért a jövendülésnek is igazgatója *πανομφαῖος*⁶¹⁾, szóval ő az emberek és istenek isteni királya (*ἄναξ, βασιλεύς*). Ime mi lett a felhőgyűjtőből! — Később még a királyok alapítójaként, az eskü- és népgyülekezetek, a tanács óvójaként (*ἀγοραῖος, βουλαῖος*) stb. is tiszteltetett. Zeusnak női alakja *Her a* a földnedvesség, termékenység és másrészt a fény úrnője; később a házasság és szülés istennője lesz *γαμηλία, ζυγία, εἰλειθνια*). *Pallas Athena* legrégebben oly természet-istennő volt, mely a víz elemeivel volt viszonyban, innen jelzői *Τριτογένεια*⁶²⁾ és *Ἦγγα, Ὀγκαία*, a vízből származott, mert *Τρίτων* szónál mindig víz értendő, a másik jelző pedig *Okeanos*, *Ogygesre* figyelmeztet; hiszen *Okeanostól* származtat *Homér* mindent. A legrégebb mythusokban *Athene* mint a villámon, felhőkön, napon s holdon uralkodó hatalom tűnik fel, mely borzasztó is, de fényes és áldásthozó is, a mezőket termékenyítő, így később embereket mivelő.⁶³⁾ *Athene* ezen *Okeanostól* származása, némileg összevág a másik alakú mondával, mely szerint *Athene* *Zeus* fejéből származott⁶⁴⁾,

57) Hes. Theog. 71.

58) Hes. Theog. 881 ss. — Il. XV. 187.

59) Il. XXIV. 527.

60) Il. VIII. 69. stb.

61) Il. VIII. 250,

62) Il. IV. 515. VIII. 39.

63) Preller. Griech. Myth. 147.

64) Hes. Theog. 886 ss. Hom. hym. 28. εἰς Ἀθηνᾶν.

miután Zeus *Μητις*-t az okosságot elnyelte. Nem célzás nélkül mondatik Metis Okeanos leányának, s a szülés leírása a felhőre emlékeztet, mely az égen, a légben (*Ζεός*) van s szüli szelek s villámok közt a derült égnek, a fénylő aethernek istennőjét. A fejlődés így lehet: Mint a mezők istene feltalálta Athena az ekét, a gyeplőket, a kocsit; — később több találmányt is neki tulajdonítottak s lőn az okosságnak, az ipar és művészetek istennője —; mint okosság védi a városokat, mint erősség *ὀμριμονία* (65) befoly a háborúba, mint anyanélkül szült erős jellemű — a szigorú szüzesség istennője *Παρθένοσ*. Ily fejlődésök van a többi istenek jelentőségeinek is.

A természet-vallás isteneit eleinte természeti jelenségekben, majd állatok, növényekben személyesíték, míg végre több rendbeli fejlődés, után részben csakugyan a költők útján, ezen képzetek egészen emberi alakot öltének s az előbbi növény vagy állat, mint ezen ember-alaku istennek szentelt tárgy tiszteltetett.

Hogy Homérnak közvetlen célja nem volt az istenészet előadása, onnan is látszik, hogy azon istenségek, melyek távolabb álltak az emberi élet viszonyaitól, kivált a fejedelmek hadi s politikai tetteitől, és nem könnyen valának ezekkel kapcsolhatók, ritkán említetnek Homérnál; (66) szóval olyanok, kiknek az eposz cselekvényében szerepet könnyen nem adhatott. Így pl. nem szól Demeterről; azonban helytelenül következtetnök, hogy Homér ezen már régi pelasg korban tisztelt istennőt nem ismerte volna, hanem különös és mysteriumok jellegét nyert istentiszteletét nem találta helyesnek összekapcsolni az olympusi istenekével. Így elhagyja még Dionysost és Hestiát is, kiket pedig Herodot is ős és eredetileg görög isteneknek tart; elhagyja épen, mert nála a képzeleti oldal a túlnyomó. (67) Csak azon isteneket hozza fel, kik hőseinek életébe és cselekedeteibe befolyanak s csak alig tehet alkalmilag említést oly istenekről, kik előbb az Olympuson trónoltak, de már korábban uralom és hatalom-vesztettek valának. Azért mondhatnök — mindannak dacára, hogy Hesiod utóbb élt mint Homér, — Hesiod nézeteit

65) Od. I. 101.

66) Müller és Donaldson. Gör. irod. tört. Ford. Récsi E. I. 17.

67) Nietzsche zu Od. X. 61.

régiebbeknek mint a Homéréit⁶⁸⁾; Hesiod az őskor allegorikai szelleméből s a vallásos mythusok eredeti jelentéséből sokkal többet megőriz. Az ő költeményeinek, kiválóan a Theogoniának egyik főcéljaként tűnik fel, hogy az istenekről szóló történeteknek már-már az eszmét s fogalmakat elnyomással fenyegető túlságos változatosságában⁶⁹⁾ egybefüggő rendszert alkosson, s a mondákat nagyobb csoportban egyesítvén, összekötő kapcsok által azokat világosabbakká s felfoghatóbbakká tegye. Ő nemcsak líven megőrizte a régi hagyományokat, majdnem másítás nélkül felvett költeményeibe több hajdani tiszteletre méltó mondatot s nem egy verset korábbi énekekből, hanem úgy látszik, hosszabb helyeket, sőt egész hymnusokat átkölcsönzött, ha történetesen költeménye keretébe illettek. Hihetőleg ilyen átvett hymnus az, melylyel Hesiod⁷⁰⁾ a titánok harcát leírja.⁷¹⁾

Homérnál a főcél a költészet s azért műveiben inkább uralg a képzelő tehetség; Hesiod sohasem a költészetre fekteti a fősúlyt, hanem a rendszeresítésre, s költészeti emelkedésébe mindig belevegyülnémigyakorlati érdek, miáltal költészete veszít becséből és az Quintilian ítélete szerint ritkán bir magasblendülettel. Mégis Homér kizárólag külsővel foglalkozik s a hősök külső életét énekli meg, Hesiod azonban a szellem és kedély mélyét, a bensőt szereti; míg a kedélyes ion költő annyira beleéli magát a szép földi életbe, hogy a túlvilág lényeivel, az istenekkel nem ritkán csak mintegy marionetekkel foglalkozik, addig a gondolkodó boeot költő egész komolyan azon van, hogy erkölcsi elveket terjesztszen, az ész és hit legfőbb dolgaival tisztába jőjön s kutatásait összhangzó rendszerbe hozza.⁷²⁾ — Míg tehát Homérnak minden tekintetben becses műveiből az isteneket illetőleg is sokat meríthetünk; Hesiod kiválóan a mythológiára nézve fontos, mint ki az előbbi koroknak az isten és világról különböző véleményeit és tanait — melyeknek mélyébe a költő

⁶⁸⁾ Dr. Müller N. Götter u. Menschen bei Hom. u. Hes. 78.

⁶⁹⁾ Preller. Gr. Myth. I. 10.

⁷⁰⁾ Hes. Theog. 617. ss.

⁷¹⁾ Müller és Donaldson. Gör. irod. I. 107.

⁷²⁾ Ed. Eyth. Hesiods Werke I. füz. IV. 1. (Classiker Biblioth. Hoffmannsch. Verl.)

sokszor maga sem képes tökéletesen behatolni — előállítani s lehetőleg rendszerbe szedni törekszik. Homér műveiben Görögország egy mindenre, tehát a vallásra is bőven, kiterjeszkedő mivelődés-történet könyvét kapta: de Hesiod művei bibliájok lőn.

A két költőnek emez előadott, különösen a mythológiát illető szempontból vett jellemzéséből eléggé kimagyarázhatjuk okait azon jelenségeknek, hogy némelykor egymástól eltérnek, valamint azt is gyaníthatjuk, — mi költőknél igen természetes, — hogy néha változtattak, szebbítettek is a régi hagyományokon; noha mit az istenekről előadnak és mythusokból közölnek, nem önkénytes elmészüleményök, hanem általában véve régi adatok gyűjteménye.

Homér alkalmazta mythológiáját költeménye egyéb tárgyához, úgy hogy némely istent mint a költeményhez nem szükségeset elhagyott, másiknak jellegében vagy cselekedeteiben képzeletével a költeménynek megfelelőleg némileg változtatott s így istenei sokszor kora jellegével birnak; az Olymp hasonlít a görög fejedelmek udvarához; Zeus az églakóit összegyűjti palotájába, mint Agamemnon a fejedelmeket sátrába stb. Hesiod gondolkodás-menetéből a rendszeresítés szándoka tűnik ki, de egyszersmind az is, hogy ő hitte a leirt történeteket, s ebből önként következik, hogy noha némieig Homért utánozza ugyan az istenek fenebb mondott felfogásában, mégis az ősvallás jelenyszerű, allegorikus szelleméből s a mythusok eredeti alakjából s jelentéséből többet megőrzött.

A két költő felfogása közt sokszor szemlélhető különbség gyakran annak tulajdonítható, hogy noha mindketten adatgyűjtemények után dolgoztak, mégsem terjedt ki vizsgálódásuk mindig a teljes anyagra és nem ritkán az eltérő adatok közt a körülöttök uralkodónak adtak elsőbbséget; mit megerősít azon körülmény, hogy a két költő két külön nemzetséghez az ionhoz és boethoz tartozik. Azonban legtöbbször a vélemény-különbségek tömkelegében úgy igazodnak el, hogy az analogiákat egy alapfogalomban központosítják és a mellék-fogalmakat, az istenek ténykedését stb.. építhetonnakká rövidítik; sőt Welcker szerint⁷³⁾ az

⁷³⁾ Welcker. Aeschilische Trilog. p. 95.

egész isten-dynastia változása csak a költők azon szándokában leli magyarázatát, hogy a különböző jellegű személyek és eltérő hagyományok egy összefüggő egészbe fűzessenek és a helylyel-közelfelmerült theologiai ellenmondások költőileg megoldassanak.

A különbségeket teljesen festeni csak az egész mythologia tárgyalásával volna lehetséges; kimerítése pedig kötetekre terjedhetne. Értekezésünk tere azonban ezt nem engedvén, lássuk csak röviden, vázlatos vonásokban a két tan közti eltéréseket.

Hesiodnál az isteneknek első genealogiai táblája ez:⁷⁴⁾

Chaos ⁷⁵⁾	Gaea, Tartaros, ⁷⁶⁾	Eros ⁷⁷⁾
Erebos	Nyx	Uranos, ⁷⁸⁾ Orea, Pontos ⁷⁹⁾
Aether, Hemera. ⁸⁰⁾		

Mindezek közül Homér csak Gaea⁸¹⁾ és Nyx⁸²⁾ istennőket, továbbá Uranost⁸³⁾ ismeri, de ez utóbbit nem úgy mint Kronost megelőző főistent. Uranos és Gaea, úgy mint Okeanos és Thetys és Nyx is nála nagy és tekintélyes istenségek, de egyik sem oly jellegű mintha Kronosnak vagy Zeusnek — ki a legfőbb és legjobb isten (θεῶν ὑπάτος καὶ ἀριστος⁸⁴⁾ elődje volt volna. — Okeanos és Thetys Homérnél mindennek forrásai az istenek törzsszülei (Ὠκεανὸν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύην⁸⁵⁾); míg Hesiodnál ezek csak Gaea és Uranos gyermekei mint egy titán és egy titánida [. . . ἀντὰρ ἐπειτα (Γαῖα) Οὐρανῶ σὺνηθεῖσα τέκ' Ὠκεανὸν βαθυδίην . . . Τηθύον τ' ἐρατεινήν.⁸⁶⁾] — Hesiod szerint az őslény, honnan mindenek erednek Chaos.⁸⁷⁾

74) Dr. Burkhardt G. E. Die Mythol. d. Hom. u. Hes.

75) Hes. Theog. 116.

76) Teog. 117.

77) Theog. 120.

78) Theog. 127. és 133.

79) Theog. 126, 128, 131.

80) Theog. 124.

81) Il. III. 278; XIX. 259; Od. V. 184. stb.

82) Il. XIV. 249.

83) Od. V. 184.

84) Il. XIX. 258.

85) Il. XIV. 201, V. ö. XIV. 246 és 302.

86) Theog. 133—136.

87) Theog. 116 ss.

Ezután lön Gaea, ki gyermekével Uranossal nemzi Okeanost és Thetist.⁸⁸⁾

Erebos Hesiod szerint Chaos szülöttje⁸⁹⁾; Homérnál ^{o)} csak az alvilág legsötétebb részének mondatik, valamint Tartaros is,⁹¹⁾ pedig Hesiod szerint⁹²⁾ Erebos szintén egyik törzsiszten.

A kyplopsok Hes. szerint⁹³⁾ szintén Gaea és Uranos gyermekei és a mennykő készítői; — az Iliasban épen nem említetnek, az Odysseában pedig⁹⁴⁾ egészen eltérve Hesiod rajzától csak óriási pásztorok és kannibalok azok, kik csak annyiban hasonlók Hesiod kypklopsaihoz, hogy szintén egy kerek szemök van a homlok közepén.

Hesiod 3 Hekatonchirt említ: Kotos, Briareos és Gyest,⁹⁵⁾ de Homér csak a másodikat említi, kit szerinte az emberek Aegaeonnak neveznek⁹⁶⁾ s úgy látszik ezt sem mint Uranos fiát, hanem mint Posidonét említi.⁹⁷⁾ — Hesiodnál Briareos testvéreivel együtt az alvilágban a titánok örei,⁹⁸⁾ kik előbb Zeustól a börtönből megszabíttatva őt a titánok ellen győzedelmre segíték.⁹⁹⁾ Homérnál ellenben Briareos Thetis hívására Hera, Posidon és Athene összeesküvési merénylete ellen védi meg Zeust¹⁰⁰⁾ s Homér nem is említi azon körülményt, hogy Zeusnak, mielőtt hatalomra juthatott, a titánokkal kelle megküzdeni. A Kronos s Zeus közti viszonyt is egészen más színben tünteti fel s egyszerűen csak azt találjuk nála, hogy Zeus atyját Kronost a többi titánnal egyöt a Tartarosba lökte.

88) Theog. 133. ss.

89) Theog. 123.

90) Od. X. 528. Il. VIII. 368. Hom. hym. 31. 3.

91) Il. VIII 13. Od. XII. 81.

92) Theog, 123—5.

93) Theog. 109.

94) Od. IX. 106.

95) Theog. 149.

96) Il. I. 402.

97) Grote. Gesch. Griechenl. I. 11.

98) Theog. 729—735.

99) Theog. 617—716.

100) Il. I. 401—406.

Míg tehát Homér az olympi istenek és a titánok — a Zeus és Kronos — közti ellenkezést csak röviden említi: Hesiod azt bővítette, hihetőleg némiben az ős hittől eltérőleg. — Homér nem említi, hogy Kronos elnyelte gyermekeit¹⁰¹⁾ s Zeus nála nem is a legifjabb Kronos fiai között,¹⁰²⁾ hanem inkább a legidősebb¹⁰³⁾ s épen elsőszülötti jogánál fogva uralkodik. — Hesiodnál Zeus egészen szabadon teszi nejevé Herát,¹⁰⁴⁾ míg Homérnél¹⁰⁵⁾ szülőik tudta nélkül, tehát titokban kelnek össze.

Később Kronos, Homér szerint, az alvilág istene a föld legmélyében,¹⁰⁶⁾ — Hesiod szerint pedig¹⁰⁷⁾ a boldogok szigetén uralkodik Okeanos szomszédságában.

Hesiodnál Aphrodite a megsebzett Uranos vércseppjeiből a Pontosban születik,¹⁰⁸⁾ az Iliasban pedig¹⁰⁹⁾ mint Zeus és Dione leánya tűnik fel. — Tulajdonít még Hom. Gaeának két fiat Tityost¹¹⁰⁾ és Erechtheust,¹¹¹⁾ kikről Hesiod mit sem említ, noha Hesiodnál rendszeren sokkal több isteni személy szerepel, mint Homérnél.

A Theogonia szerint Erys Nyxnek leánya¹¹²⁾ és Atenak anyja (*Ἀτὰρ Ἐρις τέκε . . . Ἀτην*¹¹³⁾); az Ilias szerint azonban Eris Aresnek testvére¹¹⁴⁾, tehát Zeus és Hera gyermeke, — Ate pedig szintén Zeusnak leánya (*Πρόσβα Διὸς θυγάτηρ Ἀτη κτλ.*¹¹⁵⁾)

¹⁰¹⁾ Theog. 459.

¹⁰²⁾ Theog. 478.

¹⁰³⁾ Il. XIII. 355.

¹⁰⁴⁾ Theog. 921.

¹⁰⁵⁾ Il. XIV. 296.

¹⁰⁶⁾ Il. VIII. 278—9; XVI. 274.

¹⁰⁷⁾ Op. et dies. 168.

¹⁰⁸⁾ Theog. 992. ss.

¹⁰⁹⁾ Il, V. 371. XX. 105.

¹¹⁰⁾ Od. XX. 576.

¹¹¹⁾ Il. II. 548.

¹¹²⁾ Theog. 225.

¹¹³⁾ Theog. 230.

¹¹⁴⁾ Il. IV. 441. V. 518.

¹¹⁵⁾ Il. XIX. 91.

Hephaestus Hesiodnál Herától születik férfi hozzájárulása nélkül (Theog. 927 s :

*Ἥρη δ' Ἥφαιστον κλυτὸν οὐ φιλότῃτι μύθισα
Γείνατο, καὶ ζαμένησε καὶ ἤσισεν ᾧ παρακοίτῃ)*

míg Homérnál maga Hephaestos Zeust vallja atyjául.¹¹⁶⁾ — Skamandros, folyó istene, Hesiod szerint Okeanos és Thetys fia¹¹⁷⁾; Homér szerint pedig Zeuszé¹¹⁸⁾ és az istenektől Xanthosnak nevezteték.¹¹⁹⁾

A Theogoniában Hyperion neje Theia¹²⁰⁾, míg a Hom. hym. 31. 2. szerint Euryphaessa. — Demeternek a Theogoniában¹²¹⁾ említett szülei: Kronos és Rhea, Homérnál nincsenek megnevezve. — Hesiod a kilenc műzsát névszerint említi meg¹²²⁾ s lakhelyökül a Helikont állítja; ¹²³⁾ Homér pedig csak annyit mond, hogy Zeusnak volt 9 műzsa leánya, a nélkül, hogy megnevezné őket, s szerinte lakásuk az égben volt.¹²⁴⁾

Homér és Hesiod közt általában az a különbség, hogy a személyek, istenek neveiben, egymáshoz viszonyának leírásában eltérnek; egyik nem nevez sok oly istent, kik a másiknál megvannak; Homér csak egyes vonásokban adja a jellemzéseket s tetteket, Hesiod bővebb, úgy hogy Grote vádolja Hesiodot, mint ki bővítette s rendszerezítette ugyan a Theogonia azon vázát, melyet Homérnál csak mintegy jelezve látunk, — de e mellett azt némileg meg is hamisította.¹²⁵⁾ Egyik egy tulajdonságot, tettet, erőt stb. másik mást tulajdonít valamely istennek, a mi tulajdonképen az isteneknek

¹¹⁶⁾ Il. I. 577. ss. XVIII. 397.

¹¹⁷⁾ Theog. 345.

¹¹⁸⁾ Il. XXI. 2.

¹¹⁹⁾ Il. XX. 74; XXI. 136.

¹²⁰⁾ Theog. 371.

¹²¹⁾ Theog. 453.

¹²²⁾ Theog. 916. 77.

¹²³⁾ Theog. 2.

¹²⁴⁾ Il. II. 484.

¹²⁵⁾ Grote. Gesch. Griechenl. ford. Meiszner I. 12.

más-más oldalról felvett jellemzéséből eredt, úgy hogy a kettőnek vonásait összefoglalva egy tökéletes képet nyerünk, míg különválva bár teljes, de nem oly részletesen árnyékolt vázlatot nyerünk.

* * *

Kutatásunk rövid összefoglalata tehát, hogy Homér és Hesiod előtt voltak már a görögöknek isteneik és pedig noha idegen elemeket is olvasztottak be — nagyrészt eredeti, saját nemzeti isteneik, kik lassankint átidomulva és fejlődve épen Hom. és Hes. korában, részben az ő közvetítésökkel érték el legalább általánosságban ama polcot, melyben a görög történelem virágzó korában szemléljük, de a mely még nem volt a tökély végső magaslata. Önként értetik, hogy a költői kezelés által, részben tehát már Hom. és Hes. elődjei közreműködésével egészen új phasion mentek át a mythusok s személyei, mi változást szült s a mythologia ősiségére, eredetiségére némileg káros volt; mert ez átalakulásnak két fővonása az anthropomorphismus, mely által a symbolicus jelleg enyészett el, — és a rendszeresítés, mely által a helyi különféleségek jellege törültetett el.¹²⁶⁾ Látjuk pl. sok helyütt,¹²⁷⁾ mint tűnt el az olympusi istenségeket megelőző polytheismus. Eszrevehetjük, mint győzetik le küzdelemmel a pelasg vallás: Zeus trónjától fosztja meg Kronost stb., s még Homérnál is megoszlik az istenek tényleges közreműködése a trójai pelasgok s a hellenek közt; — Hesiodnál magok az istenek megemlékeznek, hogy több elváltozás után nyerték alakjokat stb. Azonban épen ezen irányok s különösnn a rendszeresítésre való törekvés által szült a költői kezelés egységet, mi megóvta a görög vallást attól, hogy a sok különféleség végül ellenmondásokba és szakadásba nem ment át, s másrészt alapított egy hitet, mely a régin épülvén fel eredetiséget tartott fen magában, sokat görögösített s sok eltérőt az eredetiségre vezetett vissza. — S így a két nagy költő Homér és Hesiod együtt teremtői nem ugyan az isteneknek, hanem mindenestre azok rendszerének.

¹²⁶⁾ Hermanns Kulturgesch. d. Griech. u. R. — Schmidt. 49.

¹²⁷⁾ Il. I. 369. X. 305. Od. X. 135. XIII. 104. stb.

Herodotnak állítása annyiban bír alappal,¹²⁸⁾ a mennyiben ezen költők eposzaiban az isteni természetörök sejtelmeiből emberivé fejlődött istenek először lépnek elő egy nagy istencsaláddá egyesítve, s a későbbi felfogások mérvadói lőnek. És Herodot ezáltal csak a görög mythologiai költészet legrégebbi maradványainak, de nem legelső termékeinek, mondja műveiket meg akarván mutatni, hogy némely művek, melyeket a görögök Orpheus, Linus stb. neveivel hoznak összeköttetésbe, nem oly régiek.¹²⁹⁾ De Herodot állításában igen messze megy, midőn azt is Hom. és Hes. művének állítja, mi legnagyobbrészt egy hosszú nemzeti fejlődés gyümölcse volt, s költeményeik egész tartalmát önalkotta sajátjuknak, elmeszüleményöknek mondja, holott kétségtelenül sok régebbi költeményt felhasználtak. Hibáz már Herodot abban is, hogy egy helyre összeszorítja s el nem különzi Homértól az egy századdal később élő Hesiodot, vagy legalább nem különbözteti ennek rendszeresítő didaktikai felfogását, amannak kevésbé elfogult költői, tehát sokszor egészen képzeleti felfogásától.

Herodot tehát azokat a mythusok s istenek alkotóinak mondja, kik csak összegyűjték, feldolgozták, alkalmazták s rendezték ezeket; s így lőnek Grote szerint¹³⁰⁾ a theogoniát illetőleg Homér és Hesiod a pogány világnak nagy tekintélyeivé.

Malmosi Károly.

¹²⁸⁾ U. o.

¹²⁹⁾ Így Creuzer Hermannhoz. Briefe über Hom. u. Hes. p. 27. (Heidelb. 1818.)

¹³⁰⁾ Grote. Gesch. Griechenl. ford. Meiszner. I. 10.

A római történetirók.

(Folytatás.)

S. M. Fulvius Nobilior.

M. Fulvius Nobilior Catonak kortársa praetor volt a tulsó Hispániában 561. évben; 565. évben consulnak megválasztatott Cn. Manlius Vulsóval¹⁾; a censori tisztséget 575. évben M. Aemilius Lepidussal viselte.²⁾ Mint consul Aetoliába küldetve Enniust a költőt magával Aetoliába vitte, a miért Cato őt megdorgálta³⁾; Cephalleníát hatalma alá kerítette és a leigázott Aetoloknak békét adott.⁴⁾ Epirusban az ostromlott ambraciaiakat meghódította. Visszatérvén a háborúból Hercules és a múzsák tiszteletére templomot szentelt, s abba könyvét, melynek címe: „Fasti“ letéteményezte⁵⁾. Hogy ezen mű nemcsak a nap-tárt a szó szoros értelmében tartalmazta, hanem az évszámokra és a történelemre nézve is nagy fontossággal bírt, mutatják azon idézetek, melyek e könyvből vétettek; így: hogy Romulus felosztva népét vénekre és fiatalokra, úgy hogy az egyik rész tanácsával a másik pedig fegyverével a köztársaságot védelmezze, mindkét rész tiszteletére az évnék egy-egy hónapját, Maiusnak (a maioribus natu) és Juniusnak (a iunioribus) nevezte⁶⁾; továbbá, hogy Aprilis hava Venustól — Ἀφροδίτη — nyeré nevét; nem különben, hogy az év Numa által 12 hónapra és 355 napra osztatott fel,⁷⁾ és több más.

¹⁾ Liv. XXXVIII, c. 47.

²⁾ Liv. XL. c. 51.

³⁾ Cic. Tusc. I, c. 2.

⁴⁾ Liv. XXXVIII, 1—12. Polyb, XXII. 8.

⁵⁾ Macrob. Sat. I, 12. 16.

⁶⁾ Varo d. L. L. V. p. 50.

⁷⁾ Censorin d. d. n. 20, 2.

9. C. Cassius Hemina.

Mennyire mozdítottatott elő Hemina évkönyvei vagy története által a római történetírás, meghatározni nem lehet, kivált miután művéről sem Cicero, sem Livius, Dionysius, Plutarch, egyáltalában a tekintélyesebb történetírók közül senki sem tesz említést, és csak a későbbi írók különösen pedig grammaticusok, mint Nonius, Macrobius, Priscian említik azt, Censorinus¹⁾ írja, hogy Hemina Cn. Cornelius Lentulus és L. Mucius consulok idejében 608. évben, melyben Carthago és Corinth feldulott, élt. Különben a nevére és korára vonatkozó adatok igen hiányosak; Plinius²⁾ „ex antiquis auctoribus — más helyütt³⁾ „vetustissimus auctor annalium“-nak nevezi. Ha való a scholiastának adata, ki őt censoriusnak nevezi,⁴⁾ akkor ugyanegy személy lehet C. Cassius Longinus, 154. évben Kr. e. censor volt.⁵⁾ Csak négy könyve említettik, melyeknek tartalma következő: Az első könyvben Italia őstörténetét adta elő terjedelmesen, tárgyaltván az Euander és Aeneasról szóló meséket, mi közben Homér és Hesiodról is tett említést; a második könyvben a grammatikus Diomedes tanúsága szerint érkezett Romulus és Remusról és a harminc süldőről; továbbá Porsenáról Nonius tanúsága szerint⁶⁾ és a városnak a gallok általi elpusztításáról, mint azt Macrobius állítja.⁷⁾ A harmadik könyvben folytatja Róma történetét az első pún háború végeig; a negyedik könyvben, melynek címe: „Bellum Punicum posterius⁸⁾ irt a második, pún háborúról, megemlítvén az 573-ban, vagyis húsz évvel ama háború után történt dolgokat. Irmodorát illetőleg, úgy látszik, hogy nyelve még ódonszerűbb volt mint Catoé. A szónyomozási hajlammal is találkozunk benne, melynél azonban nem nagyon

¹⁾ Censorinus d. d. n. c. 17.

²⁾ Plin. H. N. XXIX. 1.

³⁾ Plin. H. N. XIII, 13.

⁴⁾ Angelo Mai ad. Virg. Aen. II. 717.

⁵⁾ Cic. Rosc. Amer. 30, 54.

⁶⁾ Non. in Censere.

⁷⁾ Macrobius I, 16.

⁸⁾ Plin. Hist. N. XIII, 13.

éles észet tanusított.)¹⁾ Catohoz annyiban hasonlított, hogy régészeti szellemben sok intézménynek eredetét törekedett bebizonyítani, utalván egyszersmind más népek egyidejű fejlődésére. Innen van, hogy Plinius öt terményrajza 12. könyvében, hol a melléknevekről értekezik, a kútforrások közt említi.

10. Lucius Calpurnius Piso.

Az első, ki nemsokára Cato után a római történetet évkönyvi alakban régi szellemben, sőt az ősrégi alak megtartásával megírta, Lucius Calpurnius Piso. Szigorú erkölcsű, becsületes hajthatatlan jellemű és minden veszedelmes újításoknak ellensége lévén nemcsak a régi katonai fegyelemnek főntartója, hanem Caius Gracchus és követőinek leghatározottabb ellenfelekint említettik. Jelemének ezen szilárdsága szerzé meg számára Frugi (a becsületes) melléknevet. Mindenekelőtt mint néptribun a zsarolás elleni törvényt hozta javaslatba és keresztül is vitte (Lex Calpurnia de pecuniis repetundis); államférfiúi munkásságáról tanuskodik a sok beszéd, melyeket különféle alkalmakkor tartott, valamint az is, hogy a főhivatalokat mind, magát a censorságot is viselte. A pénzügynek helyes kezelése, óvatossága és vitézsége a sicíliai rabszolgháborúban, egyszerű életmodja és szigorúsága önmaga iránt, dicső helyet biztosítottak számára azon kitűnő férfiak közt, kik Róma nagyságát megalapították és a berohanó romlás árjának a becsületes öntudat töretlen erejével ellenszegültek. 605. évben (149) Censorinus és Manilius consulok idejében néptribun,²⁾ 611-ben (133) P. Mucius Scaevolával consul, mely évben Ti. Sempronius Gracchus megöletett³⁾ valószínűleg 121. évben Kr. e. censor⁴⁾ lévén, épen

¹⁾ Igy előfordúlnak: denasci (decrescere hely.) cymbalissabat (cymbala quater); consedo (ōnis); utrasque (utrinque hely.) plevitatem (ignobilitatem hely.) adhortati (szenvedőleg), s m.

²⁾ Cic. de Off. II, 21. in Verr. III, 84 §. 195 IV, 25 § 56 in Brut. 27.

³⁾ Cic. in accusat. III, 49. Vellei. Paterc. II, 2.

⁴⁾ Dion. II. p. 105 p. 106. Censor. c. 17. Plin. XIII, 13.

azon végzetteljes időben élt, melyet a gondolkozó férfiak mint Carthago pusztulásának közvetlen következményét lelkökben lőreláttak és mint a fenyegető vésznek világos jeleit csirájában elfojtani, vagy legalább leküzdeni iparkodtak. Ily irányban írta történetét, mely 6 könyvből állott ‚Annales‘ címmel¹⁾ jóllehet azokat Priscian ‚historiae‘²⁾ és Plinius ‚commentarii‘-nak nevezi.³⁾ Az első könyvben értekezett Italiáról és a város építését megelőző időkről, nem különben királyokról; a második könyv magában foglalja az első consulok valamint a 283. évnék történetét.⁴⁾ A harmadik könyvben elősorolja a 450. évnék történetét, mely Livius kilencedik könyvében foglaltatik⁵⁾; a többi könyvekben folytatja a római történetet saját koráig. Előszerezett, viseltetvén a régiség iránt, ritka elfogulatlansággal és majdnem gyermekies őszinteséggel szól a régi korról. Így Romulust mint a mértékletesség példányképét állítja elének, Tarpeia szűzet pedig az árulás vádjától törekszik fölmenteni. Szerinte Aremulus Silviusnak erőszakos halála az istenektől róá szabott igazságos büntetés volt az istentelen elbizakodottság miatt. Egyáltalában úgy látszik, hogy ő a királyok történetét bizonyos részletességgel adta elő, és a látszólagos ellenmondásokat eltávolítani ügykezett, a mi nevezetesen Tarpeia szűz történetének és Tarquinius Superbus származásának elbeszésélénél tűnik ki. A Servius Tullius által véghez vitt népösszeírásról és számlálásról való adatokat neki köszönhetjük. Más adatokból is kitűnik, hogy ő a későbbi intézmények említésénél azok eredetét is kutatta; így p. írja, hogy Cloelia szűz dicsőítésére szobor állíttatott, és hogy az első aranykoszorú a Regillus tó melletti csata után nyujtatott a vitézeknek.

Irályáról Cicero következőképen nyilatkozik⁶⁾: „Isque (Piso) reliquit — annales sane exiliter scriptas“; ellenben Gel-

1) Cic. in Brut. c. 27. Gellius VI, 9. Lactantius I, 6

2) Prisc. X, p. 877.

3) Plin. XIII, 13.

4) Gell. XV, 29.

5) Gell. VI, 8.

6) Cic. Tusc. III, 20.

lius így nyilatkozik felöle¹⁾): „L. Piso in tertio annali scripsit, eaque res perquam pure et venuste narrata a Pisone“ és másutt²⁾): simplicissima suavitate et rei et orationis L. Piso Frugi usus est in primo annali, cum de Romuli regis vita atque dictu scriberet.“ Ez tehát irályának tisztaságát, csinoságát és igen egyszerű kellemességét emeli ki. Mennyire helyes ez utóbbinak ítélete, az kitűnik a két töredékből, melyet Gellius számmunkra fenntartott. Az első így hangzik: „Eundem Romulum dicunt, ad coenam vocatum, ibi non multum bibisse, quia postridie negotium haberet. Ei dicunt: „Romule, si istud omnes homines faciant, vinum vilis sit.“ His respondit: „imo vero carum, si, quantum quisque volet, bibat; nam ego bibi, quantum volui.“ Mondják, hogy ugyancsak Romulus ebédre hivatva, ott nem sokat ivott, mert a mint mondá, más nap teendői vannak. Azért is szólnak hozzá: Romulus. ha mindnyájan azt tennék, akkor a bor igen olcsó lenne. De sőt drágább válaszóla ő, ha mindenki annyit innék, a mennyit kíván; mert én annyit ittam, a mennyit akartam. Gell. XI. 14. — A másik példát olvashatni Gellius VI, 9-ben: „Cn. Flavius, patre libertino natus, scriptum faciebat; isque in eo tempore aedili curuli apparebat, quo tempore aediles subrogantur, eumque pro tribu aedilem curulem renuntiaverunt. At aedilis, qui comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum aedilem fieri. Cn. Flavius, Anni filius, dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse; isque aedilis curulis factus est. Idem Cn. Flavius, Anni filius, dicitur ad collegam venisse visere oegrotum. Eo in conclave postquam introivit, adolescentes ibi complures nobiles sedebant. Hi contemntes eum, assurgere ei nemo voluit. Cn. Flavius, Anni filius, aedilis, id arrisit; sellam curulem iussit sibi afferri, eam in limine apposuit, ne quis illorum exire posset utque hi omnes inviti viderent sese in sella curuli sedentem. — Cn. Flavius, szabadosnak a fia, írődeák vala. Ugyanazon időben, melyben az aedilek vá-

¹⁾ Gell. N. A. VI. c. 9.

²⁾ Gell. XI. c. 14.

lasztattak, a curulisi aedil kíséretében jelent meg és megválasztaték a tribus előjoga szerint aedilis curulisnak. Az aedilis, ki a népgyűlést vezeté, mondá: hogy a választást nem hagyhatja helyben és nem is egyezhetik bele, hogy az ki irnokoskodik aedilis lehessen. Mondják, hogy erre Cn. Flavius (Fannius), Annius fia, az írotáblát félretette és az irnoki hivataláról lemondott. És ő lett curulisi aedilis. Beszéli, hogy ugyanazon Cn. Flavius, Annius fia, beteg tagtársához jött látogatóba. És midőn a szobába belépett, több nemes ifju tilt ott. Ezek lenéztek őt, és senki sem akart előtte fölkelni. Az aedil Cn. Fannius, Annius fia erre mosolyog, curulisi székét oda hozatja és az ajtó küszöbére állíttatja, hogy senki közülök ki ne mehessen és akaradjuk ellenére is lássák őt a curulisi széken ülve.“ Livius, ki Pisót több helyütt használta¹⁾ ugyanezen esetet majdnem ugyanazon szavakkal, de csak rövidítve adja elő IX, 46. Terjedelmes munkájából valami eddig ismeretlen író kivonatot készített, miről az auctor de orig. gentis Romanae a 18. fejezetben tanuskodik, mi szintén egy ok arra nézve, hogy művének bizonyos fontosságot tulajdonítsunk.

11. Q. Fabius Maximus Servilianus.

Quintus Fabius Naximus Servilianus, a főpap (pontifex maximus), ki Qu. Fabius Maximus Gurgestől származott, praetor volt 608-ban, mely évben Carthago leromboltatott, consul pedig L. Caecilius Metellus Calvussal 612. évben, mely időben nagy sereggel indult Viriathus ellen, a nélkül azonban, hogy valami nevezetes tettet véghez vitt volna, vagy a Lusitaniába vonulót csak utól is érte volna. Hat évvel consulsága után censorrá lett Qu. Fulvius Nobiliorral. Mint Servius Fabius Pictor, úgy ő is megírta latin nyelven az „*annales*“ című történelmet, valamint a „*de iure pontificio*“ című könyveket.²⁾ Művére sem Cicero, sem más régibb történetíró nem hivatkozik, csak Dionysius³⁾ értekezvén az általa használt kútforrásokról, tesz róla említést.

¹⁾ I, 55. II, 58. IX, 44. X, 9, XXV, 39.

²⁾ Interp. Angeli Maii ad Virg. Georg. III, 7.

³⁾ Dionysius I, p. 6.

12. C. Sempronius Tuditanus.

C. Sempronius Tuditanust Dionysius¹⁾ Cato censorius után a római történetírók legtanultabbjának mondja. A töredékekből csak annyi tűnik ki, hogy ő a többiek eljárása szerint a történetet a legrégebb időktől saját koráig megírta, de mily célt szabott ki magának története megírásánál és mily irányban eszközölte azt, arról hiteles adatok hiányzanak. Némely idézetekből azt lehetne következtetni, hogy ő a legrégebb időkről vonatkozó kutatásokkal foglalkozott, mi még valószínűbb lenne, ha a commentariusokat, melyeknek XIII. könyvét említi Gellius, ugyanezen C. Sempronius Tuditanusnak lehetne tulajdonítani. Mily tiszteletben állott, mutatja azon körülmény, hogy a köztársaság legsúlyosabb idejében 625. évben M. Aquillioval consullnak választatott. De hivatalában nem felelhetett meg azon kötelezettségnek, mely szerint a közbirtokot a magán birtokból kihalásáná, miért is a hivataloskodási év eltöltével tartományába sietett, a hol az istriaiak és japodok fölötti győzedelmivel a diadal dicsőségét biztosította magának. A mint egész élete és megjelenése a finom mivelttség bélyegét hordá magán, úgy írásmodora is izlésteljes volt; legalább Cicero²⁾ irányát szépnek, finomnak mondja, Dionysius³⁾ pedig a római történetírók közt a legékesebben szólók egyikének tartja. Regulusról is írt a mai kritika értelmében azt mesélvén róla, hogy Regulus ugyan a carthagóiakat arról vádolta, miszerint neki lassan élő mérget adtak be, hogy a foglyok kiváltásáig életben maradjon, de azután lassu és kínos halállal muljon ki; valósággal azonban a carthagóiak által sokáig álmatlansággal kinoztatva halt meg; a mint azt Rómában megtudták, előkelő carthagói foglyokat szolgáltatott ki a tanács Regulus gyermekeinek, kik őket egy szögekkel kirakott szekrénybe zárván, szintén álmatlansággal ölték meg.⁴⁾

1) Dion. I, 11.

2) Cic. Brut. c. 25.

3) Dionys. I, 11.

4) Gell. N. A. VI. c. 4:

„Regulum captum, ad ea, quae in senatu dixit suadens, ne cap-

21. Polybius.

A mint a történetírás általában véve a szellemi mozgalomnak következménye, melyet széles körü politikai tevékenység szült Rómában, úgy annak további fejlődése legszorosabb összekötetésben áll vala azon hatalmas befolyással, melyet kitűnő személyiségek a legközelebbi környezetekre egyrészt, de másrészt a nagy társadalomra, sőt az egész államéletre is gyakoroltak. Ha már az öregebbik Scipióban hősi dicsőséggel a magasabb görög műveltség és művészet utáni törekvés párosult, oly annyira, hogy saját hadi tetteiről görög nyelven emlékiratot szerkesztett,¹⁾ fia pedig a történelemnek görög nyelven megírásában fáradozott,²⁾ úgy ezen törekvés e fiatalabb Scipióban már a tiszta meggyőződés alakját vevé föl, miszerint csak a tudományok ápolása által nyerhet a vitézség is magasabb, erkölcsi ihletet. Ezen iránynak megtestesült középpontja volt Scipio Aemilianus, ki nem csak mint korának legnagyobb hadvezére a nyers anyagi erővel az ellenség hatalmát megtörte, hanem szellemi irányban is sikra szállott a művelt nemzetekkel, hogy a tudomány dicső koszorúját is kivívja magának. Így történt, hogy Scipio táborába nemcsak azok gyülekeztek össze, kik hadi dicsőség után törekedtek, hanem azok is, kik a nép mivelődési elágazó törekvéseknek képviselői valának. És a mint ő maga Polybiusban és Panaetiusban a hellen tudományt tisztelte és Laeliussal szoros barátsági viszonyban állott, úgy környezetében nemcsak oly férfiakat látunk, mint Jugurtha és Marius, hanem még Tiberius Gracchust, Aelius Tuberot, Fannius Strabot, Sempronius Aselliot, Sempronius Tuditanust, L. Furius

-tivi cum Carthaginiensibus permutarentur, id quoque addidisse: venenum sibi Carthaginienses dedisse non praesentarium, sed eiusmodi, quod mortem in diem proferret; eo consilio, ut viveret quidem tantisper quoad fieret permutatio, post autem, grassante sensim veneno, contabesceret. Tuditanus autem somno diu prohibitum, atque ita vita privatum refert; idque ubi Romae cognitum est, nobilissimos Poenorum captivos liberis Reguli a senatu deditos et ab his in armario muricibus praefixos destitutos, eademque insomnia cruciatis interisse.“

¹⁾ Polyb. X, 9, 3.

²⁾ Cic. Brut. c. 19.

Philust, C. Caelius Antipatert, P. Rutilius Rufust, Terentiuust és Cajus Luciliust, kik mindnyájan, ki a maga nemében, az egyik a táborban, a másik a forumon tündököltek vagy szellemi törekvéseikkel és tudományos működéseikkel pártfogójukat és oltalmazójukat tisztelték. Ilyen körülmények közt nem maradhatott el, hogy a szellemi működés nagy mérvben ne nyilatkozzék, annyival is inkább, minthogy az erőnek, felsőbbségnek és győzelemnek öntudata a büszke önérzetet fokozta, mely nem csak az ősök dicsőségében, hanem a jelenkor fényében és nagyságában megnyugvását találta. Így látjuk mint utánozza Terentius római nyelven a görög szindarabokat és így ezen nyelv kiképezhetőségét tüntette fel; nem különben mint képezi ki nemzeties költeménynyé C. Lucilius az ősrégi népdalt a Saturat azt művésziösen és költői ihlettségével átalakítván; és míg Attius a görög szomorújátékot itáliai földre átültetni törekedett, voltak ismét mások, kik történelmi előadás által népük nevét dicsőíteni legfőbb feladatuknak tartották. A Scipioban mintegy megtestesült egyesülés a hellen és római életnek szellemi kifejezést nyert Polybius östörténelmében. Polybius, Lycocortas fia, ki 549. évben Megalopolisban született, 589-ben pedig, tehát negyven éves korában, jött Rómába, és pedig mint fogoly feltűnévén a nagy Scipio Aemilianusnak, annak tudományos köréhez vonatott. Így vala alkalma a hellen államtudományba beavatott férfinak a római nagyság alapjával saját szemeivel megismerkedni, és habár saját hazájának bukása szomorúsággal tölthetné el hazafias lelkét; vigaszt talált a győztesek lélekerejében és jellemzilárdságában és a sorsnak ki nem kerülhető szükségességében. Így történt, hogy Rómának a fél század alatt elnyert világ-uralma kutatásainak tárgya lön, mert fürkésző lelke be akart hatolni, azon okok felderítésébe, melyek ezen meglepő jelenséget létrehozák. Annak köszönhetjük, hogy az emlékezetes korszaknak, a második pún háború kezdetétől fogva a macedoniai birodalom feloszlataisig az 53. háború végétteljes évnek leírását megkísérlte és az akkor ismert világnak eseményeit ugyanezen szempont alatt összeállította. Polybius ezen műve, mely negyven könyvből állott azon megcáfolatlan igazságot tartalmazta, hogy a hadiszerencse és az ál-

lambölcseiség oly győzelmet aratnak, melyet csupán az egyoldalú szellemi törekvés egyedül magában elérni nem képes. És hogy épen ezen két sajátság tette as eddig barbároknak vélt rómaiakat a világ uraivá.—Ezen megbecsülhetetlen műnek csak öt könyve maradt meg teljesen, a többiekből pedig csak kivonatok és töredékek. A történetírás kifejlődésének egészen új stádiumába lép Polybiussal, minthogy az ősrégi hagyománynak és a költői mondának varázsereje egyszerre eltűnik és helyt enged a közvetlen valóság méltatásának. A jelen teljes valóságában vala fürkészésének tárgya, mi mellett el nem kerülheté, hogy nyomozván az okokat, melyek ily megdöbbentő eseményeket, a közreműködő erőket, legyenek bár ezek az időviszonyoknak, embereknek vagy bizonyos jellemeknek kifolyásai, meg ne említse. Így vala lehetséges, hogy Polybius műve nagyszerű tárháza lön az államtudomány- és bölcseségnek és a történelmi adatoknak, melyet népe számára összeállított, hogy az, ha volna még benne eltérő, az ezen műben tartalmazott nagy tanulságot maga hasznára fordítsa. Hogy célt nem ért, csak arra szolgál bizonyítékul, hogy Görögország függetlenségének kora lejárt, és hogy az államszervezési szerepet más hatalmasabb nép vette át.

Hogy Polybius, kinek tudományosságáról már tettünk említést, elég anyagot találhatott története összeírásában, kétséget nem szenved, ha meggondoljuk: hogy szoros összeköttetésben állott Aemilius Paulussal és Scipio Aemilianussal, hogy gyakran érintkezésbe jött a római magistratussal, ha pedig ide számítjuk az ő mozgalmas életét, számos utazásait, valamint hogy küldöttségekben és fontos állami tanácskozásokban részt vett, nem fogjuk tagadhatni, hogy az ítélet hozásban oly nagy biztosságot szerezhete magának, melylyel elődjei között egyik sem dicsekedhetik. Ennek tulajdonítható, hogy Fabius Pictor, Philinus, Phylarchus, Chaereas, Sosilus, Callisthenes, enős, Antisthenes, Theopompus adatait szigorú ítészeti bonckés alá veszi.

A mi hitelességét illeti, mely a történész főkelléke, azt róla Dionysius¹⁾ kétségbe vonja. Egészen másképen itél felőle Bru-

¹⁾ Dionys. Ant. Rom. I. p. 6; do compos. verb. IV, 38. Ant. I, 32, 74.

tus, ki őt annyira méltányolta, hogy még a pharsalusi csata előestéjén kivonatot készített belőle.¹⁾ De Cicero is nevezi őt: bonus auctor imprimis.²⁾ Livius pedig, ki őt haudquaquam sperendus auctor-nak nevezi³⁾ nem csekély részét vette át Polybius történelmének saját művébe. A későbbi írók közül Velleius és Arian nagy dicsérettel emlékeznek művéről.⁴⁾

14. C. Fannius.

C. Fannius quaestor vala Cn. Calpurnius Piso és M. Popilius Laenas consulok idejében 610. évben és két évvel később praetor. Vitézkedett Africában Scipio Aemilianus, és Spanyolhonban Fabius Maximus Servilianus alatt.

C. Fannius, a bölcös Gaius Laelius veje, és Panaetius hallgatója, latin nyelven írta a római történelmet. A mű, melynek címe valószínűleg „*annales*“⁵⁾ volt; legalább is nyolc könyvből állt. Nehéz meghatározni, valjon a város építésétől, vagy csak a Gracchusok korától kezdte-e művét, miután ez nagyon és ritkán említetik; hogy azonban a gracchusi mozgalmas időket, melyekben ő élt, bővebben leírta, Cicero és Plutarch tanuságai-ból világlik ki.⁶⁾ Hogy történelmét nem minden csínosság nélkül írta, kiténik Cicero ítéletéből (Brut. c. 26.), ki szólási képességéről értekezvén mondja: „Szólási képességét a nem minden csín nélkül irt történelemből megismerhetni, mely sem

1) Svidas s. v. *Πολύβιος* Plut. Brut. c. 4.

2) Cic. de off. III, 32.

3) Liv. XXX, 45, XXXIII, 10.

4) Vellei, Pat. I, 13. Arrian Tact. I. Az ujabbkori írók közül l. Schweighaeuser T. V, 1—15. Voss hist. Graec. 163. ed. Westermann. Heyd V. Polybii Tubing. Merlecker Achaica libri tres. Darmstadt 1837. Casaubonus Schweighaeusernél T. IX. XXXI. Lucas über Polybius Darstellung d. ael. Bundes 5—23. l. Brandstätter 12—27. l. Nitsch Polyb. 83—108. l.

5) Prisc. XIII, p. 966. ed. Putsch. Interp. Angeli Maii ad Virg. Aen, III, 707. Cic. Brut. 21. de orat. II, 67.

6) Plutarch. Tib. Gracch. p. 826. A. ed Franc. c. 4. Cic. Brut. c. 21.

kezdőt, sem tökéletes mestert nem árul el. Ámbár Cicero más helyütt irányát száraznak mondja,¹⁾ ez nem akadályoz, hogy művét becsesnek ne tekintsük, miután Sallustius Fannius egyik jellemző sajátosságának mondja az igazságot²⁾ és Brutus ezen műből kivonatot készített.³⁾ Töredék kevés maradt fenn. Az I. könyvből való a következő: „Cum in vita agenda didicimus multa, quae impraesentiarum bona videntur post inventa et multa amplius aliusmodi atque ante visa essent“; a VIII. könyvből a következő: „Domina eius, ubi villam venerat, iubebat biber dari.“ (biber = potus).

15. Vennonius.

Cicero előszámlálván a régibb történetírókat⁴⁾ Vennonius Fannius után említi, míg ellenben Dionysius öt Fabius és Cato után nevezi.⁵⁾ Életéről és műveiről, hiányozván a hiteles írók tanúságai, csak annyit tudunk, hogy Fanniusnak kortársa, és hogy történelme melynek címe vala: „Annales“ Cicero állítása szerint pedig⁶⁾: „Histoia“ a római nép tetteit a város építése óta saját koráig magában foglalá. Történelme megírásában latin nyelvvel élt, de irálya, mint azt Cicero állítja, száraz volt.⁷⁾ — Romulusra nézve kútforrássul használta Fabius Pictort, de a tribusok számát illetőleg eltér Fabius és Catótól, mely tekintetben Dionysius⁸⁾ neki tulajdonítja az elsőséget öt hitelesebb írónak (ἄξιονιστοτέρος ὄν) nevezvén.

L. Attius, kiről említettük, hogy a görög szomorujátékot a római irodalomba átültetni iparkodott, született Hieronymus szerint A. Hostilius Mancinus és A. Attilius Serranus consulok idejében 584-ben (= 170 Kr. e.); hosszú életkoráról tanuskodik azon körülmény, hogy a sullai időket is megélte. Ha a

1) Cic. de legg. I. c. 2

2) Sallust. ed. Haverc. tom. II. p. 2.

3) Cic. ep. ad Att. XII. 5.

4) Cic. de legg. I. c. 2.

5) Dion. IV. p. 220.

6) Cic. in epist. ad Att. XII. 3.

7) Cic. de legg. I. 2.

8) Dion. IV. p. 220.

grammatikusok: Festus, Nonius, Priscianus és Macrobius által Attius név alatt idézett évkönyvek helyesen a szóban lévő Attiusnak tulajdonítanak, akkor ő Naevius és Ennius példájára versekben írta meg a római nép történetét. Ezen költemény tartalmáról, terjedelméről és céljáról semmit sem mondhatunk, miután a fennmaradt töredékek nem nyújtanak elegendő anyagot annak megítélésére. A töredékek igen csekélyek. Az I. könyvből való a következő:

„Maia nemus retinens gravido concepit. L. 16. Attius in alvo.“ Hol a l v u s nőneműnek használtatik. A XXVII. könyvbe tartozik: Calones famulique, metellique caculaeque (ἀκολούθος kísérő szolgál.)

Maxima pars Graium Saturno et maxime Athenae
 Conficiunt sacra, quae Cronia esse iterantur ab illis;
 Eumque diem celebrant: per agros urbesque fere omnes
 Exerient epulis laeti: famulosque procurant
 Quisque suos: nostrique itidem; et mos traditus illinc
 Iste, ut cum dominis famuli epulentur ibidem.

17. L. Coelius Antipater.

Azon történetírók közt, kik a Gracchusok korszakában fölléptek, leginkább kitűnik C. Coelius Antipater, kivél a történetírás fejlődésének egészen más stadiumába lépett, a mennyiben ezt az írónak személyisége, történelmének alakja és tartalma, valamint az előbbi írókhoz való viszonya bizonyítják. Ő ugyanis az első történetíró volt, ki nem tartozott az előkelő osztályhoz, a mit egyrészt azon körülmény bizonyít, hogy Coelius Cicero tanúsága szerint soknak különösen L. Crassusnak tanítója volt¹⁾ másrészt pedig, hogy származásáról valamint az államban netalán vállalt tisztségeiről sehol sem történik említés, mi mindenesetre el nem marad, ha valamely nemes családnak sarjadéka volt volna. Dacára ennek tudományos készsége által tisztos állást foglalt el a társadalomban, és mint kitűnő jogtudós je' es szónok hírét is kivívta magának²⁾. — Még születése és életének idejéről sincsen határozottabb tudósításunk, mint az,

¹⁾ Cic. Brut. 26; de orat. II, 12.

²⁾ Cic. Brut. 26,

hogy a Gracchusokkal egykoru¹⁾ Fannius idejében élt²⁾ és L. Crassushoz, ki 613-ban született, barátsági viszonyban állott, Sisennánál pedig korosabb volt,³⁾ miből csak annyit következtethetni, hogy a VI. század végétől körülbelül a VII. század közepéig élt.

Művében, melynek címe Nonius és Priscianus szerint „*annales*“, Gellius, Charisius és Servius szerint pedig: „*Historiae*“ — és mely hét könyvből állott, leírta a pún háborút. Kérdés támad vajjon az egész pún háborút írta-e le, vagy csak annak egyes részét? Mindenek előtt sok töredék határozottan csak a második pún háború eseményeire utal; továbbá Livius, a 2-ik pún háború leírásában többször hivatkozik Coeliusra, mint kútforrásra, mit az első és harmadik pún háborúk leírásánál nem tesz. Azon körülmény, hogy csak az első könyvben történik említés a saguntumiakról, kik csak a második pún háborúban szerepelnek, továbbá, hogy a második könyvben már a *cannaei* csatáról értekeznek, arra utal, hogy a többi 5 könyvben a második pún háborúnál sokkal többet nem írhatott; Valerius Maximus említi ugyan, hogy Coelius Caius Gracchusról is beszélt,⁴⁾ mi arra látszik mutatni, hogy történelmi előadásában ezen korig is felhatolt. Hogy történelmi előadásában visszapillantások is foglaltattak a megelőző régiebb korra, nagyon is hihető, mely körülményre az V-ik könyvéből vett⁵⁾ és régiebb események tartalmazó töredékek vezetendők vissza. Irályát méltányolja és bővebben jellemzi Cicero, a mennyiben őt korának kitünő és világos írójának nevezi: *L. Coelius Antipater scriptor, quemadmodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus*⁶⁾; — ki némileg telibb vette a száját, nyers ereje a finomabb műveltség hiányában szenvedett ugyan, de e fogyatkozás ilyenmü hibák elkerülésére buzdíthatott másokat: *Fanni aetati coniunctus Antipater paulo inflavit vehementius, habuitque vires agrestes*

1) Cic. de Dion. I, 26. Val. Max. I. 7.

2) Cic. de legg. I. 2.

3) Vellei. II. 9.

4) Val. Max. I, 7, 6.

5) Serv. ad. Aen. III, 402.

6) Cic. Brnt. 26.

ille quidem atque horridas, sine nitore ac palaestra; sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent¹⁾; némileg fellengzőbb volt és a történetírásnak emelkedettebb kifejezést kölcsönzött — Paululum se erexit et addidit historiae maiorem sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater.²⁾ — Hogy Coelius irányának ezen modora a későbbi fényes ékesszólás mellett csak gyenge kezdeményezésnek tűnik fel, nem fog bennünket meglepni; hiányzott ugyanis a kifejezés változatossága (neque distinxit historiam varietate locorum) a retorikai szórend, a beszédnek egyenletes folyama (neque verborum collocatione et tractu orationis leni et aequabili perpolivit illud opus); ő csak durvájából kinagyolta művét, úgy a mint tudta, miben elődeit meghaladta, sed ut homo neque doctus neque maxime aptus ad dicendum, sicuti potuit, dolavit: vicit tamen, ut dicis, superiores.³⁾ — Ő csak kényszerűségből alkalmazta művében a mesterséges szórendet (inversio), mi által a beszéd kellemes hangesését és gördülékenységét eredményezi — né aut verba traiciamus aperte, quo melius aut cadat, aut volvatur oratio: quod se L. Coelius Antipater in prooemio belli Punici, nisi necessario, facturum negat.⁴⁾ — Mindenesetre ezen írókhoz tartozik, kik ódonszerű irányuk által kitűntek, minek köszönhetni, hogy Quintilianus, Festus, Charisius, Priscianus, Nonius, Caper a grammatikus több töredéket mentettek meg Coelius Antipater művéből, mint akár mely más annalistából, hogy Hadrianus császár Coelium Sallustius fölé helyezé.⁵⁾

Coelius hiteles író is volt, mi abból tűnik ki, hogy a legjobb kútfők után indult, minők a calactini Silenusnak műve,⁶⁾ Porcius Cato censorinus originesei⁷⁾; N. Fulvius Nobilior könyve⁸⁾ és Polybius műve⁹⁾; továbbá azon fontosságból, melyet Livius

¹⁾ Cic. de legg. I, 2.

²⁾ Cic. orat. II, 12.

³⁾ Cic. orat. II, 12 és 13.

⁴⁾ Cic. orat. 69.

⁵⁾ Spartianus in Hadr. 16.

⁶⁾ Cic. de divin. lib. I, c. 24.

⁷⁾ Gell. X, 24. Macrob. Satur. I. e. 4.

⁸⁾ Charis. 1. p. 112.

⁹⁾ Plin. III. c. 19.

adatainak több helyütt tulajdonít.¹⁾ Innen van, hogy Valerius Maximus őt megbízható történésznek nevezi — certus Romanæ historiae auctor,²⁾ — és valami Paulus nevű író Coelius történelmét értelmeste,³⁾ Brutus pedig kivonatot készített belőle.⁴⁾

18. Sempronius Asellio.

A történetírásnak fejlődése vagyis az új irányban való haladás nyilvánult Sempronius Asellio művében is, ki korának

¹⁾ Liv. XXIII. c. 6. XXI. c. 46 etc.

²⁾ Val. Max. I, 7.

³⁾ Charis p. 115 és 193. ed. Putsch.

⁴⁾ Cic. ad. Att. XII, 5, XIII, 8. Plnt. Brut. 4 vett. Hist. Rom. Rell. 313—322.

Lib. I. Legati quo missi sunt veniunt, dedicant (dicere) mandata.

Cum jure sine periculo bellum geri poteratur. Qui intelligunt, quid faciant, dissentiuntur. Armis et magno comœatu, et præda ingenti copiantur (augentur).

Arma plerique abiciunt, atque inermis in Catebras se illatibrant (abscondunt).

Lib. III. Imperator conclamat de medio, ut velites e sinistro cornu removeantur, Gallis non dubitatum imittantur.

Lib. IV. Custodibus disscesis multi interficiuntur.

Lib. V. At aliquam huic belli finem facere.

Lib. VI. Consulto non paucies accessitum.

Lib. VII. Res publica amissa, ex fundato pulcherrimo oppido.

Duos et septuaginta lictoris domum deportavisse fascis, qui ductoribus hostium ante soluerint ferri.

Ipse regis eminus equo ferit pectus adversum, congenue clat percussus, deiecit dominum. Consuetudine uxoris, indulgiate liberum Hannibalem Coelius scribit, cum columnam auream, quæ esset in fano Junonis Laciniæ, auferre vellet, dubitaretque utrum ea solida esset an extrinsecus inaurata, perterebravisse: cumque solidum invenisset statuissetque tollere, ei secundum quietem visam esse Junonem prædicere ne id faceret, minarique, si id fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene videret, amitteret: idque ab homine acuto non esse neglectum. Itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, et eam in summa columna collocavisse (Cicero de div. I. 24.) Caelius auctor est Magonem cum equitatu et Hispanis peditibus flamen extemplo transnæsse ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum flaminis oppositis (Liv. XXI. 47).

történetét megírta. Élete viszonyairól csak annyit tudunk, hogy a numantini háborúban mint tribunus militum P. Scipio Africanus fővezénylete alatt részt vett és 89. évben Kr. c. mint praetor agyonveretett.¹⁾ — Műve, mely legalább 14, sőt Charisius szerint 40 könyvből állott,²⁾ magában foglalta a numantiai háborúnak, a Gracchusok által támasztott zavaros időknek, általában korának történetét, — miután előszavában értekezvén a történetírás kellékeiről, a pún háborúkról és a gracchusi korszakról hosszas bevezetést irt.³⁾ Története oknyomozó volt, a a mennyiben az események okait lelkiismeretesen fürkészte, a miért is könyvének címe nem volt. „Annales“, hanem vagy „Historia“,⁴⁾ vagy Rerum gestarum libri,⁵⁾ mit megerősíteni látszik maga Asselio ki Gelliusnál⁶⁾ az annales és historia közti különbséget fejtegeti. Ha Cicero Coelius irályát Asellio irályá fölé helyezi és előadását unalmasnak mondja,⁷⁾ ezt csak rhetorica szempontról teheti, mely mint egyoldalú felfogás teljes érvényre igényt nem tarthat.

1) Gell. N. A. II. c. 13.

2) Charis. p. 176.

3) Gell. N. A. II, 13.

4) Gell. XIII. Charis. II p. 195. Serv. ad. Verg. Aen. XII, 121. Prisc. V. p. 668.

5) Gell. II, 13: Lib. V. Nam Gracchus domos cum proficiscatur, nunquam minus terna aut quaterna milia hominum sequebantur. tovább: Orare coepit id quidem, ut se deferent liberosque suos: eum quem virile secus tum in eo tempore habebat, produci, populoque commendavit prope flens (Gell. IIc. 13). V. ö. u. o. IV. 9. XIII. 21 Charis. II, p. 176.

6) Gell. V. 18. §. 7: „Annales libri tantummodo quod factum, quoque anno gestum sit, ea demonstrabant, id est, eorum quasi qui diarium scribunt, quam Graeci ἐφημερίδα vocant. Nobis non modo satis esse video, quod factum esset, id pronuntiare, sed etiam quo consilio quaque ratione gesta essent, demonstrare, és tovább: Nam neque alacrioris ad rempl. defendendam, neque segniceris ad rem perperam faciendam annales libri commovere quicquam possunt. Scribere autem bellum initum quo consule, et quomodo confectum sit et quis triumphans introierit, et quae eo in belio gesta sunt, iterare, non praedicare autem interea quid senatus decreverit, aut quae lex rogatiove lata sit, neque quibus consiliis ea gesta sint: id fabulas pueris est narrare non historias scribere.“

7) Cic. de legg. I, 2,

19. Clodius Licinius.

Egészen homályosak és zavarosak az adatok, melyek Clodius Liciniusról szólnak, kit Cicero¹⁾ a Gelliusokkal és Asellioval Coeliusután említés Liviusa]második pún háborúróli történetben²⁾ Pleminius gyalázatos csínjára vonatkozólag, melyről maga Livius későbbben (XXXIV, 44) értekezik, idéz; mert az, hogy Dionysius valami Liciniust két helyütt³⁾ Gelliussal említ és adatait Tarquiniust illetőleg hamisaknak mondja épen úgy vonatkozhatik Licinius Macerra, mint Clodiusra. Épen úgy nem tulajdonítható Clodiusnak a Sextus Clodius által görög nyelven írt könyv, a görög istenségekről,⁴⁾ valamint a Servius által említett commentariusok.⁵⁾ Kétséges, valjon a Plutarch által idézett *ἔλεγχος χρόνων*, melyet valami Clodius nevű író készített volt,⁶⁾ kit mint a *χρονικῶν συντάξεων* szerzőjét *Παῦλος Κλαύδιος* név alatt, (ha t. i. az előnév írása helyes) nevez,⁷⁾ a szóban levő Clodiusnak műve-e?

20. Cneius Aufidius.

Nem csekélyebb homály fedi Cneius Aufidiusnak, ki 107. évben K. e. Ázsiában propactor vala, görög nyelven írt történelmét⁸⁾; mert ha Aurelius Victor az albán királyok történetét illetőleg, nem hivatkoznék Aureliusra, mint kútforrásra,⁹⁾ semmi tudomásunk sem volna ezen mű létezéséről.

Bartal Antal.

1) Cic. de legg. I, 2.

2) Liv. XXIX. 22.

3) Dionys. IV, 6. VI, 11.

4) Arnobius V, 18. Lactantius I, 22.

5) Serv. ad. Verg. Aen. I, 22.

6) Plut. Numa c. 1.

7) Appian. Celt. fragm. 2.

8) Boekh. Corpus Inscript. p. 2349 b.

9) Aur. Vict. de orig. g. R. 18, 4.

Horatius és Anakreon.

— Campe után. —

Horatius ódái középtanodáink lecketervében oly kiváló úgy szólva hagyományilag biztosított helyet foglal el, hogy, míg Plautus és Terentius, Tibullus és Propertius teljesen kizárva, Ovidius csak csekély figyelemben részesül, amazok tekintélyén és jogosultságán senkisé is mer kételkedni, holott legkevésbé sem felel meg a valóságnak azon állítás, hogy ez ódák a csak töredékesen reánk maradt ókori lantos költészet lényegébe engednek pillantanunk. Alcaeus vagy Sappho egy töredéke, Archilochus néhány rövidke verse, nem is említve Pindár egy ódáját, szabadabban engedik azt tennünk, oly szabadon, hogy az egész horatiusi lantos költészet elhalványul mellettök. Hisz azt mindenki be fogja vallani, hogy Horatius ódái nem mintegy mély, benső forrásból fakadnak, hanem egy fölötté finom és művelt elme mesterséges termékeinek tűnnek föl, melyekben értelmes számítás, illem és mérték költésben ép úgy mint az az életben finom aesthetikai érzék, az Alexandrinusok és a régi nagy mesterek műveinek tanulmányozása által fejlesztve, s teljes uralom uyelv és versmérték fölött a legszebb összhangzásban egyesülve találhatunk. Ez ódák tehát sok tekintetben megbecsülhetetlenek reánk nézve mind önmagukban, mint tekintettel irodalmunk költészeti termékeire; kérdéses azonban, vajjon oly becsesek-e az iskolában, oly művelő hatással bírnak-e az ifjuság elméjére és szívére, mi: t azt általában hiszszük?

Mindenesetre tekintetbe veendő az ódák olvasásánál egy pont, mely pedig Horác kellő méltatásánál nyomósan esik latba. Horác tulajdonképi érdeme abban áll, hogy ő a római lantos költészetet kiszabadította az alexandrinusok bílincseiből s a

régi lantosak nagy példányképeihez terelte vissza. Ily fordulat nem volt egyszerre eszközölhető, Horác maga sem szabadulhat teljesen az általa gáncsolt modortól; alexandrinusi alakok ragadnak még rajta is; ő is digressiókhoz folyamodik, ha a költés tulajdonképi anyaga silány; a kedvelt *ἀπὸ κοινού* szerkezet, mely a súlyos szót a második tag számára tartja fön, s már az elsőnél mintegy előresiet a másodikhoz, nála is számtalanszor előfordul, s a magyarázásnál tekintetbe veendő; de ő kijelölte az irányt a görög lantos költészet valódi forrásaihoz, s ha ez irányt utódai követték — ha követhették volna, máskép fejlődött volna a római lantos költészet, nem fellengzőbben, tisztábban és nemesebben a görögénél, de nemzeti irányban római szellem és gondolkozástól áthatottan.³ Ha nem vesszük számba Catull csekély utánzatait, azt állíthatjuk, hogy előtte költő ez irányban nem haladt, s ő joggal mondhatta magáról (Epist. I, 19, 21):

libera post vacuum posui vestigia princeps. — A következő szavak is bizonyítják, hogy ő teljes öntudatával birt érdemének, mely abból állott, hogy új útra terelte a költészetet — kár, hogy ez új uton Horác első és utolsó volt. A római lantos költészet csak a küszöbig haladt; ennek oka azonban nem Horác, hanem a költők, kik szelleme röptét követni nem bírtak vagy akarták, miután a mívelt római világ is az érzéki élet képein gyöngörködött. Tibullus, Propertius és Ovidius nyilván a divat költői voltak. Horác külön állott egymásra, s úgy látszik, csakhamar feledékenységbe borult; követőkre aligha talált. De hol is leltek volna ilyenek Augustus végső éveiben s Tiberius korában gondolatokat, érzelmeket, minőket a római lantos költészet kívánt? Horác maga már nem találja magát otthonosnak, midőn udvari személyeket vagy eseményeket választott, szabadon vagy kénytetve, költészete tárgyává; s bármily tanulságosak legyenek is különben oly dalek, mint IV, 4 a „*qualem ministrum*“ s mm., azok tényleg eltérést jelelnek a valódi költészet ösvényéről.

Ha a görög lantos költészetből több maradt volna fön egyes töredékeknél — mert Pindártól, egyes reminiscenciák (p. I, 12 eleje) kivételével, távol áll — még jobban ítélnék meg és

méltányolhatnók Horác érdemét. Az ódák nagyobb része, mint általában hiszik, görög minták. Utánzata nem önértés, öngondolkodás, öntapasztalat kifejezése. Az alagya azon előnnyel bír, hogy a költő önéletének egy részletét vázolja; Catullus, Tibullus és Propertiusnál ezt majdnem lépésről-lépésre lehet követni, s épen ez az, mi eme költőknek a bájút kölcsönzi szemben Ovidiussal, ki ugyanazon anyagot nagy elmével, de az öntapasztalás igazságának ihlete nélkül, változatokban ismételteti. Horác ódáiból nem tűnik ki az önélet egy korszakának folyása; azok nem képeznek egészet, mit Tibullus és Propertius alagyai; nem lehet belőlök dalkoszorút, dalcyclust összeállítani, mint azt Westphal kissé merész képzelemmel, de egészben véve igazsághíven Catull dalaival megkísérlette. Ennek oka abba rejlik, hogy nem az életből vannak véve, hanem tanulmány szüleményei. A költészet egyik forrása, a házi tűzhely és család, nő és gyermekek különben mind ama költőknél hiányzott, s Horác akkor, midőn ódáit költé, régen túl volt azon éveken, melyekben Catull, Tibull és Propertius éltek tavaszát élvezték és dalokban ünnepelték. Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a ki Horatiust mint költőt akarja méltányolni, annak lehetőleg teljesen kell ismernie Catullnak s az említett alagyaköltőknek műveit, hozzávéve Ovidéit is. A legtöbb értelmezőnél, fájdalom, ennek hiánya tűnik föl, s a philologia általában újabb időben sokkal többet foglalkozik a tudományos szövegkritikával, mint az ép oly szükséges s nem ritkán ép oly nehéz interpretatioval.

Horác ódái könnyen félrevezetik az olvasó itéletét eredetők iránt azért, mert nem fordítások, hanem szabad utánzatok. Horác dalainak, még ha idegen eredeti után képezte is, római színezetet ad. Catull e tekintetben már megelőzte volt őt; Sappho gyönyörűen fordított ódájába, melyek nagyobb részét még eredetiben is birjuk, Lesbiája nevét szövi be (Cat. 51, 7), — az óda vége egészen önálló pótlás, és pedig olyan, minőt Sappho dala nem enged meg. Ez úton halad azután előre Horatius. Találunk nála dalokat, melyek ugyanazon személyhez intézvék, s mégis egészen különböző személyeket tételeznek föl. Könnyű azt állítani, hogy e neveket önkényesen választotta, hogy a

költő ugyanazon nevet különböző személyeknél használhata; méltán kérdehetjük, miért korlátozta volna magát Horatius a nevek választásában, mely mégis csak egészen szabadságában állott? Erre aligha nyerünk a költő dalaiból alapos és kielégítő választ. Lássunk példát!

Lydia, I, 8-ban oly szép fiatal hölgykint tűnik föl, ki az ifju Sybarist barátai köréből és harci és gymnastikai gyakorlataitól teljesen elvonja; I, 13-ban még ugyanoly korban s hasonló bájakkal fölruházva Telephust kegyeli s a költő féltékenységét ébreszti föl; III, 9-ben a thurii Calais társaságában leljük; végre I, 25, 8-ban, *levis anus*-nak van festve, kit nem ostromolnak többé tolakodó ifjaki, hanem ki maga kénytelen azokat fölkeresni. E dalok nyilván egyfűvé tartoznak: Lydia ugyanazon személy mindnyájában. S Horác mindezt alapjában a görögből vette át, Anakreonból rómaisítottá. Mikép?

I, 8. Sybarist tünteti föl, kit Lydia rabszolgájává tőn, mint ki a napsütötte Marsmezőjét kerüli: ő nem lovagol ott, többé tisztársaival — *aequales militares* —; nem meri többé érinteni a Tibert; gall lovának zablája is római. — I, 13. egészen anakreoni alakban maradt. — I, 25-ben a magányos *angiportus* emlékeztethetne Rómára, míg a *ventus Thraecicus* Abderára utal, hol Anakreon legalább egy ideig tartózkodott, mit más költeményei is bizonyítanak. — Ellenben III, 9-ben minden ismét római; az ifju gazdagabbnak érzi magát *Persarum rege*, a leány *clarior Romana Ilia*; az ifju egészen római fölfogás szerint *iracundior Hadria*-nak nevezetik; egészen görög *Calais*; Ornytus fia; *Thurini* nem utal Anakreonra, kinek idejében Thurii még nem létezett. De az I, 8-beli Sybarist kapcsolathoz lehet hozni eme *Thurinus*-sal. Ki az I, 8. ódát önmagára, a többiektől elkülönítve, vizsgálná, görög eredetire nem gondolna.

Ez eredetre azonban még biztosabb jelek utalnak. I, 13-ban olvassuk:

cum tu, Lydia, Telephi
cervicem roseam, lactea Telephi
laudas brachia etc.

a Telp hi szó ismétlése Anakreonra emlékeztet (frg 3. Bergk):

*Κλυβούλου μὲν ἔλωγ' ἐρωῶ,
Κλυβούλω δ' ἐπιμαίνομαι,
Κλυβούλον δὲ διοσκῶ.*

Míg I, 13-ban alább ezt olvassuk :

*uror seu tibi candidos
turparunt umeros immodicae mero
rixae etqs.*

Az anakreoni töredékek közt e verset találjuk (fr. 80 B) :

διὰ δέρεν ἔκοψε μέσσην, καὶ δὲ λῶπος ἐσχίσθη,

a mi egyébiránt I, 17, 25-re fordítja figyelmünket :

*ne male dispari
incontinentes iniciat mames
et scindat haerentem coronam
crinibus immeritamque vestem.*

A ‚dulcia oscula,‘ melyekbe Venus a nectar ötödrészét öntötte valószínűleg szinte anacreoni kifejezés (Ibycus a nectart kilencszer edesebbnek mondja a méznél, mások ezt az ἄθανασία azaz a nectar tizedrészének mondják). Végre I, 25, 17 :

*lasta quod pubes edera virente
gaudeat puella magis atque myrto,
aridas frondes hiemis sodali
dedicet curo*

bizonyára Anakreontól van átvéve (fg 78) :

[ἐν] μελαμφύλλω δάφνα γλωρᾶ τ' ἐλαίᾳ καταλίξει

csak az olajfa helyébe repkény lépett.

Különben az anacreoni személyek száma új egyénekkal szaporodik ; legelőbb is Chloe járul amazokhoz I, 25 :

*vitas hinnuleo me similis, Chloe,
quaerenti pavidam montibus aviis
matrem non sine vano
aurarum et siluae metu.*

A félénk őzike, mely még az anyját szokta követni, eltévedt, s aggódó anyját keresi; az őz félénksége bájosan van festve. A gaetul oroszlán római fölfogáson alapszik, a többi majdnem szó szerint van Anacreonból (fg. 52) fordítva:

*ἀγανῶς οἰάτε νεβρὸν νεοθηλία,
γαλαθηνόν, ὅστ' ἐν ὕλης κερρόσσης
ἀπολειψθεῖς ὑπὸ μητρὸς ἐπνοήθη.*

Chloe nemsokára Lydia vetéltársnőjévé válik a költőre nézve, ki a szőke Chloétól III, 9-ben emlékezik meg:

*me nunc Thraessa Chloe regit
dulces docta modos et citharae sciens —*

oly tulajdonokkal, melyeket Propertius Cynthiánál magasztal, Thraessa itt is Abderára és Anacreonra emlékeztet. — Azonban csakhamar Gyges mulat társaságában; ezt a tél tartja távol hazájától, hol Asterie szorongva várja (III, 7), kinek karjai közé őt a kalmárt, Thyna merce beatum' a tavaszi szellők visszaviendik. Minden világos, ha Abderát gondoljuk azon helynek, hol menedéket keresett: Abderát, hol a thrák Chloe és Anakreon tartózkodnak. Abdera helyébe Horatius ,Oricum'-ot ir az agriai tenger mellett, ép úgy mint később a Marsmezőt és a Tiberist. Ez igen tanulságos Horác eljárására nézve. — Chloet félénk őzikeből keresett hetaerává láttuk fejleni; de a költő így sem képes őt feledni (III, 26):

*vixi puellis nuper idoneis
et militavi non sine gloria,
nunc arma defunctumque bello
barbiton hic paries habebit.*

*O quae beatam diva tenes Cyprum et
Memphin carentem Sithonia nive,
regina, sublimi flagello
tange Chloen semel arrogantem.*

Költőül a s i t h o n i h ó is Anakreont sejteti. Mély szenvedélyre mutat különösen a befejezés.

A főt említett Gyges még egyszer előfordul II, 5-ben,

hol Cnidiusnak nevezetik, mi teljesen illik föntebbi fejtegetésünkhöz: A Pontusból jő, a tél Abderában tartja vissza, de tavaszkor ismét visszatér Cnidusba. Ez egész költemény ismét szélesbíti az anacreoni képek keretét.

Ifju leányt látunk — juvenca tua-nak nevezetik, — szerelmi érzelmekre még fogékonytalant. Várj csak, mond a költő, nemsokára Lalage (a leány neve) „proterva fronte’ férjnek fog kívánni. Nem mellőzendő észlelet, hogy egyik anacreoni töredék (fg 90) λαλάζειν igét is mutatja:

μηδ’ ὥστε κῦμα πόντιον
λάλαζε.

de Anakreon ezenkívül bő választéku példákat nyujt (fg 75):

Πῶλε Θρηκή, τί δή με λοξὸν ὄμμασι βλέπονσα
Ἰηλεῶς φεύγεις, δοκέεις δέ μ’ οὐδὲν εἰδέναι, σοφόν;

és alább:

νῦν δὲ λειμῶνάς τε βόσκειαι κοῦφά τε σκιρτῶσα παίζεις·
δεξιὸν γὰρ ἵπποσειρήν οὐκ ἔχεις ἐπεμβάτην.

Horatiusnál:

circa virentes est animus tuae
juvencae

és főlebb: „nondum valet minia comparis aequare.’ Anakreon gyaníthatólag nem fiatal többé; a szerelem kísézője és üldözője marad öreg napjaig. Egy nőt (talán eme Lalagét?) szólít meg (fg 76):

κλυθί μεν γέροντος, ἐνέθειρε χρυσόπεπλε κόρυα

nem agg még, de nem sokára eljövend az idő, midőn fejeér fűrtök keverednek a feketék közé (fg. 77):

εὗτέ μοι λευκαὶ μελαιναὶς ἀναμμιζονται τρίχες.

A „γέμων’ szó valószínűleg csak oly komolyan értendő, mint midőn Horác beszél „senecta’-járól (II, 6, 6):

Tibur, Argeo positum colono,
sit mea sedes utinam senectae

de ez által értelmet nyernek a különben alig kimagyarázható versek (II, 5, 13):

jam te sequetur: currit enim ferox
aetas, et illi, quos tibi dempserint,
adponet annos, —

ennek értelme van, egy éltesebb férfura vonatkozva; élted ugyan fogy, de az ő évei szaporodnak.

Még néhány személy lép e körbe: Pholoe és Chloris, a leány és anyja (III, 15):

Uxor pauperis Ibyci
tandem nequitiae fige modum tuae
Famosisque laboribus:
maturo propior desine funeri
inter ludere virgines,
et stellis nebulam spargere candidis,
non si quid Pholoe n stasis,
et te, Chlori, decet: filia rectius
expugnat juvenum domos
pulso Thyas uti concita tympano etc.

Ugy látszik, szép társaság: az anya, a szegény Ibycus neje, jobban cselekednék, ha férjét munkájában gyámolítaná, mint-hogy szerelmi kalandokat hajhász, ez okból neveztetik Ibycus 'pauper'-nek. Nem szegénység úzi őt, hanem bujaság, erkölcs-telenség (nequitia). Inkább gyapjút kellene fonnia, mint cithe-rát játszani és rózsát hordani és sivár lakomában részt venni. 'Luceria gyapja' az eredetinek rómaiásítása:

te lanae prope nobilem
tonsae Luceriam, non citharae decent,
non flos purpureus rosae,
nec poti vetulam faece tenus cadi.

Megismerkedünk a leánynyal is. E hetaerák különben is fölke-resik tisztelőik házeit, elfogadják a meghívást. Horácnál olvas-suk (II, 11, 21):

quis devium scortum eliciet domo
Lyden? eburna dic age cum lyra
maturet, incomptam Lacaenae
more comam religata nodo.

A Numida visszatérése mogünneplésére rendezett lakománál jelen van Damalis (I, 36), Neptun ünnepénél ismét Lyde szerepel (III, 28) és így többször, még az alagyaköltőknél is. Az idézett helyen Pholoe hivatlanul tolakodik az ifjak lakába:

expugnat iuvenum domos
pulso Thyas uti concita tympano.

Pholoe nem tartozik többé a legfontosabbakhoz; III, 15, 7 tehát így olvasandó:

non, si quid Pholoen satis,
et te, Chlori, decet:

Pholoehez még talán illik,— de hozzád Chloris, már épen nem. ,Satis' Pholoe-hez vonandó, nem Chlorishoz; a következő:

Illam cogit amor Nothi
lascivae similem ludere capreae,

jól reáillik az elviruló széphez, ki Nothus iránti szerelemből még vidám öz módjára játszadozik. Ámde más körülmények közt is fölataláljuk a leányt; egykor szép és kedvelt volt (II, 5, 17): ,dilecta quantum non Pholoe fugax'; majd asperának neveztetik, kit nem lehet megközelíteni (I. 33):

Cyrus in asperam
declinat Pholoen: sed prius Appulis
iungentur capreae lupis
quam turpi Pholoe peccet adultero.

De Chloris is bájos volt egykoron (II, 5, 18):

albo sic umero nitens
ut pura nocturno renidet
luna mari, Cnidiusque Gyges etqs.

Minde költemények, melyeket itt összefoglaltunk, utánza-

tok Anakreonból. Ő évek előtt Chlorist szerette, ki akkor szép volt, mint a tengerben tükröződő hold; azután leányát kedvelte, Pholoet; csak várnia kell, s Lalage is szeretendi őt, s viszont szerettetni fog általa, mint Chloris és Pholoe, és hevesebben mint emezek.

Ez ódák anakreoni eredete nem mutatható ki teljes bizonyossággal, de fölötte valószínű. Valjon nem lehetne-e ide vonatkoztatni a leányszerű Erost fg 13-ban :

*Ἐρως παρθένιος πόθῳ
στύβων καὶ γεγανωμένος*

vagy a 4-ik töredéket (B. sz.):

*ὃ παῖ παρθέμιον βλέπων
δίζημαί σε, σὸν δ' οὐ κίεις,
οὐκ εἰδῶς, ὅτι τῆς ἐμῆς
ψυχῆς ἴριονχέεις,*

összehasonlítva Od. II, 5, 21-el :

quem si puellarum insereres choro
mire sagaces falleret hospites
discrimen obscurum solutis
crinibus ambiguoque vultu.

Még több ide vonatkozót is lehetne találni; itt csak egy ódára I, 16-ra akarunk figyelmeztetni, melyet szintén Anakreonra, és pedig az imént kifejtett körbe lehet visszavinni. Az óda így kezdődik :

O matre pulcra filia pulcrior.

Ennek épen semmi értelme nincs, ha a költőt nem az anyához és leányához ugyanazon viszonyban állottnak képzeljük: ő szerette a szép anyát, s szereti most a szebb leányt. Az anya Chloris, a leány Pholoe; az egészen alaptalan fölírást „ad Tyndariden“ bizvást elejthetjük, ép úgy mint a vonatkozást Canidia-ra, melyre sokan gondoltak. Mióta ama jambusokat Canidiára írta, azóta sok év telt el s Horác bizonyára alig gondolt arra, hogy Canidiát újra „amica“-jának azaz kedvesének mondhasssa. Miként nevezhetné e Canidiát most még keserű gúny nél-

kül a szép anya szebb leányának? Anakreonnál már megismer-
tük Chlorist és Pholoét, mint szép anyát s bár nem határozot-
tan kifejtve, mint szebb leányt: ne vessük meg az önkényt ajánl-
kozó, természetszerű magyarázatot.

Mindenek előtt bizonyosnak látszik, hogy a költő nem be-
szél évek előtt irt jambusokról, hanem olyanokról, melyek köl-
tésével épen most van elfoglalva. E mellett szól ‚*m o d u m*‘ (2.
v.), mely csak jelen cselekményről érthető (v. ö. I, 24 kezd.) és
a vég is:

nunc ego mitibus
mutare quaero tristia,

s a bánás helyébe (ily értelemben gyakran használtatik *tristia*)
engesztelést akar léptetni. Így nem szólunk, ha a gúnyirat
szerkesztése óta évek teltek el Ilynemű költemények a nyilván-
nosság számára készültek, gyorsan terjedtek, mohón olvastattak,
s oly költőknek, mint Tibullus és Propertius, csakhamar fényes
költői dicsőséget kölcsönöztek. Ha a közzététel megtörtént, késő
leendett a jó szándék vagy a bánat; a bajt nem lehetett többé
helyre ütni. Képzeljük tehát, hogy Anakreon ily irányban köl-
tött gúnyverset, hogy Pholoe értesülve van erről, és rettegnie
kell a közzétételtől. Még van idő, a költés további folyamatát
megakadályoztatni. Csak tőle függ a költő megkérlelése s ő e
verseket tűzbe vagy tengerbe dobja. ‚*Mari-Hadriano*‘ rómaiási-
tott kifejezés, és pedig nem épen dicsérendő. Avvagy Horác ta-
lán Rómából által akar utazni, hogy a jambusokat a hadriai
tengerbe dobhassa. Abderához közelebb esik a tenger.

E felfogással azonban határozottan ellenkezik a szöveg
kifejezése:

me quoque pectoris
temptavit in dulci iuventa
fervor et in celeres iambos
misit furentem.

Csodálatos azonban, hogy épen e kifejezés nem költött még se-
hol kétséget, pedig ‚*dulcis iuventa*‘ csak nem azon kitétel,
melyet itt várunk. ‚*Calida iuventa, stulta iuventa,*

insana iuventa' és hh. érthetők volnának; az ,édes, a bájos ifjuság' kifejezés itt nincs helyén. A hely meg van rontva, és pedig a ,juventa' szó által, mely helyett ,iuvenca' olvasandó, mit ,iuuencus' alakban már Horácból (II, 8, 21) és Anakreonból ismertünk. Az ,in'-ben nem ütközhetünk meg, mert van a föntebbihez egészen analog hely, hol az in előfordul (I, 17, 19):

dices laborantes in uno
Penelopen vitreamque Circen.

Te kiegészítése nem szükséges. Ily fejtegetés által az óda értelme egészen világossá lön; alkata is igen szép: e 2., 3. szakasz a harag hatalmát rajzolja, a 4. fej. annak eredetét, az 5. 6. a káros következményeket; az engesztelődés ajánlása s föltételei az 1. és 7-ik fejezetben kezdik és fejezik be az egészset. A 4-ik strophának tehát nem szabad hiányzania, csak a központozás alkalmazandó ilyformán:

fertur Prometheus, addere principi
limo coactus particulam undique
desectam, et insani leonis
vim stomacho appotuisse nostro —

et = ,is' Horatiusnál nem feltűnő. Hogy a monda máshonnan ismeretes-e, vagy nem, az a dologra nézve közömbös, elég az hogy érthető. A megelőző szakaszban négy dolog sorolatik elő, melyek a haragot nem képesek csendesíteni. ,Noricus' rómaiastás. A menydörgő Jupiter érthető; épen úgy ensis és saevus ignis. E fogalmak egybekötve előfordulnak Propertiusnál is (IV, 24, 11):

haec ego, non ferro non igne coactus, et ipsa
naufragus Aegea vera fatebor aqua.

,Sic geminant' is megtartandó; ,si geminant' minden élt, minden színezést nélkülözne; a Corybantok mindig összeütik pajzsaikat, nem is képzelhetők e nélkül: e miatt si tarthatatlan, s ,sic geminant' mintegy praegnans értelemben áll e helyett: ,sic geminantes aera tua, concutiunt mentem ut. . .'

S ha még Anekreon jambusai után kérdezősködünk?

Ő csakugyan nem tartozik a tulajdonképi jambographokhoz; a töredékek közt csak kevés senarius találkozik, — de Horác a gúnyköltemény fogalmára egy minden római előtt ismeretes kifejezést akart használni, s találhatott volna-e alkalmasabbat ennél: ‚celeris iambos?‘ Horác nem Anakreon költeményét fordítja, hanem római felfogás szerint átídomítva adja elő; Anakreonnak nem tulajdonított volna jambusokat, de mint ‚Latina fidei‘ beszélhetett jambusokról. Az eredeti utáni kérdést illetőleg elég Anakreon az Aztemonra írt éles és keserű gúnykölteményére emlékeztetni, melyből még egy nagyobb töredéket birunk.

A legérdekesebb ódák egyike I,27 azért, mert mint még néhány egy nemét a lyrai cselekménynök tárja elénk A költő föl-szólítja a jelenlevőket csendes békés élvezetre. A lakománál szünet állván be, a költő szólíttatik az ivásra; ezt ő azon föltétthez köti, hogy a vendégek egyike megvallja neki bizalmasan szerelme tárgyát. Szánalomteljes sajnálkozás fejezi be a költeményt.

Ez óda oly sok egyéni vonással van fölruházva, hogy mindenki első tekintetre átlátja, hogy egy az életből vett jelenetet kell vázolnia: ‚dicat Opuntiae frater Megillae‘ oly szók, melyeket bármely ilyes alkalomra nem lehet alkalmazni. Ha egy ifju ember nővére nevével jelöltetik meg, az azt mutatja, hogy jelentéktelenebb ennél, s hogy ez az Opusi Megilla, ünnepest személyiség volt; hogy miáltal lett azzá, szépsége vagy költői tehetősége által? Valjon a két testvér együttesen volt jelen a lakománál, vagy a fivér csak az ünnepest távollevő kedveért részesült kitüntetésben, — ki tudná megmondani? Egy görög törzs sem bővelkedett annyira kitünő nőkben, mint az aeol; összeköttetés egyrészlől Teos és Abdera, más részlől Opus közt bizonyára nem hiányzott. Teos eleinte aeol város, első alapítója Athamas volt.

Az egész rajz Athenra vagy Ó-Görögország egy másik városára nem illik, de igenis a Thracia határain fekvő Abderára; ott éneklé Anakreon (fg. 94.):

οὐ γιλίω, ὃς χρητῆρι πάρασιλιῶ οἰνοποτάζων
 νείκεα καὶ πόλεμοι δακρυόεντα λέγει,

ἀλλ' ὅτις Μουσέων τε καὶ ἀγλαὰ δῶρ' Ἀφροδίτης
 συμμίσγων ἐρατῆς μνήσκειται εὐφροσύνης,

oly kifejezés, mely Horácnál I, 17, 22-re emlékeztet: ,nec Semeleius cum Marte confundet Thyoneus praelia.' Anakreon-tól van e vers is (fg. 79):

κοίμισον δ', ὦ Ζεῦ, σόλοικον φθόγγον,

Horácnál: ,impium lenite clamorem.' Tonábbá Anakreon-nál (611):

ἄγε δηῦτε μηκέθ' οὔτω
 πατάγω τε κάλαλητῶ
 Σκυθικὴν πόσιν παρ' οἴνω
 μελετῶμεν, ἢλλὰ καλοῖς
 ὑποπίνοντες ἐν ἔμνοις.

A ,scyphus' is előfordul Anakreonnál (fg 82):

ἐγὼ δ' ἔχων σκύφον Ἐρεξίῳ
 τῶ Λευκολόφον μεστὸν ἐξέπινον.

A falernusi bor egyenesen Horác kifejezése. — Megilla fivére szeret: az talán hallgatagságából a víg és zajos cimborák közt tetszik ki; a költő²előrehaladt kora dacára az ifjak közt mulat, a költő, a bölcs hireben áll, s ennek öntudatával bir (fg 45):

ἐμὲ γὰρ λόγων (ἐμῶν) εἴτεκα παῖδες ἂν φιλοῖεν
 χαρίεντα μὲν γὰρ ἄδω, χαρίεντα δ' οἶδα λέξαι.

szereti is a víg életet (fg 46):

ἔραμαι δέ τοι συνηβᾶν

és panaszkodik (fg 24):

ἀναπέτομαι δὴ πρὸς Ὀλυμπον πετρύγεσι κούφαις
 δια τὸν Ἐρωτ'· οὐ γὰρ ἐμοὶ παῖς ἐθέλει συνβᾶν.

Tökéletesen indokolva van, vitázókat és zajongókat említeni ó-aeol szokás lévén a lakomáknál fegyveresen jelenni meg, bár Görögországban e szokás később barbarnak tetszett; ,a medus acinaces' tehát tökéletesen helyén van. Ép oly indokolt az ifjak fölszólítása hozzá, severi Falerni partem su-

mere'; talán épen azon alkalommal történt, midőn hogy józan maradjon, csak egy rész bort kívánt két rész vízhez (fg 64):

*ἄγε δὴ φίρ' ἡμῖν, ὦ παῖ
κελέβην, ὅπως ἄμυστιν
προπίω, τὰ μὲν δέκ' ἐγγέας
ὔδατος, τὰ πέντε δ' οἶνον
κνάθους, ὡς ἀνυβριστὶ
ἀνὰ δηῦτε βασσαρήσω.*

Az öregnek is izlelni kell a mi tiszta borunkból — így kiáltanak az ifjak; s a költő belenyugszik a kívánságba azon föltét alatt, hogy Megilla hallgatag fivére megvallja szerelme tárgyát — ezt bátran megmondhatja az agg költőnek, azért: ,tutis auribus.' A költő fölteszi, hogy a kedvelt nő szabad személy (ingenuo amore); azért csalódva kiált föl: jaj! minő hálóba kerültél, egy hetaerát szeretsz, egy Chloét, Lydiát, Pholoét, Tyndarist, Damalist. Ki szabadít meg tőle? ,Peccare inge nuo amore (I, 27, 17) egyszerűen annyit jelent ,szeretni, szerelmesnek lenni'; v. ö. Od. I, 33, 9 és Sat. I, 2, 63.

Nem lehet kétség aziránt, hogy sok más költemény is Anakreonra megy vissza, bár nem lehet azt hasonló bizonyítékokkal támogatni. Így p. a phociai Xanthiashoz intézett II, 4, melynek hangja egészen Anakreonra emlékeztet, s nem is látható be, miként költhetett volna Horác egy ily nevű és eredetű személyt. Az óda vége Horác saját bővítése vagy pedig átalakítás tekintettel a római költő korára.

Két pontot nem szabad szem elől téveszteni, hogy t. i. Horác a görög dalnak lehetőleg római színezetet törekszik adni, hogy továbbá saját költeményeibe, nevezetesen azok végére görög elemeket helyez. Így rómaisítja a görögöt s viszont görögösíti a rómaid. Ez összeolvasztás Horác sajátja, és érdeme, egyszersmind gyengéje. Lássunk erre nézve még néhány példát.

Az I, 17. óda kétség kívül egyike a költő legkedvesb dalainak: meghívást tartalmaz egy bizonyos Tyndarishoz, hogy a Rómában oly veszélyes hónapokat nála falun töltsen. Ily meghívások fürdőre, falura vagy a provinciába, Rómában napirenden voltak, s a hetaerák által el is fogadtattak. Horác ily értelem-

ben szerzette ez ódát, akár létezett a valóságban Tyndaris, akár csak az ő képzeletében. Ő nem szól falusi magányról általában, hanem egyes helyiségeket sorol elő, melyeknek ismeretét Tyndarisnál föltehetjük. Így a három kezdő strophákban, melyekhez még a negyediket is lehet számítani. De a következők ismét Anakreonra emlékeztetnek: avvagy a teosi lant, melynek kíséretében Tyndaris Penelopéről és Circéről énekelend, a lesbosi bort, melyet az árnyékban szürcsölendenek — nem arra utalnak? A vetekedés Bacchus és Mars közt Abderát juttatják eszünkbe; sőt újból találkozunk Cyrussal is, kit fönt hasztalan láttunk Pholoe kegyéért versengeni. „Male dispar“ kifejezés I, 33, 7-ban is leli magyarázatát:

sed prius Appulis
iungentur capreae lupis
quam turpi Pholoe peccet adultero.
sic visum Veneri.

Itt ugyanazon Cyrust látjuk, a rüdat, s így nem illőt Tyndaris-hoz, kire sovár karjait kiterjesztette.

Egy második példája ily egybe olvasztásnak az I, 36. óda. Numida az imént tért vissza a szélső Hispaniából; az ő tisztele-tére rendezi Lamia az ünnepélyt, melyre Horác, Lamia barátja is hivatalos. A költemény előbb készült s asztal fölött fog elő-adatni. „Mutata s que simul toga e“-ig minden a valóság-ból van véve. Ekkor így folytatja a költő:

Cressa ne careat pulcra dies nota,
neu desint epulis rosae
neu vivax apium neu breve liliū,
neu promptae modus amphorae,
neu morem in Salium sit requies pedum,
neu multi Damalis meri
Bassum Threicia vincat amysiide.
Omnes in Damali putres
deponent oculos, nec Damalis novo
divelletur adultero,
lascivis ederis ambitiosior,

Ezek óha'ok s várakozások, melyeket a lakoma folyamára kilátásba helyez a költő: itt úgy látszik, Anakreont utánozta. Lakomához hetaerát hívni divat volt (N e a e r a Horácnál Od. III, 14), itt is szerepel egy citherajátszó: „et ture et fidibus iuvat' etc, kinek neve lehetett Damalis, bár ez Anakreonból is átvétethetett, kinél (fg. 2) „δ α μ á λ η ς Ἔ ρ ω ς“ fordul elő Horác azt mondja: ne hiányozzék lakománknál a rózsa és liliom — ebből az évszakra lehet következtetni — ne kiméljük a bort, melyet Lamin az ünnepre fölhordatott, s lábaink se pihenjenek; a mai napon még B a s s u s is, ki a bort nem szereti, többet igyék Damalissnál (multi—meri). Ez értelmezés ellenkezik ugyan az általánosan fölvettél, hogy t. i. Bassus nagyívó, de értelmet és élénkséget kölcsönöz a helynek. „A m y s t i s“ azonban ismét Anakreonra utal (fg 64):

*ἄγε δὴ, φέρον ἡμῖν, ὦ παῖ
 κελέβην, ὅπως ἄμυστιν
 προπιώ, τὰ μὲν δέξ' ἐγγέας
 ὕδατος, τὰ πίετε δ' οἶνον
 κνίθους, ὡς ἀνυβριστὶ
 ἀνὰ δεῦτε βασσαρήσω.*

A képzelem tovább ragadja a költőt: miudnyájan nedves zavart szemeket Damalissra fogják szegezni stb.

Ugyanazon fajhoz tartozik Od. III, 19, mely egyszersmind újabb példája egy cselokmányekben előrehaladó éneknek, egymást követő jelenetekből álló képnek — mely nem egészen hasonlót'an Sophron mimosaihoz. Az ének a legr. mekebb költeményekhez tartozik: csak Propertius képes még oly kevés vonással oly mesteri képet elővarázsolni. Ennyit általánosságban; térjünk át részletekre.

1-ső jelenet, 1. 2. szakasz. Tél van (Paclignis frigidibus). Horác egy, chronologiai tanulmányokkal elfoglalt tudóst szólít meg, ki e fölött a fontosabb dolgokról megfeledekzik, hogy milyen áron vegyenek chiosi bort, ki gondoskodjék az étkekről, hol s mikor kezdődjék a lakoma. C a l i d a (= calda), melylyel a lokoma kezdődött, nemcsak magára, hanem minden következő helyett is áll.

2-ik jelenet. 9—17 vv. A lakoma kész, a vendégek együtt vannak minden a legjobb rendben. A költő kiáltja a szolgának: tölts nekem az új Luna tiszteletére, az éjféli tiszteletére, Murena augur tiszteletére; ép úgy Anakreonnál (fg 63.):

φέρ' ὕδωρ, φέρ' οἶνον, ᾧ παῖ,
φέρει δ' ἀνθεμεῦντας ἡμῖν
στεφᾶνους. ἔνεικον, ὡς δὴ
πρὸς Ἐρωτα πνικαλίζω.

vagy (fg 64):

ἄγε δῆ, φέρ' ἡμῖν, ᾧ παῖ.
κελέβην, ὅπως ἄμυστι
προπίω κτλ.

Προπίω kifejezés, melyről bővebbet jegyzett föl a schol. Pindar Ol. VIII, 5-hez, a legmerészebb jelentéssel is össze lehet kapcsolva, mint Anakreon 66-ik fg.ában:

ἀλλὰ πρόπιε
ῥαδινοῦς, ᾧ φίλε, μηρούς.

A bor keverése vízzel minden egyes tetszésére bizatik:

tribus aut novem
miscetur cyathis pocula commodis;

ki a muzsákat kedveli, követeljen háromszor három cyathust, ki a Gratiáknak hódol, elégedjék meg hárommal, többnél a civakodás veszélye fenyeget, a Gratia rixarum metuens' tiltja háromnál többet érinteni. Ez egészen visszahelyez minket a görög világba, és pedig a régi lantosok világába Alcaeustól jóval Anakreon utánig. A már föntebb idézett töredékben (64) Anakreon 10 cyathus vizet kevertet magának 5 cyathus borral:

ὡς ἀνβριστί
ἀνὰ δηῦτε βασσαρήσω,

Βασσαρεῖν csak ez egy helyen fordul elő; Athenaeus X. könyvének egyik fejezetében erről mulatságos dolgokat hoz föl. Philetærus Tereusában valaki két rész vizet és három rész bort iszik, — Pherekrates Koriannojoban két rész vizet és négy rész bort; a Circében Ehippus a 3:4 arányt javálja, valószínűleg az első

bor — a másik 3+4 részt kíván, természetesen tiszta bort. Nyolc rész víz és tizenkét rész bor vegyülete képes megdönteni (*κατέσεισεν*) az irót. Ezek nyomán meg fogjuk érteni Alcaeust, ha azt mondja (3, 9):

*ἔγχεε κίρραις ἕνα καὶ δύο
πλείαις καὶ κεφάλαις, ἀ δ' ἑτέρα τὰν ἑτέραν κύλιξ
ὠδήτω·*

ő egy rész vizet és két rész bort óhajt, s a serleget szinig töltve, és serleg serleget gyorsan váltsa föl; és Anakreon is (fg 43)

καθαρή δ' ἐν κελίβη πέντε τε καὶ τρεῖς ἀραχέισθων.

lakoma közben fris serleget parancsol talán öt rész borral és három rész vízzel töltve. Ha Anakreon egy másik énekében ez állott (fg 32):

*ῥνοχόσι δ' ἀμφίπολος μελίχρον
οἶνον, τρικύαθον κελίβην ἔχουσα —*

valószínűleg apró serlegeket értett a költő, melyeket tiszta, méz-színű borral töltve (azért *μελίχρον*) hoz a szolgálta a vendégeknek. A tanulság ezekből a következő: ki a Gratiáknak hódol, $\frac{1}{3}$ bort és $\frac{2}{3}$ vizet iszik, ki a Muzsákat tiszteli, tiszta bort iszik, — amaz arányt Anakreonból ismerjük,

qui Musae amat impares
ternos ter cyathos attonitus petet
vates —

mondja Horác; de miért neveztetnek épen a Muzsák, és csak ezek 'impares'-nek? E szó helyébe talán 'auspices' volna irandó.

3-ik jelenet. Éjfél elmúlt, a kedv növekszik:

insanire iuvat. cur Berecynthiae
cessant flamina tibiae?
cur pendet tacita fistula cum lyra?

harsogó zenét kíván a vendégsereg — eddig minden világos; de a következőkben:

parcentes ego dexteras
odi : sparge rosas : audiat invidus
dementem strepitum Lycus
et vicina seni non habilis Lyco.

t é l e n (,Paclignis frigoribus⁴) honnan a virágok? éjfélt után (a boszús Lycus és neje a zajra fölébrednek) hogyan szakaszszának rózsát? Miképp oldható meg a rejtély? *Epist.* I, 5, 14. így hangzik :

potare et spargere flores
incipiam patiarque vel inconsultus haberi.

E kifejezés: ,flores spargere⁴ úgy mint a főntebbi ,rosas spargere⁴ képleges, nem valóságos virágok, rózsák értendők, hanem eszményiek; ,sparge rosas⁴ ily értelemben minden kételyt kizár s a keresett magas gyönyör kezdetét jelöli.

4-ik jelenet, utolsó strophá. Leányok is jelen vannak az ünnepen; Rhode az ifju Telephusra tart számot, Glycerá uralma alatt áll a költő: ,me lentus Glyceráe torret amor meae.⁴ Rhode jelen van, Glycerá jelentése kétséges — ha nincs jelen, akkor panaszkodik a költő, hogy ez utolsó s legmagasb gyönyörben nem vehet részt, mert őt még mindig Glycerá tartja lebilincselve. Evvel végződik az ünnep s a költemény.

Glycerával különben még két költeményben találkozunk, s pedig mindkét ízben, úgy hogy a költő szerelmét észreveszszük ugyan, de nem tudjuk meg, valjon a leány meghallgatta-e. I, 19-ben még egyszer fölébred a szerelem a költő szívében, I, 30-ban remél, ha Venus kegyes leend hozzá. Végre III, 19-ben bilincselve tartja őt, habár kielégítetlenül. A helyes érzék és izlés ellen vét, ki e három költeményt szét akarná választani egymástól. Mindhárom görög eredet bélyegét viseli magán. III, 19-ről, mely egészen a gyorsan fejlődő jelenetek aeol színezetét mutatja, kétség sem foroghat fön, főleg ha I, 27-el (natis in usum laetitiae scyphis etq^s.) vetjük össze. III, 19-ben a költő, a nélkül, hogy önmagáról szólana, egyszerű fordulattal (me) ellenében helyezi magát a szép Telephusnak, kit így fest:

spissa te nitidum coma,
pro te similem, Telephe, vespero,
tempestiva petit Rhode;

I, 19-ben ,finitis amoribus'-ról szól, melyekhez még egyszer visszatérni kénytelen. Venus, Bacchus és lasciva Licentia minden egyéb gondolatot elfojtanak benne s még egyszer szerelemre indítják; Licentia a kielégítettést óhajtó belső vágy, minő az állatban is felébred, ha hosszú téli nyugalom után a kikelet közeledtét érzi. Oly szemléletek, mint I, 19, 9:

in me tota ruens Venus
Cyprum deseruit —

és a remény kifezése, hogy kegyesebb indulattal jövend, vagy az esengés I, 30, 1:

o Venus regina Cnidi Paphique
sperne dilectam Cypron et vocantis
ture te multo Glyceræ decoram
transfer in aedem,

minden lantos költőnél előfordulnak, p. Alcmannál (fg 33):

Κύπρον ἡμερτὰν λιποῖσα καὶ Πάφον περιῤῥύται,

hol ugyanazon egybekapcsolása ,dilecta Cyprus' és ,Paphus'-nak előfordul; e hely bizonyára szemé előtt lebegett vagy Anakreonnak vagy Horatiusnak.

Venus kíséretében, így folytatja költők, jöjjenek (I, 30):

fervidus tecum puer et solutis
Gratiæ zonis properentque Nymphae
et parum comis sine te Juventas
Mercuriusque.

Gratiák és Nymphák különben is együtt fordulnak elő Venus kíséretében, velők Juventas és Mercur (*Πειθώ*), kikre az elagult dálnok s a szerető szorul. Egy Dionysushoz intézett dalban ez isten társaiként szerepelnek (Anacr. fg. 2):

*δαμάλης "Ερωσ
καὶ Νύμφαι κνανώπιδες
πορρουρή τ' Ἀφροδίτη.*

A szenvedő Sapphóhoz e kíséret nélkül jő Aprodite. Mind az érintkező pontok újból és újból Anakreonra utalnak, kinél e

hangok ismétlődnek: ősz fürtök, forró szerelem s balga ifjúság, mely őt, a dalnokot megveti. Lehet, hogy épen e pontok utalták Horácot, ki e dalok szerkesztésénél az ifjúság határán állott, ő reá, az örök ifju aggastyánra.

Eddigelé mindig azon fölfogásból indultunk ki, hogy ha ismételten fordulnak elő ugyanazon nevek, a személyek azonos-ságára kell következtetni; a költő teljes önkénnyel választja először a nevet, de aztán kötve a választás által, s nem szabad sem ugyanazon személyt különböző nevekkal, sem különböző egyéneket ugyanazon névvel jelölnie. Telephussal már ismételten találkozik: újból előtűnik egy dalban (VI, 11), melyben a költő fölszólítja Phyllist, hogy egy fontos napot, Maecenas születésnapját (Id. Apr.) segítsen illően megülni:

ut tamen noris quibus advoceris
gaudiis, i d u s tibi sunt agenda
qui dies mensem Veneris marinae
findit Aprilem,
iure sollemnis mihi sanctiorque
paene natali proprio, quod ex hac
luce Maecenas meus affluentes
ordinat annos.

A költemény tartalma és célja egyedül a születésnap megének-lése, minden egyéb csak ékítmény, képzelem, s Horác életviszoyainak meg nem felel; v. ö. Sat. I, 6, 100. kk. és Epist. I, 5, 7. Költeményünkben Phyllist figyelmezteti, hogy Telephus, kire szemét vetette, nem hozzá álló, az már egy gazdag szabad leány — „non tuae sortis” — kegyében áll, — fölszólítja, legyen szerényebb kívánságában s elégedjék be vele, a költővel, ki többé más leányért epedni nem fog. Tanuljon dallamokat, hogy sötét gondjait elűzhesse velök. S melyek azok a sötét gondok — atrae curae —; Horácból nem ismerjük meg, de igenis Anakreonból, hol az aggkorra és halálra vonatkoznak (fg. 44):

πολιοὶ μὲν ἡμῖν ἤδη χρόναιοι κάρη τε λευκόν,
χαρίεσσα δ' οὐκέθ' ἤβη πάρα, γηράλει δ' ὀδόντες,

γλυκεροῦ δ' οὐκέτι πολλὸς βίотου χρόνος λέλειπται.
διὰ ταῦτ' ἀνασταλύζω θαμὰ Τάρταρον δεδοικώς κτλ.

és így több helyen is.

Ezen az úton lépésről-lépésre haladunk, s az egyes nyomokat megjelölve Horác utánzó költészetének képe mind tisztább világításban fog előttünk állani. Még csak egy-két példát akarunk egész röviden fölhozni.

I, 5. óda egy, közelebbről nem ismert Pyrrhához van intézve, s kevés vonással ecseteli a személyeket, a helyzetet, s a költő szomorúan-derült hangulatát. Szerencsésnek érzi magát, hogy megszabadult a szívfájdalomtól, melyet e leányka okozhatott volna neki. A sugár gyermek, a rózsahintett fekhely, az illatos kebel, a vonzó barlang azonnal Anakreonra emlékeztetnek; Rómában ily helyzetet sem keresni, sem találni nem lehet, névleg nem e szokást:

perfusus liquidis oderibus urguet;

ellenben már Alcaeus dallá (42 fg):

καὶ τᾶς πόλλα παθοίσας κεφαλᾶς χεῦον ἔμα μύρον
καὶ κατ' τῷ πολίῳ στήθεος,

és hasonlóan Anakreon (fg. 9):

τί λίην πέττει
συρίγγων κοιλώτερα
στήθεα χρισάμενος μύρω;

a 'gratum antrum' és 'perfusus ... odoribus', sőt a kérdő alak is ismétlődik. Illatos folyadékok öntettek a mellre, mely szokásról Athenaeus (XV) igen érdekes és tanulságos jegyzeteket közöl. — Ugy nevezett ὑποθυμίδες-t is hordtak nyakra aggatva. Alcaeusnál (fg 36.) olvassuk:

ἀλλ' ἀνήτω μὲν περὶ ταῖς δέραισιν
περθέτω πλέκταις ὑποθύμιδάς τις,
καδ' δὲ χενάτω μύρον ἄδν κατ' τῷ
στήθεος ἴμμι

és Anakreon is így (fg 40):

*πλεκτὰς δ' ὑποθνήσκας
περὶ στήθεσι λατίνας ἔθεντο*

a 'multa rosa' kifejezés e koszorúkra vonatkozhatik. Tiszta római s Horác személyét illető semmi sincs a költeményben.

Egyes költeményekben, melyekben Lyce (IV, 3 ; III, 10), Lyde (III, 11 ; II, 11 ; III, 27) s mások neveztetnek, lehetetlen föl nem ismernünk az időkülönbséget, mely szerzésileg elválasztja őket egymástól, s mely szinte egy érvel több azon nézet támogatására, hogy e dalok görög eredetiből utánóztatnak. Ily szempontot egyébiránt többet is lehet találni, s érdekes is volna azok egybeállítása ; de már az eddig előadottak is kellő világosságba helyezik azon kettős irányt, melyet főnebbi észleletünk szerint Horác ódái szerkesztésénél követett.

H ó m a n O t t ó.

Oedipus király *ἀνθαδία*-ja

(Dr. Berch után.)

Figyelemre méltó Sophokles „Oedipus királyának azon helye, hol Kreon az *ἀνθαδία*-t veti a király szemére. A hely így hangzik (549. v.): *εἴ τοι νομίξεις κτήμα τὴν ἀνθαδίαν εἶναι τι τοῦ τοῦ χωρῆς, οὐκ ὁρθῶς φρονεῖς.*¹⁾

E kifejezés még csak egyszer fordul elő Antigoneban (1028. v.), hol Teiresias tesz szemrehányást a királynak: *ἀνθαδία τοι σκαιότητ' ὀφλισσκάνει*. Mindkét helyen találunk ujjszótást a költő felfogására. Hogy Soph. ez oldalról fogta fel Oedipus jellemét, szükségképen következik e tragoedia legnagyobb részének elrendezéséből. A 124—1181 vv. jeleneteinek compositiójánál Oed. jellemének e fölfogása épenséggel mérvadó volt. Értekezésünk nem önkénytes combinatiokra támaszkodik, hanem utal a költemény és a költőnek intentiója közti viszonyra, s így akar adalékkul szolgálni Oedipus jellemének kérdéséhez.

Általános megjegyzésképen kell előre bocsátani, hogy *ἀνθαδία* és *ἰαθυμία* Soph. etikájában szorosan egymáshoz kötött és rokon fogalmak, minthogy mindkettő az *ἄνοια*-ben gyökerezik. A költő maga ad határozott definitiót. Az Antigone 707 s k. vv. „ki egyedül magát véli bölcsnek, beszéddel, mint senki más, és szellemmel megadományozva, leleplezve magát ürességet fog feltüntetni,“ e szavak helyesen állhatnak az *ἀνθαδία* definitiójaként és nem kevésbbé találóan óv Philoktetes a *ἰαθυμία*-tól, így szólva (502. k. vv.) „látod, mint veszi körül vésteljesen fenyegetve az ember pályáját, itt a baj ott, a szerencse. Ki ment a bajtól, félve tekintsen a bajra, és kinek szerencséje van,

¹⁾ Az idézetek Schneidewin kiadása szerint vannak. (Lip-cse 1851.)

mégis éber pillantással tekintsen az életbe, nehogy véletlenül veszzen el.“ Költőnk az emberi dolgok bizonytalanságának és mulandóságának felismerésén alapuló önismeretet tarja a legfőbb értelemnek, melyet ő Antig. 684. πάντων ὅσ' ἐστὶ χρημάτων ὑρέστατον-nak nevez. Ez értelem, melyet φρόνησις, νοῦς σοφός, τὸ εὖ ορθῶς καλῶς φρονεῖν nevekkel jelöl, képezi egész etikájának alapját; minden vallási és erkölcsi kötelesség teljesítését első helyen ebből származtatja. Legelőször származik belőle azon fő- és alaperény, maga a σωφροσύνη, azon gondolkodásmód melynél fogva az ember felismerve a neki, mint halandónak vetett korlátokat, erejét megfontolással bírálja, szabad akaratát korlátozza és az öntudatos szabadságnak illő mértékét mindenben megtartja; azután az εὐβουλία Ant. 1050, 1098, εὐλάβεια Kol. 116, El. 994. Tyr. 616, προμηθία El. 990, 1036 és a προνοία El. 1015. erkölcsi fogalmai. A φρόνησις e nyilvánulásaival ellentétben állnak az ἀνοια-ból eredők, mint az ἔβρις, ὀργή, ἀθασία és ἄσθμια.. Oedipus megitélésében csak a két utolsó jó tekintetbe. A költő ἀθασία-val azon veszélyes önáltatást jelöli, mely a saját értelmünk iránti jogtalan bizalmatlanságból ered és erőnk mindenhatóságában vak hitig fokozott öntudatból áll. Ily bizakodás, nyilatkozatai meggondolatlanság és elhamarkodás, óvatosság és megfontolás hiánya; következményei az emberi sorsra nem kevesbbé károsak, mint az ἔβρις-éi. — Az ἔβρις-től az ἀθασία csak abban különbözik, hogy ez utóbbi nemes gondolkodás móddal és indokokkal türhetőnek látszik. Ennek kíséreként tűnik fel a ἄσθμια, miáltal a költő a προμηθία-val ellentétben a vélt biztosság azon érzetét jelöli, melyből az embernek minden gondtalansága és gondatlansága származik. Lássuk most már Oedipus jellemét. Miben nyilvánul először ἀθασία-ja? A 8. v. ὁ πᾶσι κλεινὸς Οἰδίπους καλούμενος, mely a férfit nagy önérzettel bírónak tünteti fel, semmi kifogás nem türne, ha ugyan ez érzet indokolt volna. Min alapul tehát önérzete? Először a bizakodáson saját értelmében, a hiten csalhatatlanságában és hibázhatatlanságában. A nyomatékos mód, amint a gyilkos felkutatásához segítségét igéri, gyanítatja 132, 145, 216 vv., — de a 441. v. „csak gúnyold, miben nagynek fogsz engem találni“ nyíltan kimondja, hogy bizakodottsága a

Sphinx talányának egykor sikerült megfejtéséből származik. Innen öntudatos szavai 393. v. „azonban a talány nem bárki számára volt, de jöttem én“, 397 v. *ὁ μηδὲν εἰδὼς Οἰδίπους ἔπανσα νῦν, γρῶμη κρησίας, οὐδ' ἀπ' οἰωνῶν μαθῶν*. Nem is szándék nélkül dicsőítetteti a költő a pap és kar által a királynak akkor bebizonyított okosságát 37 k. vv., 510. v. Es *ἔαθνημία*-ja részben szintén így tűnik fel 1196—1204. v. — Oedipus elbeszéli gyermekora szerencsését 775., későbbi életét 998. v. *ἐτυγχῶς*-nak mondja, azért járul 984 v. Jokaste véleményéhez és 1080 v. szerencse gyermekének nevezi magát. Azért érzi magát biztonságban 576. v. *οὐ γὰρ δὴ φορεὺς ἀλώσομαι* és 1170. v.-ig ragaszkodik biztosságához. De mily véleményben van a költő az ily bizalomról? Kétségtelen, hogy ítéletét Teiresias mondja ki 442. v. *αὐτὴ γε μῆτοι σ' ἡ τίχη διώλεσεν*; tehát mit Oedipus bölcsességének tulajdonított, csak esetlegesség volt, és a vélt szerencse, melyet a biztosság érzete adott, ez tette őt, annélkül hogy gyanítná, tönkre.

De még világosabban kitűnik a költő ítélete a darab elrendezéséből. Az első rész 124—706. v., melyben Oed. a gyilkost kutatja, anélkül hogy gyanítná, hogy maga ölte meg Laiust; e résznek egyedüli célja, hogy az *αὐθάδεια* hatását Oedipuson előtüntesse. 124. v.-ben Oed. azt véli, hogy a gyilkost valamely thebaei politikai párt megvesztegette. Mily alapja van-e vélekedésnek? Semmi biztos alapja nincs; csupán gyanu volt, melyet a közvélemény is követett Thebaeben 126. v. A 138—142. v. gyanakodik, hogy ugyanazon kéz, mely akkor Laiust megölte, ma az ő életét is fenyegeti. Pedig nincsenek okai e gyanakodásra, vagy legalább nem hoz fel semmit, s a darabban sehol sem találunk említést valamely thebaei romboló pártról. De azon gondolat, hogy Kreon izgat ellene, és pedig Teiresias segítségével, még egészen távol van tőle 133. v. csak 378. v. jó ezen goudo'atra. Mégis egy, minden tényleges alapot nélkülöző gyanut ő bizonyosnak tart 253, 312, v. s gyanuja csakhamar határozott alakot nyer. A 346. v. gyanítja, hogy Teiresias a Laius élete elleni összeesküvésnek részese volt. 124. v. fogadott gyilkosra gondol és nem véli még, hogy Teiresias őt fogja a gyilkolással vádolni. Mi alapja van tehát e har-

m a d i k gyanunak? Maga mondja 345. v., hogy szenvedély szól belőle s még *δοκῶν ἐμοί*-vel nyilvánítja gyanuját. Azonban a vélekedés bizonyossággá lesz midőn Teiresias őt mondja Laius gyilkosának. Most már tudja 357. v., hogy összeesküdtek trónja ellen, hogy Kreon őt meg akarja buktatni 378. v., és hogy a papot e tervnek megnyerte 387. 399. Mi oka van, hogy Teiresias jósolási képességében egyszerre nem bizik—*οὐ γὰρ ἔκ γε τῆς τέχνης* 357. — holott meg 300—304. v.-ben dicsőíti? Most csak a sphinx talányát említi 390. k. vv., melyet a jós képessége dacára sem birt megfejtteni; később 564. és 568. v. joggal gyanusnak tűnik fel előtte, hogy Teiresias most őt mondja a gyilkosnak, előbb azonban hallgatott. Nem valószínű, hogy Soph. nem akarva tétet csak később, csak Teiresias (460) szavai után (*ἰὼν εἶσω λογιζοῦν*) ily reflexiókat a királylyal. Bizonyos, hogy az olvasó Oed. szellemi vakságáról (365, 433, 445.) nem nyer más felvilágosítást, minthogy eszelős gyanuja a jós ellen fosztá meg a józan itélettől. A szenvedélyesen felizgatott képzelem hirtelen vélekedései és homályos sugallatai helyettesítik nála a meggondolt okadatolást. Mert mi alapos indokai vannak, hogy ismét Kreonra gyanakszik? Valjon Kreon előbbi viseletében adott-e rá alkalmat? Nem; mert a 377. v. előtt e gyanu még nem élt és Oed. maga Kreont 385. v. *φίλον ἐξ ἀρχῆς πιστόν*-nak nevezi. Hanem 377. v. Apolló véletlenül említettik, kihez Kreon küldve volt (v. ö. 603. v.) és Oed. maga mondja (555. v.), hogy Kreon ajállá neki, miszerint kérdezze meg Teiresiaszt 238. v.; így rögtön világos lőn előtte, hogy Kreon utasítá Teiresiaszt, hogy őt (Oed.) mondja a gyilkosnak 572. v. Ily combinációkban bizonyára nem volt bizonyíték; és így ítéli meg a költő is a kar és Kreon szavaiban 523 és 528. v. Mindazáltal Oedipus előtt e gyanu is bizonyossággá lesz és erősen ragaszkodik hozzá 385, 401, 534. v. és pedig Kreonnak, a karnak és Jokastenak minden ellenvetései dacára 703, 705. v. az első rész végeig.

Hogy gondolhatnók, hogy Soph. bölcs fejedelmet akart Oedipusban festeni? Ötször téveszti el az igazságot és nem tanusít *γνώμη φρονῶν*-t. (626. v. *οὐ γὰρ φρονοῦντά σ' εὖ βλέπω*.) A költő sokkal inkább azt akarta megmutatni, hogy Oed. azon biztos érzetben, hogy ő többé nem hibázhat, miként adja át

helyt bajos és homályos életkérdésekkel találkozunk, melyeknek megoldása tőlük meggondolt óvatosságot és megfontolást kíván. Ekkor el kell vesznüök, mivel a költőként a *φρόνησις*-t nélkülözik, minthogy ez óvatosságra int, mert minden életszerencse bizonytalan és állhatatlan.

Dramánk harmadik része 924—1181. v. Oedipus *ἰαθρυμία*-ját állítja elő, bizalmát, hogy bármi derítettök is ki származását illetőleg, soha becstelenségére nem válhatik. Minden aggodalom nélkül néz elébe a kutatásoknak szüleit illetőleg, sőt inkább o'y élénk érdekelttséggel, hogy e mellett Laius meggyilkoltatása egészen felejtve lesz. Már évek előtt nevezte őt valaki részegségében fattyunak 780. Később belátta, hogy a dolog figyelemre sem volt érdemes 779. v., de akkor ez eset nem hagyta nyugodni és titokban elment Delphibe, hogy az istenséget megkérdezze származása felől. De a jóslat mit sem szólt származásáról 789. v. *ἄτιμον ἐξέπεμπεν ὦν μὲν ἰχώρη*, ellenben tudatá vele, hogy atyját, „ki őt nemzé“ *τοῦ φρεύσαντος πατρός* 793. v. meg fogja ölni, és anyját nőül veszi. Oed. nem is kételkedvén, hogy ezen atya Polybos és ezen anya Merope legyen, azóta kerülte Korinthust 997. „bár szerencsém végett, de mégis — mi édesebb mint a szülék szemébe tekintetni?“ Soph. ítélete szerint Oed. akkor könnyelműen dönté el a származását illető kérdést: ezt mutatja már a *φρεύειν* összhangzó kifejezése 793. 436. és 827. vv.-ben. A mondatól is eltért Soph., minthogy a Laiusszali találkozása előtt kérdezteti meg Oedipusszal a jósdát. De miután már igazolhatatlanul és könnyelműen eldöntötte ezen kérdést, nem támad benne többé kétség, hogy valóban azon szülék Korinthusban ne volnának az igazi szülék. Teiresias 415. és 436. v. ujólag felhossa e kérdést, de tartós benyomás nélkül, minthogy most is úgy ragaszkodik alaptalan véleményéhez 774. v., mint előbb; még mindig fél, hogy a borzasztó, jóslat beteljesedhetnék 825, és még miután Polybos természetes haláláról értesült 955, 960; akkor is kínozza az aggodalom, hogy még mindig nőül veheti anyját 976, 985. E helyhez azt jegyzi meg Klein Hr.¹⁾: De ahogyan még most is ott állhat és remeghet

¹⁾ Gosh. d. Dramas, Leipz. 1865. I. köt. 305. k. lapokon.

anyja ágyánál, kit hiszen anyjának is mert, és kit, hogy elvegyen nem kényszerítheté a föld semmi hatalma, az utólagos és erőtetve előcibált aggodalmak e rohamánál minden mai színházi közönség hahotába törne ki... Mily tréfát űzhettek Eubulos és Plato vígjáték-porodiái ezen minden ároni házassági agodalmakból, ezen borzadalmakból az öreg Me-rope anya ágyánál!“ Minthogy a költő pszichologiai művészetének ezen gyanusítása első pillanatra alaposnak tünik fel, szükségesnek tartottuk ezt idézetet adni. Nekünk is úgy látszik, hogy Soph. Oedipusnak e jellemvonásában egészen a megengedettnek határáig ment; de nem engedhetjük meg, hogy a király aggodalma, még tulságában is, valótlan-ságot tartalmazna. Valódi az és természetű, mert oly természet mint Oedipusé nem keresi viseletének okait, hanem közvetlen érzetei szerint cselekszik. Ily természetű egyénekkal megtörténik, hogy nevet-ségessé lesznek, mert nem jut eszökbe, hogy azok lehetnének. Oedipusnak nemes, a legnagyobb jámborságtól, áthatott és leg-tisztább erkölcsiséggel eltölt kedélyére igen mélyen hatott a delphii jósa, és e benyomás állandó maradt lelkében. Biztossá-gát abban lelte, hogy a kötelékeket, melyek neki legkedveseb-bek valának, nem minden harc és lelki fájdalom nélkül — szét-tépte. Véleménye szerint ő a legbiztosabb utat találta meg, és valjon voltak-e másfélék is, valjon mindenütt van-e oka félni a jóslattól e fölött nem emelkedett. Így állítá elő Soph. Oedipu-sát, és ha ragaszkodott hozzá, nem tért el festésének valóságá-tól. — Amint Oed. 1020. v. megtudja, hogy a korinthusi szülék csak nevelő szülei voltak, akkor elfelejti Laius meggyilkoltatását és azon új érdek lepi meg, kik voltak tehát szülõi? Itt a költő ismét a király azon könnyen fölkelhető és aggodalom nélküli gondolkodás módját festi, mely szerint csak arra figyel, mi öt pillanatnyira eltölti. 1026. v.-ben megtudja, hogy a Kithaeronon találtatott, Jokaste is (719.) *ἄσος ἄβατος*-ról beszélt, de ezt észre sem vette. 1032. v.-ben mondják neki, hogy bokacsontjai még akkor át voltak fúrva; hasonlót beszélt 718. v. Jokaste is; de ezt sem vette észre. Még mindig nem gyanítja kinek fia lehet. Ekkor harmadszor hivatik fel figyelme 1042. v. azon szolgálára, ki egyedül képes felvilágosítást adni. Még most

sem aggódik 1050.; telve van kíváncsisággal 1059., roszalja Jokasta fenhéjazását 1062, mert azt gondolhatja, hogy ő alacsony származású 1070. Mert nem lehet, hogy az ő szülői nem lennének hozzá méltók 1080, 1085. Biztosságának érzete nem hagyja el előbb, csak midőn az iszonyu való kézzel foghatóvá leszen 1170. v.

Szóval: az *ἀσθδία* és *ἰσθνυία* az egyedüli hibák, melyek jelleméhez ragadtak. Nem volnának meg ezen tulajdonságai, ha előbb gyanította volna azt, mi csak 1181. v.-ben indítja jankiáltásra *ἰὸν ἰὸν τὰ πᾶντ' ἄν ἐξήκοι σαφῆ*. Soph., ha különben jellemét következetesen akarta előállítani, nem vonhatá el szemei elől előbb a fátyolt, mint a mikor tette.

Alaptalanul támadtatott meg tehát e katastropha elhalasztása miatt Soph. pszichologiai művészete. A költő igazolása olvasható Müller Jánosnál¹⁾: nem meggyőző, minthogy a szerző igen sokat értelmez: „Fontoljuk csak meg, így szól ő, mennyi kinteljesen feszítő, rettentően izgató volt Oedipusra nézve mind abban mit legközelebb átélt: nyomasztó gondok és menekvés-i buzgóság, harag, gyanú, elkeseredés, kínzó lelkiismeret-furdalás, kétségbeesés, csalatkozás és meglepetés dúlta fel lelkét.“ E felfogást, mint kimutattuk, csak legmegszorítottabb terjedelmében, fogadhatjuk el. Tehát ezen szellemi feszültségből, „melyeket Oed. utolsó órákban tapasztalt“ és azon körülményből hogy Oed. a hármast ut émlítését 716., a fontos figyelmeztetést, hogy lábait át voltak szúrva 718, figyelem nélkül hagyja, ebből véli a szerző kimagyarázhatni a katastropha elhalasztását.

Nem úgy Klein H.²⁾ Itt Oedipus önámítása, valószínűtlennek tüntettetik fel, „ha csak az önámítás is nem istentől rendelt sors“ (!) De Soph. Oedipusa nem „báb a fatum kezében“ és a költő Oedipusban nem akarta „az embert mint ilyent festeni, sem ezzel „az uralkodó faji jellemét“ adni, mint kinek egyedi tulajdonságai „önakarata, dől, hirtelen harag, gyanúsítás hatalom féltésből, igazságtól féls egészen a dühöngésig.“ — Idéz-

¹⁾ D. theb. Trag. d. Soph. Innsbruck 1871. 48. l.

²⁾ Gesch. d. Dramas I. köt. 385. k. II.

tük e helyet, mert e tulajdonságok egyike sem jó tekintetbe e drámát illetőleg Sophokles értelmében. Mert Laius megöletése, Jokaste házassága, Teiresias és Kreon gyanúsíttatása, a titkos távozás Korinthusból, mind oly körülmények, melyekből Soph. Oedipus tulajdonképeni vétkességét nem származtatta.

Azon értelmezők, kik mint Schwenck C.¹⁾ belőle az egyes hibák egész összegét következtetik, kétszeresen tévednek. Először ugyanis törekeshnek kimutatni, hogy a vétség és büntetés megfelelnek egymásnak, mit a költő el nem ismert és mi a *Tragoedia* lényétől egészen idegen; másodsor oly hibákat fődöznek fel, melyek semmi vagy csak igénytelen összefüggésben vannak a hős utolsó sorsával. Oedipus jellemének igazán véve igen sok fényoldala és csak kevés árnyoldala van. Akarata mindenütt jó 11, 314.; ő becsületos, őszinte és igaz 93, 386, 642: nincs sehol vétségőnek tudatában, hogy azt másokra hárítsa; őszinte résztvétellel és jóakarattal viseltetik alattvalói iránt 60, 94, 443, hő szeretettel övéi iránt 580, 590, 773, 1465; igazi jámborság hatja át 68, 77, 146. és Jokastenak nem sikerül, hogy a jóslat fölötti hitét lényegesen megingassa 965, 969. Mindezek tagadhatatlanul nagy tulajdonságok, de nem takarják el hibáit. Azon értelmezőknek, kik Oed. erkölcsi akaratát a vétség mérvesszeje szerint mértékárthatatlannak kelle őt nyilvánítani. Így tett Schneidewin, ki Oed. jellemét a bevezetésben 19. l. „szeny nélkülinek“ nevezte, és Ribbeck O.²⁾ ki azt mondja: hogy az úgy nevezett vétség minden gondolatját távol kell tartani. Akik így ítéltek, azok természetesen drámánkban sorsdrámát ismertek fel. De sem sorsdrámával, sem véletlenséggel nincs dolgunk: egyik sem volna tragikai. Fatalistikus háttér mindenesetre van; drámánknak azon része, melyről Schiller azt mondja (*Briefwechsel*. 370.), hogy épenséggel semmivel sem pótolható, de a jósda jóslata Oedipusra nézve sem tartalmaz „szükségességet“, mert semmiféle jóslat sem fosztja meg az

1) D. sieben Trag. d. Sop. Frankf. a. M. 1846. 109. l.

2) Soph. u. s. Trag., Vorträge v. Virchow u. Holzendorff 83. füz. Berl. 1869. 24. l.

embert akarata szabadságától.¹⁾ De Oed. akaratától sem függött minden, mert külső körülmények szerint kellett cselekednie, melyek szabad elhathározását nehezítették, azonban beszámítás alá eső állapotát meg nem szüntették. Ő felelős volt azért, hogy túlhirtelenkedve dönt származása felől, mert az istenség az ő kérdésére nem adott feleletet. Hogy ez a költő felfogása, kétségtelen. Hogy Oed. akkor nem volt ovatos, eléggé lakol érte. Mert a büntetés bizony nem felel meg a vétségnek, de épen ezen alapszik részvétünk, és e részvét annál nagyobb, minthogy jellemének egyedüli hibái, az *ἀνθαδία* és *ἰαθυμία*, általában emberi és nem nemtelen jellemhibák. És ezeket, mint kimutattuk, Soph. arra használja, hogy sorsának lélektani felvilágosítását adja.

Malmosi Károly.

¹⁾ Schmalfeld. Zeitsch. f. Gym. 14. évf. 1860. 273. k. ll.

Cl. philol. folyóiratok kivonata.

J. Arnold. — Horác 12. epistolája. (Neue Jahrb. f. Philol. 1870. 9. 619 ss.) — 7 v. E szavakkal in medio positorum abstemius herbis vivis et urtica a bölcsek mértékletes életmódja jelöltetik s akkor si forte csak példálózva vehető; de talán si s p o n t e in medio. — Azonban a 2. v. után épen azt jeleli Hor., hogy Iccius épen nem élvez, hanem a nyujtott élvezetektől tartózkodva (in medio etc.) káposztával és urticával él, tehát Hor. nem erkölcsi előnynek, hanem hibának, a mértékletességgel visszaélésnek tekinti = cynismus. 1—6 v. tétel, 7—11 v. ellentétel. 7 v. si forte = ha azonban talán (épen). Hor. véli, hogy egy gondoikodó barátját elégedetlenségének okáról felvilágosíthatja s óvhatja, hogy subiectiv tartásának felcserélése az objectiv körülményekkel elégedetlenségét táplálja. Ily célnak megfelel e rész oly alakban, melynél a humoristicus burok csak a költő kiméletességét mutatja. — 10 és 11 v. a második — vel quia nem csak kiegészíti az elsőt, hanem élességét szelidíti. 10. v. natura nem épen birvág, mint Porphyrión véli, hanem = mendosa ellentétben a recta-val (sat. I. 6. 66.). Tehát 10 után nincs hézag (mint Ribbeck), Hor. Iccius philos. tanulmányai közé egy epizódot sző, melyben Iccius némileg abderai Demokritosszal helyzi ellentétbe; ez speculativ állapotában minden házi gondot elvet, Iccius pénz- és számadási ügyek közt a vizsgálódás problémáihoz ragaszkodik (12—15), s miután ezen problémákat néhány vonással jelzé (16—19) élces csipkedéssel végez (20), hogy új tréfával az első részt elhagyja (21.), s hogy a 2-ik réazhez Grosphus ajallásához átmenjen. P i s c e s = victus lautus vagy mundus victus ellentétben evvel porrum et caepe = victus sordidus. 7 és 11 v. antithetice. A költő közönyösen fejezi ezt ki, nem akarván erkölcsi predikáló lenni: csak jelzi, hogy oly férfinak ily kérdés kevés gondot adhat. T r u c i d a s vonatkozással Empedokles bölcsepsz psychologiai tanaira (Zeller phil. der Gr. I², 549), hogy az elesett szellemek

állatok s növényekben élnek stb. Grosphus Hor. ugyanazon barátja, kihez II. od. 16. — Dio tekintélyére támaszkodva nem lehet e levelet a 735. évre tenni. A levél végszavait, a költő kifejezését megfontolva, könnyen lehet 734 és 738 közt, Lachmann és ellenei közt választani (a cantabriai hadjáratot vagy inkább Agrippa győzelmét illetőleg is.) E sorok a legrégibb adat azon eseményekről; ezt Hor. a Rómába érkezett hírek új benyomása alatt írta. — Másként látszik lenni a dolog. Augustus személyét illetőleg. Hor. a történettel megegyeztethető, ha *genibus minor = flexis genibus*, és Obbarius szerint a szerkezet: *Praha-tes genibus minor accepit ius imperiumque Caessaris*. Így bizonytalan ki vette a hódolatot. De éppen azért Augustust gondolhatnák, tehát lát-szik Hor. a való tényállást kevésbé ismerte. *Genitivus Caesaris* nemcsak *ius imperiumque-től*, hanem *genibustól* is függ. Phraates ismerte el a római fensőbbiséget.

A. F. — *Plautus Truculentus* ához. (Neue Jahrb. f. Philol. u. Paed. 1870. 9. 647 s.) — II. 1. 22. k. Spengel szerint a 23. vers Noniusnál p. 89. olvasható; de ott a leíró hibázott. Nonius hihetőleg így olvasta: *dum habeat quod amet: ubi nihil ha-beat alium quaestum coepiat*. Tehát *habeat conj.* mint *ABCD*; és nem *tum* hanem *quod amet*. De értelme ez: míg van a szeretőnek vala-mije addig szeressen stb., tehát ezen *quod sem jó*, hanem: *dum habeat, dum amet* (Lambin és Turs. II. p. 317.) v. ö. Catull 62. 45. és Quintilian IX. 3. 16. értelmezése szerint az első *dum = quod*, a második *dum = usque eo*.

Hultsch Fr. — *Galenos* hoz. (Neue Jahrb. f. Philol. 1871. I. p. 35. s.) A szöveg még igen el van hanyagolva. 3. fej. (Kühn V. k. 7. l.) *Ἐπειδὴ σφίδρα φιλοῦμεν ἡμᾶς ἐς ὃν μήτε φιλήσειν οἶδας μήτε μισῆσειν* mint glossák törlendők. *εἰ τοιοῦτός ἐστιν οἶος εἶναι λέγεται* gyanus. *καὶ* törlendő *πρῶτον* előtt. *ἢ* *τινα* *τούτων* *ἢ* *πάντα* glossa, *καὶ* nem *τοῖς* *πολὺ* stb. elé, hanem *κεκολασμένη* elé teendő. *μέμψη* h. *μέμψαι*. Helyesen Marquardt: *ἀδύνατον γὰρ εἶναι τόμη δὲν ἡμαρτήσθαι* s akkor utána: *οὐ πιστεύσας ἐμοὶ τοῦτο καὶ ἐπαινήσεις ὕστερον, ... οὐ μὴν ἐαντοῦς γε παρακαλοῦντας. νομίσεις-²τὸν μῖα* *ἡμέρας-²ig* törlendő *τοιοῦτος* után Laur. szer. *ἢ καὶ*. Hultsch Fr. *Hesy-chios* hoz. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 26. *ἐξαπειρησθαι* későbbi *graecismus* *ἐξαπηρεῖσθαι* helyett (*ἐξαπειρο-δομαι*.) A redupl. elesését l. Polyb. 1, 11, 10. 3, 66, 9. stb. és Diodor.)

Sophokl. f. d. Schulgebr. erkl. v. G. Wolff. IV. König Oedipus. Leipz. 1870. — Ismerteti Wenccklein. (Neue Jahrb. 1871. I. 37. ss) Gram. szóértelmezésekre sok fordítottatott, az archeol. és mythol. értelmezések széles ismeretről tanuskodnak. A metrica, rythmus, trimeter, a dialogok symetriája helyesen tárgyalatik. — Egyes megjegyzések mégis tehetők: V. 11. *δείσαντες σιέρξαντες* aor. úgy értelmezendő mint indic. *ἔδεισα ἔστειξα* a hangulat kezdetéről a tartósság helyett. 18. *οἱ δ' ἔξῃς θεῶν*nál így értelmezni „kik részemen vannak“ szükségtelen hozzáadás, hanem *ἔξῃς* (deinceps) e h. van *τῶν ἄλλων*, hogy a beszélő a rangsort, melyben a papok rendezve vannak megjelölje s indokolja miért beszél ő így. — . . . 317. v. *ταῦτα* helytelenül értelmezte-
tik: „a való tényállás elismerését elnyomtam“, *ταῦτα* csak a megelőző *φρονεῖν ὡς δεῖνόν* stb.-re vonatkozhatik. Teiresias érzi, hogy e gondolatnak vissza kelle őt tartani, hogy Oed. előtt megjelenjen azért indokolja (*γάρο*), hogy nem jött volna, ha jobb tudatához hí nem lesz; tehát bánat. — 325. Kvičala szerint *μηδ' ἐγώ* helyett *μη λῆγων* tétetett; pedig *μηδ' ἐγώ* igen helyén van *οὐδὲ σοὶ* után (v. ö. 1409); aposiopesis pedig úgyszólván nincs itt, hanem szók helyébe a cselekvés lép t. i. a megfordulás a visszatéréshez . . . 1085. *ποτὲ* állása nem hasonlítható 509 v.-hez, hanem így javítandó *ἔξέλθωιν ποτὲ | ἐτ' ἄλλος*. — 1090. *τὰν αὔριον πανσέληρον* értelmezése éleselméü feltalálás, de való nem lehet; így csak comoediában lehetne értelmezni (pl. Aesch. Agam. 926) stb.

K. H. F. Lysias XII. §. 80. (Neue Zahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 46.) Talán *τῆς τύχης* . . . *κάκιον ὑμῖν ὑμεῖς αὐτοὶ βηθησητε* (v. ö. Demosth. IV. §. 12.) vagy egyszerűbben *ὑμεῖς* kihagyásával.

L'hellenisme en France, leçons sur l'influence des études Grecques dans le développement de la langue et de la littérature Française, par E. Egger. Paris 1869. — Ismerteti Weil H. (Neue Jbbrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 37. ss.). A hellenismusk különféle stádiumai vannak tehát (az eredeti és keresztény hellenismus szer.) a hatás az új nemzetekre is különböző. Görögország nyugotra Rómán keresztül hatott. Egger az eredeti hellenismust és hatását veszi fel, de a nehéz határt vonni. A fr. nyelvre jóformán a gör. nemis hatott. (109. kk. 1.) 88 kk. 1. érdekes áttekintése az irodalmi tanulmányoknak a byzant birodalomban, mily műveltségűek voltak a XV. századbeli görög menekülők; a XVI. század fénypontja a műnek és tárgy-

nak. Budé V. után Estienne H., Casaubon J., Scaliger J., Saumaise C. — A protestansok a szentírás görög szövegét vevék alapul. A gör. tanulmányok lendületeinek és hanyatlásának okait Franciaországban, nem eléggé meríté ki szerző, de tökéletesen festi e tanulmányok befolyását a fr. irodalomra a XVI. században. Ronsard nem akarta a fr. nyelvet görögösíteni, mint Boileau állítá. — A hellen tanulmányok és a nemzeti irodalom termékei közt középpül állnak a görögböli fordítások. E rész a műben igen kimerítő. A hellen tanulmányok a XVII. században hanyatlanak. 18-ban elenyésznek, de következett egy fordulat. Két függelékben szól a XIX. század lendült gör. tanulmányairól és jelen állapottairól. Az I. k. függelékeiben, az új görög átalakulásáról, Görögország. 1453-ban, a görög kiejtésről.

Beiträge zu einer Gesch. d. Attischee Bürgerrechtes v. A. Philippj. Berlin 1870. Ismerteti Schaefer A. (Neue Jrhrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 51 ss.) Eredménye annak kimutatása, hogy az ó-attikai államban tiszta családtörzs-kormányforma állt fön. — Athén beltörténete néha egészen a polgárjogérti küzdelem (59. l.). Bevezetés (1—27. l.) a polgárjog fogalmát, jelentőséget tárgyalja. — I. 29—65) a félrészről lezármazottak állásáról a polgárjoghoz. Perikles törvénye, hogy a polgárjog bírásához szükséges, miszerint atyai és anyai részről atheni származású legyen; felügyeletül a *γραφῆ ξενίας* — II. (67—78) az epigamiáról s a házasságkötés kellékeiről. A házasság csak polgár és polgárnő közt jogérvényes. — III. (79—143) törvénytelen származásuak viszonya az attikai joghoz. — Szerző állítása, hogy még a démosokból is kizárattak, s semmi polgári joguk nem volt, nem bizonyos. Evvel kapcsolatban az idegenekről, kik polgári jogot nyertek. — IV. (145—181.) A kleistenesi kormányzat polgárjogáról. A törzsekhez tartozás államjogi jelentőség nélkül. A 4 phylé később csak istentiszteleti egyesület. — V. (183—229.) A soloni kormány polgárjogáról. Már nem a *γένος*, hanem az *οἶκος* a mérvadó. — VI. (221—396.) A törzsuralmon alapuló állam keletkezéséről s némely cáfolatok. — Gondosan bírálja az adatokat.

Weber H. Livius XXIV. 25. 8. időszerű javítása. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 55. s.) Igy lesz: ea natura multitudinis est: aut servit humiliter aut superbe dominatur; libertatem, quae media est, nec auge re modice nec habere sciunt. A következő publiciorum helyett mi volna jobb?

Meissner K. — Cicero Cato maiorjához. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 57. ss.) 5. §. quid est enim aliud Gigantum modo bellare cum dis nisi naturae repugnare? A mondatagok elhelyezése logikátlan. De Gasda ajállata sem jó: Quid est enim nisi Gigantum etc. nisi sokszor = si hoc non est pl. de off. III. 54. In Ver. III. 71 s. hason értelmű ezekben is: In Ver. I. 128. De div. II. 78. p. S. Rosco 54 stb. Néha a második tag egészen hiányzik. Phil. I. 22. V. 5. X. 5. De off. II. 83, stb. A helyen nem kell változtatni. — 8. §. est istuc quidem aliquid, sed nequaquam iu isto sunt omnia. Hasonló Tusc. III. 52. sunt-nak nem szabad hiányozni. De or. II. 215. De leg. II. 24. stb.—12. §. domestica bella=intestinalis b. = polgárháború, de ez anachronismus volna ott, azért bella törlendő. — 16. §. quo vobis mentes etc. v. ö. Sophokl. Aias. 183 v. Utána „notum enim vobis carmen est,“ „enim“ eredeti megerősítő jelentésben = valóban, bizonyára, mindenesetre. Liv. XXII. 25. Cato m. 77. 19. 84. Tusc. 11 stb. Utána, et tamen ipsius Appii exstat oratio, et tamen⁴ megtartandó. — 17 §. discebant enim fidibus antiqui, helyén van Cato ajkain. Ép úgy 44. §. quod ea videlicet homines capiantur ut pisces, és 56. §. id est senes. — 35. §. quam tenui aut nulla potius valetudine; aut nem lehet mint vel potius törlendő vagy lesz ac nulla potius.— 38. §. omnia antiquitatis monumenta conligo. Értetik Cato didaktikai-pedagogiai irodalma, encyclopaediája. — 46. §. cuius (voluptatis) est fortasse quidam naturalis modus a peripateticusok értelmében, és nem motus v. ö. Acad. II. 135. — 56. §. mea quidem sententia . . . ad cultum etiam deorum pertinent. Cicero használta Xenophon Oekonomikosát v. ö. Oekon. 5. 10; 9. 1—3; 5. 11; 15. 4; 5; 67 §. ubi enim potest illa aetas . . . salubrius v. ö. Oekon. 5. 9. — 81. §. quare, si haec ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deum. Cic. szándékkal tér el az eredetitől Xen. Kyrop. VIII. 7. 22. Cic. elhagyván mi Xen.-nál a 17. §-ra vonatkozik oly fordulatot használ mint Somn. Scip. c. 8. deum de igitur scito esse et. v. ö. Tusc. I, 65.

Plüss Th. — Q. Claudius Quadrigariushoz. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 66. ss.) Claud. Quad. annalesineek V-ik könyvéből egy tör. Noniusnál 475. 27. (Peter nr. 55.) A 2- puni háború első évére vonatkozik, egy csatára a trasumenni tónál. V. ö. Liv. XXII. 6. Dacius? — Priscianusnál VI. 697. (Peter. 49.) litteris addivalis? az államon féregként rágó iratok csak a Numai

könyvek lehetnek, melyek 181 K. e. kiásattak, tehát = litteris ad dium latis.

Kraffert H. — A leignitzi Livius-codex. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1881. I. 66. ss.) A leignitzi Petro-Paulini egyház-könyvtárban Kr. által 1870. máj. 7. találtatott fel. Folio, bőr fán (Nr 56.) 135 papir lap. A könyvek kezdő betűi uncialisak, a kezdők kékek vagy vörösek. Néhol javítás, figyelmeztetés stb., de a második kéz nyomai igen ritkák. Minden oldalon 47 sor. Italiai származást mutat. Tudatlan írótól. Magában foglalja XXX—XL. 37. 3. — Irathatott 1395 után. — (Felhozva több hely, hol sajátos olvasás van.)

Grumme A. Livius XX. 19. 6. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 75. s.) Három kettős kifejezés improvidos incantosque — universos (universo helyett) simul — effuso terrore = Scipio elhatározta az egész ellenséges csapatot egyszerre megtámadni.

Jesp. J. Horatius Od. I. 35. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 77. s.) 21. ver.-től értelme. A Fides nemcsak a Fortuna secunda, hanem az adversa kíséretében is megvan. V. ö. Ov. trist. I. 5. 25 kk. — Linquis hely. stringis irandó = attenuare, deliberare. — Velata hely. velante irandó s ,te'-hez viszonyítva lesz a Fortuna secunda képes jelelése.

F. B. — Uj Cicero-töredék? (Neue Jahrb. f. Phil. u. Paed. 1871. I. 79.) Verhandlungen d. Kieler Philologenversammlung (Leipz. 1870.) Detlefsentől egy töredéket hoz, mely a Veronai floresből van véve, s a flores szerint Cíc. de orat. I. 5. 18. után kellene következni; de latin Josephusból valók (v. görög Jos. V. 7. 3. a e.).

Polle Fr. — Lukianos Δις κατηγορούμενος 2. — ἀκαλλιερήτα után nem πάντα irandó (Jacobitz) hanem τὰ ἱερά. V. ö. Aeschin. g. Ktes 131. Herod. IX. 19. stb.

Trieber K. — Xenophonhoz. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. II. 105 ss.) — Hell. I. 3. 17 lesz: *ἡκαὶ ναῦς συλλέξων, αἱ ἦσαν ἐν τῷ Ἑλλεσπόντῳ ἄλλαι (ἄλλη) καταλειμμέναι φρουρίδες ὑπὸ Κρατισπιπίδων, καὶ ἄς Ἀγησανδρίδας εἶχεν . . . καὶ ὅπως καὶ ἐν Ἀντιάνδρῳ ἄλλαι ναυπηγηθείσασιν*, — Hell. I. 7. 17. ἔπεισαν . . . ὑμῖν ὅτι glossa. — Hell. I. 7. 16. a későbbi kivitelt (17—19—29—33. §.) szerint ily rendben lesz *τὰ μὲν κατηγορήσων . . . τὰ δὲ συμβουλεύεισων ἃ μοι δοκεῖ ἀριστερα εἶναι ἀπάση τῇ πόλει, τὰ δ' ὑπέραπολογησόμενος*. — Hell. II. 3. 31. Kritias felvilágosítása, miért kapta

Theramanes a *κόθορος* nevet — glossa. — Hell. II. 3, 38. és 49. *καλοὺς κάγαθούς* olvasandó (τε nélkül). — Laked 6, 4, Hell. III. 1 27 *κατακλείειν* és *κατεκλείσεν* olvasandó *καταλείπειν* hely.

Marquardt F. — Galenoshoz (Nene Jahrb. f. Phil. u. Paed. 1871. II. 108.) *Περὶ ἰδίων βιβλίων* 13. lesz *περὶ τῶν ἀκολούθων ἐκάστῳ τέλει βίων ἐν (ἐκάστου τῶν βιβλίων hely.)*

Isler M. — Das Bürgerrecht der Plataeer in Athen. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. II. 109 ss.) — II. Hellenikos (115 ss.) — Plataea és Athen közt szövetség 519 K. e. (Herod. VI. 108. Thuk. III. 55, 1.) egész 427-ig és 387—373 K. e. E viszonyt Thuk. III. 55. 3; 63, 2 *πολιτεία*-nak Diod. XV. 46. *ἱεροπολιτεία*-nak nevezi. A viszonyra nézve l. Thuk. III. 68. végén *πολιτεία* = *ξυμμαχία*. Az atheniek a plataeaiakat a többi szövetségek közül kiemelve polgáraiknak nevezik. Az Athenben levő plataeaiakat illetőleg Lysiasnak Pankleon elleni beszédéből kitűnik, hogy a menekült a plataeaiak (427-ik feldulatás után) atheni polgárok, a phylekbe és demosokba beirva voltak, de azért egy honfi társaságot képeztek. A Demosth.-nek tulajdonított Neära elleni beszédéből: Az illetőnek ki polgár akart lenni, érdemeinek kelle lenni, azután 2 egymásutáni népgyűlésen szavaztak felette s a 2 ikban 6 ezernél több szavazatot kelle kapnia, végre *γραφὴ παρανόμων*. A plataeaiak archonok nem lehettek, de gyermekeik igen; Hippokrates indítványára; jövőben ismét a nép határoz. Később Athénbe jött plataeaiak metókok vagy idegenek. — Aristoph. Békák 693 K. s a scholiasta szavai az arginusi csatára (406. K. e.) vonatkoznak. Plataeai polgárjog mint államjogi intézvény sohasem létezett. — II. Hellenikos mikor élt? Pamphila Gelliusnál XV. 23. szer. született 496 K. e. — Lukianos Macrob. 22. (III. 224. Reitz) szer. meghalt 441. K. e. A scholiastának Aristoph. Békák 693. hoz irt szavaiból csak a *τὸν δούλον ἐλευθερωθῆναι* megtartandó, ὡς *Πλαταιεῖς* és *συνναυμαχίσαντας* a szövegből lopóztak ide be; tehát a scholiasta csak azt jegyzi meg, hogy erről Hellenikos irt; s így H. adatát lehet a marathoni időre vonatkoztatni. Hellen. életkoráról azonban biztosat még sem tudunk.

K. H. F. — Lysias XYXI, beszédéhez. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. II. 118.) — 31. §. talán *καὶ οὕτω συντιμηθῆναι* hely. *ἢ καὶ ὁσάυτως τιμηθῆναι*. 29. §. *ὅτι οὐ κατὰ τὸ προσῆκον* stb.

az *oú ki* nem hagyandó. — 32. §. végén *τυχεῖν τῆς βουλῆς* = helyet nyerni a tanácsban.

Susemihl F. — Aristoteles politikájának legújabb irodalma [3. cikk.] (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. II. 119. ss.) — 1) Die Staatslehre d. Arist. in hist.-polit. Umrissen. stb. v. W. Oncken Leipz. 1870. — 2) Zur Charakteristik d. Arist. Politik v. W. Oncken Leipz. 1870. — 3) Arist. u. seine Lehre v. Staate. v. W. Oncken. Berlin 1870. — 4) Die Lehre d. Arist. v. Wesen d. Staats u. d. verschied. Staatsformen v. Dr. F. Susemihl. Greifswald 1867. — 4) Die Arist. Eintheilung. d. Verfassungsformen v. Dr. G. Teichmüller St.-Petersburg 1859. — Oncken művei melegen és világosan írva, a buvár is sok tanulni valót talál bennük. A 2 utóbbi nem oly találó. — Az inductiv következtetés valóban Arist. találmánya, de inkább az övé a deductio tudományos bevitatás (*ὑπόδειξις*). — E tekintetben hibár az 1-ső szakasz O.-nél. Helyesen mondja O. (3. p. 5. ss.), hogy Ar. először volt empirikus nagy mérvben, de ehhez a deductio úgy tartozik mint az inductio. Tiszta empirikus sem volt Ar., hanem megegyezteté az empirismust e rationalismussal; philosophiája a Sokr.-Plato fogalom — philos. és empirikus naturalismus vegyülete. Tanulmányai főleg a természetet illeték, de ebben felülműták, hanem a logikai aesthet. rhetor. politika stb. tekintetében, maradandó igazságokra jutott. Ar. tulajdonképi systematicus taniratai tanítványainak utánírásából származtak. Ez iratokban a stil nem felel meg épen Arist. kívánalmainak (Rhetor. 3. könyv), mert tanítványai utániratából van s mint hypomnematicus jegyzetek nem a nyilvánosságra voltak szánva hanem az előadás segítségére; nem egészen egyenlő a stil mindenütt, mert nem egy tanítvány irt utána, habár hihetőleg Ar. később átnézte is.

A kéziratokra nézve némely tévedések vannak O.-nél, mire Göttling, Bekker és Barthélemy st. Hilaire vitték. Sokr. minden derékséget a tudásra vitt vissza. Az absolut demokratiáról legjobb ítéletet hoztak Sokr.. később Arist. egyértelműleg Platóval. Plató ítélete az oligarchiáról nem kedvező, aristokr. családi rokonszenvét Sokratesnek alája rendeli, s távol van állameszménye a születési aristokratiától. O. kimutatja s becsüli Arist. szeretetét Platóhoz, de nem hozza le a következtetést, hogy e szeretet viszonylagos volt. Arist. nem azért hagyta el Plató halála után Athént, mintha a makedoni udvarral viszonyba levén félt volna vagy, mivel nem türheté Speusippos új iskolafőnököt — mint O. állítja, —

hanem Plató halálával meg volt szakítva a kötelék, mely Arist. Athenhez köté. — A platói republ. szerzését O. 380-nál előrébb tenni nem akarja. — Az Isokratesre mért vágás (VI. 505.) nem a panegyricusra vonatkozik, mint O. állítja — hanem egész irányára. Itt is, O. véleménye ellenére, megvan a dialogi művészet. Arist.-nek a platói politika kritikáját részletezvé O., kevés kifogást lehet tenni. — Ar. a nevelést is a kormányzathoz számítja, kitűnik a 7. 8. könyvből, azért *και περί της παιδείας . . . φυλάκων* (1264^b 40—1265^a 1) a 30 s. után való. — Mégis a 2. könyvben van törvény (666 e) látszólag ellenmondásban a 7. könyvvel, mint O. helyesen felismeré, mintha t. i. a magánnevelésnek adná az elsőséget a nyilvános felett; de ez csak a spartai és kretai egyoldalú nyilván. nevelésről értetett. — Ar. politikai nézeteivel és hideg nyugalmával átmenetet képez ugyan a hellenisticus időbe, de nem áll O. állítása (17. l.), hogy valóban már annak programját adja elő. Elveszett iratai „A kirányságról“, „Alexandros“ inkább gyakorlati tanácsokat adtak Alexandrosnak, mintsem, hogy a monarchia vagy resp. elveiről szó volna. Egész politikai systemájában nincs mit egy született, a makedon udvartól távol álló athéni sokr.-platói tanítvány fel nem foghatna, mi elég csodálatos, ha meggondoljuk viszonyát a makedon udvarhoz. — Teichmüller G. becses kis irata azok ellen viv, kik az aristotelesi eszmény-államot tagadják, vagy a politiaival összezavarják, s kik állítják mint Zeller, hogy Ar. nem a polgári társaságról különbözőleg az államtól szól, s hogy a kormány idomainak felosztása nem folynak egy egységgé. Nem eléggé vitatja be. — Ar. eszményi államát nem tartá kivihetetlennek, mert nem szabad kívánni mi lehetetlen.

Hagen H. — A két új bukoli költemény értelmezéséhez és kritikájához. (Neue Jahrb. f. Phil. P. 1871. II. 139. ss.) — Nyilvánossága 1869-ben jöttek (Philol. XXVIII. 338. ss.) Peiper R. (1870. Prog. d. Breslauer Magdalenengymn.) bizonyítá, hogy régibb idők művei, és sok adat a nerói időre mutat. — 5. v. Ladasnak tulajdonítandó; artis fiducia muta (mert tiltva van neki a vakmerőség szava) vagy talán inkább nulla est. — 7. v. notam albam h. nota alba. — 9. v. munus et hely. csak munus. — 12. v. empta h. dempta s így Thamyras úgy érti, hogy ellene fistula-ja elvesztét kicsinált ténynek tekintheti. A pontozás lesz: Th. Sive caprum mavis vel Fauni ponere munus, | Elige utrum perdas, et erit, puto, certius omen | Fi-

stula : damnato iam nunc pro pignore dempta est. — 17. v. corrumpit talán percussit (?) 22. v.-sel kezdődő dalt nem szabad megszakítani. 26. v. nem Phöbus magasztaltatik, hanem egy az istenekhez hasonlított ember (32 k.-vben Phöbushoz 29 kk. v. pedig Jupiterhez. V. ö. 27. v. caeli mens . . . solis imago. 28. v. u t r o q u e) 22. v. is Jupiterre vonatkozik. A vv. lesznek.

- 22. maxime divorum caelique aeterna potestas,
- 24. seu citharae modulis primordia iungere mundi,
- 23. seu tibi, Phoebe, placet temptare loquentia fila :
- 35. carminibus virgo furit.

26. v. mundum h. mundo 28 v. stetit után deus.

Ladas énekében még függőben hagyja, hogy az isteni jelenés Jupiter vagy Apollót ábrázolja-e, már Thamyras tudja a muzsák közeledéséből, hogy Apolló. Thamyras dalában fokozás van: ott veszi fel a gondolatot, hol Ladas elhagyá. Vonatkozás Nerora világos (pl. 41. v.) v. ö. Tac. ann. XV. 39. — 42—44. v. egy öreg alak énekl. Midőn (Nero) énekkel isteni hangjával fehér halántékat sárga szalaggal ékíti és a császári fejet érdemelt ékkel diszítse. Peiper mindent Nerora vonatkoztatott, de sok kifogást lehet tenni pl. honnan az ifju Neronak öreg alakja? — Homér az ősz énekes, ki lemond Nero javára a pályadíjról. 56. v. distinxit h. discinxit. 47 celabit h. velavit. S mikor énekelt Nero oly hatással, hogy egy szüz isteneket vélt látni? Bizonyosan nem Roma égésekor mint Peiper véli v. ö. Tac. Ann. XV. 39, Suet. Nero 38., hanem Juvenalia ünnepén, midőn Nero 5000 tapsoló közt föllépett s ép oly dicsőítésben részesült l. Tac. XIV. 15. Cassius Dio LXI. 20. Suet. Mero 11, 12, 21. — Csak ha mindkét énekes Nerot dicséri érthető 17—21. v. Végül a bírónak kelle a versenyzők fellett itélni. — A 2-ik idyll az elsőt mindenben felülmúlja. A súlypont 22, 23 versen van. A két dalnok közül Glyceranus az életet oly oldaláról tekinti, Mystes ellenkezőleg. Nerora s hízelegve mondott arany-korára vonatkozik v. ö. Seneca apoth. 4. (9. és 22.) Tac. Ann. XIV. 20. és 16. — 14. v. Peiper szer. uetimus h. en thymus vagy en hely. vel. — 16. v.-től: Cernis ut adtrito diffusus cortice Bacchus | Annua vota ferat sollemnisque inbuat aras? | Spirant templo stb. 34. v. hagyomány szerint hagyandó trinaque tempestas talán = τριπυλία? — 35 v. desperavit után opes. 38. v. subient h. subeunt. — A két énekes Glyceranus és Mystes = Nero tanítói Seneca és Burrus, v. ö. Tac. Ann. XIII. 2. —

Időre nézve távol nem állnak egymástól, de nehezen egy szerzőtől valók.

Bulle C. Pindar III. isthm. és XI. pythiai ódájáról. (Neue Jahrb. 1871. 585 k. II.). A III. IV. isthmiai ódára vonatkozólag Bulle azt állítja, hogy az egy systemából álló u. n. III. isth. odát Pindar a IV-hez utólag bevezeteskép költötte hozzá, és pedig a következő okokból :

1) 2—5-ik systema (azaz u. n. IV. Isthm.) tökéletes önmagában befejezett egésznek képez, míg az 1-ső systema (az u. n. III. Isth.) magában tekintve — csonka ;

2) a IV. isthmiai óda Mellissust mint pankration győztest ünnepli s mellesleg érinti, hgy a szekérversenyben eredménytelenül küzdött ;

3) a III. isthm. ó. ellenben mint szekérgyőztest ismeri Melissust, és így okvetlenül későbbi keletű mint a IV. isthm. ó.

4) a III. isthm. kétségtelenül Pindártól származik, és miután a IV. isthmiaiával azonos mértben iratott, evvel egységes éneket képezett.

Ha ez állítások helyesek, akkor biztossággal azt lehet következtetni, hogy „Pindár az első systemával (III isthm.) a kész költeményt (IV. isthm.) megtoldotta, midőn Melissus a szekérversenyben a diadalt aratott, akár ez utóbbi esemény nyomban követte amazt, talán még mielőtt az isthmiai győzelem ünnepe megületett, akár a már előadott költemény a nemeai győzelem alkalmával újból énekeltetett, ez esetben megtoldva illetőleg kiegészítve az első systema által.“ Bulle magából a két költeményből cáfolja meg az ezen vizsgálat ellen Perthes (Trep-towi Programm 1870.) és Schnitzer által (Heidelberg. Jahrbücher 1869. 22. sz.) felhozott ellenvetéseket.

A XI. pythiai ódára vonatkozó vizsgálatának eredménye a következőkben foglalható össze: Az óda a 28-ik pythiasban iratott, (Perthes szt. a 33-ikban), mit a scholionokból és történeti hagyományokból igyekszik bebizonyítani: az ódának alapul szolgáló külső körülményeket illetőleg Bulle úgy vélekedik, hogy a plataeai ütközet előtt Thebaeben uralkodó olygarcha párt tagjai, élükön Attaginos és Timogenidassal, amaz ütközet után a spartaiaknak kiszolgáltattak, és nagy részt megölettek, csak Attaginos és még néhányan menekültek meg, s ez utóbbiak közt volt valószínűleg Thrasydaeusnak, kihez az óda

szól, atyja is, ki fával a Parnassus alján lakó dóroknál menedéket lelhetett, honnan az utóbbi nem sokára könnyen vlszszatérhetett a költeményben is felemlített Cirrhában; a mythus egész általánosságban van tartva, csak Orestes és Thrasydaeus közt van összefüggés; politikai iránya a költeménynek: intés mérsékletre és békülékenységre.

Skrzeczka R. Apellonius *τέχνη γραμματική* című művéről. (Neue Jahrb. 1871. 630 k. ll.). Uhlig a Rheinisches Museum XXV, 66—74. lapjain azt állítja, hogy valamint Herodian úgy Apollonius ratinok nagyobb része egy egységes *τέχνη* című műhöz tartoztak, és kimutatni igyekezik Priscianból, ki szerinte amazt követte, melyek voltak Apollonius művének részei, miként következtek ezek egymásután, és azt állítja, hogy Apollonius még fönlevő művei amaz egészhez tartoztak. Az első állítást Hiller cáfolta meg (N. J.^e 1871, 618—622 ll.), az utóbbiakal mint semmi positiv alappal nem bírókat Skrzeczka e cikkben visszautasítja.

Fleckeisen A. Plautus onomatológiájához (N. Jahrb. 1872. 637 k. ll.) Studemund *Emendationes Plautinae* c. cikkében (Greifswaldi Programm 187 1/2.) az Ambrosianusból bizonyítja, hogy Plautus Casina darabjában az öregnek neve nem a megmagyarázhatatlan hangzású Stalino, hanem Lysidamus; még több ily érthetetlen szó fordul elő Plautusnál, melyekhez többek közt Casina is tartozik. E szó a hasonló darabban huszonötször fordul elő rövid utóelőtti szótaggal: Cäsina; Fleckeisen szerint görög szó: *Κασίνη*, melynek imént említett sajátására két analogont hoz föl (tudvalevőleg az *ίνη* végű szók többnyire hosszú paenultimával bírnak): Murrina *Μυρρίνη* (hol a középszótag rövidsége Aristophanes Lysistratréja 70, 850, 851, 874 vvből be van bizonyítva) *Μύρρος*-ból, és *Ἀσίνη* *Ἄσος* mellett (*Ἀσίνη* byz. Stephanus szerint lacedaemon város volt, és rövid középszótaggal előfordul Homérnál B, 560.).

Kiessling A. Horatius term. I, 2, 86-hoz (N. J. 1871. 640 k. ll.):

regibus hic mos est: ubi equos mercantur, opertos
inspiciunt, etq.

regibus igazolhatatlan, s Thraecibus által pótlendő; hasonló ehhez Horat. Carm. IV, 4, 18 kifejezése:

Vindelici, quibus
mos unde deductus per omne
tempus Amazonia securi
dextras obarmet, quaerere distuli.

Jeep J. (N. J. 1871. 642 k. ll.) Hor. Serm. II, 29 k. versében
ily módosított olvasást javal:

carne tamen quamvis dislat nil hac magis illa,
inparibus formis deceptum te tenet. esto

tenet patet helyett, hasonlóan Hor. Epist. I, 1, 81-hez:

esso aliis alios rebus studiisque teneri etqs.

Plus T. Livius XLV, 10-ben. (N. J. 1871. 645 k. l.) így
olvas: „cum magno adsensu auditus est, non magis eo quod culpam in
auctores verterat, Itaque cum principes seorsum (vulgo: eorum)
Romanis responderent“ etqs.

Kiessling A. (N. J. 1871. 646. l.) Asellius (?) Sabinusról
a nomen gentile háromféle alakban fordul elő; Svetonius (Tib. 42):
„Asellio Sabino sestertia ducenta donavit pro dialogo“ etqs. e dialo-
gok szerzője bizonyára azonos személy a rhetorral, kinek egy élécét
Leonidas szavaira Senecánál olvassuk (Suas. 2, 12): „Sabinus Asi-
lius, venustissimus inter rhetoras scurra cum hanc sententiam Leoni-
dae retulisset. ait „ego illi ad prandium promissem, ad cenam renun-
tiassem“, — és az Augustusnak kevéssel halála előtt Agrippinához irt
levelében említettek (Svet. Calig. 8): „puerum Gaium XV. kal. Junias
si di volent ut ducerent Talarium et Asilius, heri cum iis constitui.“
— Melyik ezek közül a helyes?

Golisch kritikai kísérleteik közül a „Scriptores historiae aug-
hoz(N. J. 1871. 646, k. ll.)nehányat közlünk: Pescennius Niger
7: „sed deceptus est (Niger) consiliis scaevae Aemilianae“ olvasandó
Aureliani h. V. ö. Severus 8. — 8. — Ib. 10. irandó: „denique
etiam nemo fuit quin (ll. qui) suis temporibus dux severior videretur,
per vitam (ll. perniciem) illi magis ista quam mortuo, ubi et invi-
dia et odium deposita erant, talia exempla valuerunt.“ — Ib. 12:
„amavit de principibus Aug. Vesp. Titum Traianum Pium Mareum,
reliquos faecios vel venenatos vocans“ venenatos helyett: „foeno-
natos“ valószínű. V. ö. Cic. de or. II, 57, 233. — Clodius Al-

binus 5: „nam et bos albus purpureis ad plenum colorem cornibus natus est, quod mirandum fuit cum cornibus“ utóbbi két szó h. helyesebbnek látszik: „tunc omnibus.“

Bahrens E. u. a. tárgyról (N. J. 1871. 649 k. ll.): Peter kiad. I. köt. 5, 1: „denique privatim suffragante Sura ad amicitiam Trajani plenior redit“, de a kéziratok privatim h: statim-ot mutatnak, mi gyaníthatólag „affatim“-ból lett. — Ib. 53, 20 olvasandó: „Hispanis ex haustis Italica adlectone contra Trajani Hadrijaniqne praecepta verecunde consuluit.“ — Ib. 74, 21 „ipse ingenti luxuria debacchatus est cum libertis suis et amicis paribus“ olvasd: „amicis Parthicis“, kikről alább 30. k. sorban van. — Ib. 90, 27 így olvasandó: „mulierculas formae scitioris ut prostibula mancipia per fictum (ll: perficium, Turnebus: per speciem) lupanarium in ludibrium (ll:et dibrium) pudicitiae contraxit.“ — Ib. 110, 18: „a libertis etiam ea exegit quibus Commodus vedente ditati fuerant“ olv. „Commodo vendito“ vagy: „Commodum vendentes.“ — sb. 112, 10: „insidias paravit ei Falco . . conquestus est in senatu volens imperare quod quidem credidit“ ez ut. h. olvasandó: „quo vicem reddidit.“ — Ib. 153, 23. olv.: „Scribe laudes marii vel Annibalis vel cujusvis (ll. alius) ducis optimi vita functi.“ — Ib. 155, 4: „alias ad te publice de successione atque honore tuo misi“ te után pótlandó „epistulas.“ — Ib. 179, 23: „fuit adolescens decorus moribus asperis, sed non impius, a narbo retractor, gulosus, cupidus ciborum et vini varie conditi“ javítandó: „impius, avarus, formae jactor, gulosus.“ — Ib. 191, 5 a kézír sz:

nam pius et felix poterit dicique viderique
imperium infelix est et erit ille sibi.

a pentameter így javítható:

impius, infelix ast erit ille simul.

Ib. 234, 18 olv.: „certe scimus (ll: „sumus“, Baehr: „praesumimus“) bene praesumimus.“ — Ib. 238, 18 „et omnes litteratos et maxime eos, qui bistoriam norant“ h: „et homines litteratos“ etqs. — Ib. 282, 18: „ceteros insignes viros, qui non quieta morte oppetissent“ javítandó így: „insignes viros vi, non q. m. op-

petisse.“ — Ib. 275, 4 így olvassuk: „qui soli principes perdunt, dum eos more gentium aut regum Persarum volunt vivere“; , aut regum‘ mint glossa regentium fölé volt írva, a hely pedig így olvasandó: „dum eos more regentium Persarum volunt vivere.“ — Ib. II. 45, 27 a kézirr.: „quid enim facerem, quod Admau † nos venderet“, helyesen így: „quoad mater nos venderet.“ — Ib. 90, 7 a hézag így töltendő ki: „ut qui se verius putat dicere, a matre sua Salonina appellatam esse [quam a concubina Gallieni] quam is perdit dilexit, Piparam nomine, barbaram regis filiam. — Ib. 140, 4: „multa superflua in eodem legisse memini; quippe qui adseverat etiam,“ olv.: „qui adseruerit etiam.“ — Ib. 142, 9: „de praeda hostis, non de lacrimis provincialium vivant“ az utolsó szó helyett BP: „habeant,“ miben valószínűleg „tabeant“ rejlik. — Ib. 172, 25 olv.: „coeptum est quaeri, equis fieri deberet ex comitibus (II: omnibus) princeps.“ — Ib. 182, 17: „de quo dictum est, ut Probus, diceretur, etiamsi Probus nomine non fuisset“, a kéziratokbeli „dictum ̄ dignum ̄ē“ így értelmezendő: „dictum est dignum esse, ut Probos diceretur.“ — Ib. 220, 24 „ita sic inter bella parandi contudit“ a hibák és hézag pótlásával így olvasandó: „ita hic inter bella parandi conatus contudit.

Volkmann R. Minő viszonyban állanak a philos. idézetek Stobaeus Eclogae phys.-ban Plutarch Placita philosophorum c. művéhez. (Neue Jahrb. 1871., 683 k. II.) A Stobaeus által az Eclogae physicae-ben gyűjtött anyag tudvalevőleg kétféle: vagy hosszabb-rövidebb szószerinti idézetek oly írók műveiből, kik neve az elülálló lemmában fölemlítettik, vagy kivonatos közlemények bölcseészeti művekből forrás megnevezése nélkül; némely fejezetek csak idézetekből, mások (p. 12. 37) csak közleményekből, a legnagyobb rész azonban mindkettőből áll; a közleményeket, nem maga Stobaeus állította össze, hanem azok mind egyazon műből vannak átvéve, mit nemcsak az egész előadás, hanem azon körülmény is bizonyít, hogy azok fele szószerint megegyez Plutarch ‚Placita philosophorum‘ és Galenus ‚φιλόσοφος ιστορία‘ műveinek illető helyeivel. — Hasonlóan áll a dolog az Eclogae ethicaevel . . Mindkettő számára közös forrásául Meineke A. (Berl. Zeitschr. f. das Gymnasialw. 1859. 563 kk.) Arcios Didymos stoikus egy nagy bölcseészeti művét állította föl — s az Ecl. ethicae-re vonatkozólag igaza is van, (az εὐδαμονία-ról szóló fejezetet ille-

tőleg ő maga megjegyzi a Florilegiumban 103, 28, hol egészen ismételtetik, hogy Didymus epitomejából való), — de hibás nézete az Ecl. phys.-re nézve Didymus epitoméja valószínűleg tárgyalta a peripatetikusok és stoikusok összes philosophiáját, de hogy a görög bölcsezet történetét Thalestől kezdve teljesen magában foglalta volna, az nem következik abból, s nem is valószínű. Ha Stobaeus egészen Didymusból merített volna, akkor természetesen Plutarch és Galennak amavval megegyező részletei is csak az utóbbiból vétethettek. A kérdés tárgyalásánál Volkmann végig megy az összes fejezeteken, kimutatja, hol egyezik, hol tér el egymástól nevezett két, illetőleg három mű, s azon eredményre jut, hogy Stobaeus lényegtelen változtatásokkal használta vagy kiírta ugyanazon művet, mely alapul szolgált a Placitának: mindkettő forrása azonban már nem volt egy bölcész eredeti műve, hanem ennek egy tudós jártas keze által készült átdolgozása. Ez átdolgozás korát a K. u. 180—240 évek közé helyezi; az átdolgozás szerzőjét illetőleg e koron belül két nyom (Stobaeusnál és Plutarchnál Plac. I, 7, 11—17) Porphyriust engedni sejtjenünk.

Fleckeisen A. (N. J. 1871. 706 l.) Plautus Casina IV, 4, 17. így kívánja helyreállítani (l. az e téréseket a kiadáaokban):

O l. tene hanc lampadem. Lys. immo hanc ego jam tenebo.
 Venus múltipotens, bona multa mi dedisti, quom hujus cōpiam
 mihi fecisti, o corpūsculum quam málaculum, mea uxórcula.
 quae rés! O l. quid est? Ly. planta me ínstitit, quasi
 luca bos sit. O l. táce sis.

Modestow B. Az írás használatáról a római királyok alatt (Berlin 1871.). Ismerteti Clason O. (N. J. 1871. 717 k. II.). Modestow művének rövid tartalmát a következőkben adjuk Clason helyenkinti észrevételével együtt. Szerző az előszóban műve céljakint tünteti föl, megerősíteni, szemben a Niehbur-féle iskola skepticismusával, Róma legrégebb korára vonatkozólag a történeti hagyományok hitelességét (ebben Gerlach és Bachoffennal egy úton halad.). Az első fejezetben „a latin alphabet eredetéről és az írás kezdetéről Rómában“ azon eredményhez jut vizsgálatai folytán, hogy az írást Latiumban Róma hagyományos alapíttatása előtt ismerték és használták, s annak behoizatálát Mommsennal egyetértőleg az I. olympias (776. év) előtti időbe teszi; ebben egyetért vele Clason is, eltér azonban azon pontra

nézve, hogy minő terjedelemben használtatott, s a Modestow által felhozott és kifejtett bizonyítékokat nem ismeri el elegendőknek, mert a legrégebb emlékek, a Servius Tullius által a latinokkal kötött s Dionysius által (IV, 26) említett, valamint a Gabiival kötött (Dion. IV, 58; Liv. V, 53) szövetségszerződés hitelessége nem áll minden kétségen alul. A 2. fejezetben a „leges regiae” és „foedera regum” valódiságáról értekezik M., s mindkettőt ily régi időbe helyezi, melyben vagy épen nem irathattak, vagy csak oly alakban, hogy a későbbi, császárok korszakabeli írók ép oly kevéssé érthették mint p. a „carmen arvale”-t; a mit tehát ez emlékek nyelvezetéről mond, az téves. A 3. és 4. fejezetben a „libri pontificum” és „commentarii pontificum” tárgyalásánál fölteszi szerző, hogy ezen s más papi testületek a följegyzéseket, melyeket későbbi időben tettek, már Numa óta rendszeresen eszkeztöttek; itt valamint az 5. f.-ben az „annales maximi” tárgyalásánál folyvást azonosítja az e följegyzéseknek idejét; de a régi táblák Livius (VI, 1) szerint teljesen elenyésztek, s azok összefoglalását egy könyvbe, mely a a Capitoliumon megmentetett volna, alig lehet elhinni, mert akkor épen a bizonytalanság, mely e téren az annalisták és történetírók összehangzó tudósítása szerint uralkodott, nem volna érthető. A 6. fejezetben a carmen arvale és a sali papok énekeiről értekezik M., de szövege oly ingó alapokon nyugszik, melyek inkább szóbeli terjesztést — legalább a legrégebb időben — sejtetnék, de az írásra következtetnünk nem engednek. — Föltehetőt tehát, hogy a rómaiak már a legrégebb időben ismerték az írást, de annak tényleges használatáról történeti emlékeken hiányzanak a bizonyítékok — és így az írás használata a történeti hagyományok hitelességét nem támogatja.

Düntzer H. A homéri *νόστοι* és viszonyuk az Odysseához. (N. J. 1871. 793 k. ll.). Kirchhoff külső okokból is bebizonyítani igyekszik, hogy az Odyssea egy későbbi átdolgozója használt egy *νόστος*-t, mely Circeről mitsem tud. D. bonckés alá veszi Kirchh. forrásait (Eustathius II, 118-hoz, Proclus kiv.), s annak állításait az Odysseára vonatkozólag fölfödözése buzgósága okozta tévedéseknek tünteti föl.

Schmidt H. (N. J. 1871. 806 kk.) Plato Theaetetusához 179°: „ἀτεχνῶς γὰρ κατὰ τὰ συγγράμματα φέρονται — ἤττον αὐτοῖς ἐν ἡ τὸ μηδὲν μᾶλλον δὲ ὑπερβάλλει τὸ οὐδ' οὐδὲν πρὸς τὸ μηδὲ μικρὸν ἐνεῖναι τοῖς ἀνδράσιν ἡσυχίας”, mely helyet, úgy látszik, eddig

sem az értelmezők, sem a fordítók, nem értettek, úgy magyarázza, hogy az utolsó mondat: „μᾶλλον δὲ“ κτλ. nem egyéb, mint egy glossator értelmezése Plato megelőző mondatához, s ennél fogva kiküszöbölendő.

Fleckeisen A. Plautus Truculentusához. (N. J. 1871. 809 kk.). Truc. II, 6, 28 így hangzik a codexekben :

e r e (v. here) nudius quintus natus ille quidemst. S. Quid postea ?

,ere^h. Ritschl ,hercle^t-t javasol, de Gellius írja, hogy Rómában a nők Herculesre, a férfiak Castorra esküdni nem szoktak; Fleckeisen szt : ,p e r i iⁱ irandó. — Truc. V. 44 köv. Spengel kiad. szt :

sá v i u m s i s h i n c p e t e . a , n e q u e o c a p u t

tó l l e r e : i t a d o l é t i a q u e e g o m e t d ó l u i n e q u e e t i a m q u e o
p e d i b u s m e a s p o n t e a m b u l a r e .

Spengel maga megjegyzi, hogy a kézirati ,ego medulo^t vagy ,ego me dolo^t-ban más valami is rejthetik, mint ,ego me crucio.^t Egy betű módosításával lesz : ,ego m e d u r o.^t — Truc. V, 48, B kézir. szt :

i d i t a e s s e e x p e r t a e ē n u n c e x p e r i e r e m e a P h r o n e s i u m .

Spengel és Studemund szerint :

i d i t a e x p e r t a ' s é t n u n c e x p e r i é r e , m e a P h r o n e s i u m

Geppert szerint :

i d i t a e s s e e x p e r t a é s n u n c q u e e x p e r i é r e , m . P .

Fl. ily elrendezést ajánl :

i d i t a e s s e e x p e r t á ' s : e x p e r i e r e á m n u n c , m . P . —

Truc. V, 49-ben : adduxi ancillas tibi eccas ex Suria duas — ,eccas^t így van írva a Vetusbau : ,cecas^t, mi innen származhatott : e ē c a s , s az újabb bizonyítéka lenne Ribbek minapi fölfödözésének (Frg. trag. lat. LI. k.), hogy eccum, eccam, equis, ecquando mellet : ecum, equis stb. használtatott. — Truc. V, 58 k. versét így alkotta :

p ú r p u r a m e x S a r r á t i b i

á t t u l i , t u s P ó n t o a m o e n u m : t e n e t i b i , v o l u p t a s m e a .

a második versben kéziratilag hagyományozott : „attuli tuas ponto (B : tua sponte) amoenas“ ; Fleckeisen így kívánja olvashatni :

á t t u l i , u v a s P ó n t o a m o m i : t e n e ' t i b i , v . m . —

Truc. V, 65 k. Fl. javításai után így hangzanak :

vérum abibo. quid ais? num tu núnc me vis, voluptás mea,
quó vocatus tum íre ad cenam? mox huc cubitum rédiero.

a troch. septen. II, 1, 20 pedig így :

neúmquam probus quisquam érit amator, nísi qui rei inimicúst sui.

Dziatzko K. A de verbia-ról. (N. J. 1871. 819 k. II.).
Dratzko a Rhein. Mus. XXVI. 97 k. lapjain a latin comoedia de verbiairól értekezvén, Bücheler Neue Jahrb. 1871, 273 k. lapján Donatus értelmezett helyén, hól az ének és párbeszédrészeket főliratairól van szó, amazok M. M. C. (mutatis modis cantici), emezek D. T. V. betűkkel szokván megjelöltetni, az utóbbiakat így kívánja olvasni DIV. felhozván, hogy feliratokon sem szokatlan egyes betűknek pontok általi elkülönítése, s így ama rövidítésből diverbium szót állít vissza. Dziatzko e helyen védelmére kell a de verbiu alaknak, grammaticailag ép oly helyes képzés lévén, mint diverbium (analog. declivis, deforma), jelentésre nézve pedig műszó, mely ellentétét akarja kifejezni a C azaz cantica-nak, melyekkel érteményre nézve a diverbia azonosak. A de verbiu szó azonfölül túlnyomó, majdnem általános használatban van (rendes jegye: DV) s valószínűleg a görög κατά λέγειν utá van képezve; ezt a későbbi latinság kétségtelemné teszi így: Auct. class. VIII p. 177 (Mais) ezt olvassuk: de verbiu, canticum quod ante mortuum canitur, és Hesychiusnál a követk zó glossát: κατά λέγεισθαι τὸν τεθνεῶτα.

Koch. H. A. A synkope Plautasnál és Terentiusnál. (N. J. 1871. 826 k. II.). Koch a Fleckeisen által (N. J. 1870. 77 l.) megpendített kezdést, az összevont multidejű alakokat illetőleg, melyben a végzést nem előzi meg x v. s, néhány példával illusztrálja. Így előfordul f e x e (= fecisse) Plaut. Men. 668:

mále mihi uxor sese f e x e censet quom exclusit foras;

hasonlóan Bacch. 1086; valószínűleg Terentius-nal Eun. 513 is:

ait rem divinam f e x e se et rem seriam.

és Phorm. 723. Visti valószínű vidisti h. Trin. 943 és Merc. 393. versben, készíratilag is biztosítottnak látszik Most. 369 (C: tui inuisti):

tutin visti? ¶ egomet, inquam. ¶ certe? ¶ certe, inquam. ¶ occidi.
késégtelen ez alak Terentiusnál Eun. 349 :

istúc ago equidem. ¶ nostin quae sit? dia mihi, | aut vistin?

Austin (= audistin) visszaállítanda Pl. Glor. 313 :

qui a matre et sorore venit. ¶ video. ¶ austin, Palaestrio?

és Ter. Andr. 975, valószínűleg Heaut. 684. is.

Dēdisti (= dedidisti) kéziratilag fordul elő Bacch. 687.

Cepse (= cepisso) Stich. 162 (Dousa szerint):

quo minus laboris illam cepse intellego;

hasnólán kívánja a mérték Cicronál de off. III, 98: percepset
percepisset h. és Trin. 420 is accepstine irandó accepistine h. —
Glor. 1072 helyesen írta Guyet így:

quomque óratricem mehauspresti listique exorare ex te;

de számítható Bacch. 1017 :

prius técavisse ergo quam pudere aequom fuit,

hol casse v. inkább cause elfogadhatóbb, mintegy rövidített ergo
Ez összevont igealakokhoz járulnak névalakok is: Pers. 344.

tua istaée potestas est pater; verum tamen —

hol D-ben postas áll első kéztől. Ugyane szó metricai nehézségeket
szüntet meg: Capt. 934 (postatem) és Rud. 1330 k. — Alig elütő je-
lenség a Liviusnál XLIV, 46, 1 és XLV, 23, 10., 14 előforduló ci-
tas (= civitas), mi után javítandó Pl. Merc. 846:

vítam, amicitiam, citatem, lactitiam, ludum jocum; —

és gurnaclo alak, melyet Verg. Aen. V, 176-ben a cod. Romanus
nyújt, s melyet Pl. Glor. 1091 versének:

lepidé factumst. jam ex sermone hoc gubernabunt doctius porro
és Titinius com. 128 (Ribbeck) versének javításánál érvényre lehet
juttatni.

Gardthausen V. Ammianus Marcellinus kéziratai. (N. J.

1871. 829 kk.). Az Aminianus M. Eyssenhardt által eszközölt kiadása elleni kifogások e rövid ítéletbe vonhatók össze: a kiadó könyvnyebb végét fogta a dolognak, a legjobb codexet vevén ugyan alapul de kelleténél kevesebb figyelemre méltatva a többi kéziratokat. G. ismerteti és méltatja Ammianus minden kéziratát; I. az olaszokat, a Fuldensistől függetleneket, II. a Hersfeldit és a Fuldensis kútforrását, III. a Vaticano-Fuldensist és másolatait, — s a következő gyakorlati eredményre jut: Ammianus jövődó kiadójának kötelessége lesz szorgosabb collatioja a Vaticanus 1783. és az eredeti Gelenianának; összehasonlítani kell a nem tejjesek osztályának egy képviselőjét valamint néhányat a Vat. 1873. legjobb másolataiból, hogy a 31. könyv nagy hézagát pótolni lehessen; végre ellenőrzés végett a Geleni kiadás mellett Castellus vagy Erasmusét is fel kell használnia.

Riese S. Historia Appollonii regis Tyri. Ismerteti Baehren A. (N. J. 1871. 854 kk.) A kiadó különösen az által szerzett magának érdemet, mert a mű a súlyedő latinság nyelvkincsét illetőleg sok újat és tanulságosat tartalmaz. Kivánatos lett volna egy index verborum et locutionum melléklése, melyet a bevezetésben összeállított fő nyelvbeli sajtások nem pótolnak. R. helyesen alapul vette a codex Laurentianust pl. LXVI. n. 42 (IX. v. X. századb.), az egyetlen, közbetoldásoktól ment kéziratot, s a hol ez hézagos volt (különben is csak a mű mintegy negyedrészt tartalmazza) főleg a Vossianus (b) és Oxoniensist (β), másokból variánsokat közöl. A szókritika B. szerint sok kívánivalót hagy hátra, s több figyelmet (talán szerencsét is?) igényelne. B. több helyet részint az eredeti olvasás, részint saját conjecturáival igazít ki.

Ott J. (N. J. 1871. 859 l.) Gellius XIII, 8, 2-hez: „sapere atque consulere ex his, quae pericula ipsa rerum docuerint, non quae libri tantum aut magistri per quasdam inanitates verborum et imaginum tamquam in mimo aut in somnio delectaverint“ az utolsó szó helyett: „delaverint“-ct, és Pseudo-Cyprianus de Sodomoma 58. v.-hez:

transvena non rector Sodomorum iugera libras

ugyancsak az utolsó szó h. „liras“-t hoz javaslatba.

Hertz M. Crisishez. (N. J. 1171. 860 k.). Az 5. verset, mely a codexekben így van hagyományozva:

tum mea (v. tu mea, quum ea, num ea) queret co dignum sibi quere carmen.

Haupt pedig így olvassa : nec mea quit ratio dignum s. q. c.

Pütz következőkép : nec mens quaerit eo dignum s. q. c.

Ribbeck ilyformán : iamque mea ratione in dignumst quaerere earmen

Hertz ily helyreállítást ajánl :

dum mea fert ratio dignum sibi q. c.

Latendorf F. (N. J. 1871. 861 k.) Cento Vergilian. de ecclesia (edid. Suringarius) 20. versét, melyet a kiadó a kézír. szerint változatlanul meghagyott :

more affata est spiritu propiora canitque

Verg. Aen. VI, 50 k. nyomán így javítja :

Maria: afflata est spiritu propiore canitque.

Autenrieth, G. (N. J. 1871. 863 k.) Livius XXIV, 25, 8 így olvassa : „libertatem, quae media est, nec cupere (Weber : augere, vulgo : stupere) modice nec habere sciunt. et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes publicationum (ll. publiciorum) aminos ad sanguinem et caedes iritent.“

Hirschfeld Otto Cicero leveleihez. (Hermes V. 1871. 296 kk.). Ad fam. II, 16, 7 a kézír. : „hoc adpersi, ut scires me tamen in stomacho solere ridere. [de] Dolabella (v. Dolabellae), quod sripsi, svadeo videas, tamquam si res tua agatur.“ Hasonló szótagok közvetlen egymásután következőséből származott hiba így javítandó : „de re Dollabellie, mivel teljesen megegyez a mondat : „tamquam si res tua agatur.“ — Ad fam. V, 20, 9 Cicero így irt : „hanc epistolam, cur conscindi (Medicaeusban : non scindi) velim, causa nulla est.“ V. ö. ad fam. VII, 18, 4 ; VII, 25, 1. — Ad fam. VIII, 8, 5 a tanácsvégezésben ezt olvassuk : „cum de ea re ad senatnm referretur a consulibus (referrentur a consiliis : Med.), qui eorum in CCC iudiciibus essent, ses adducere liceret.“ Ses-t Herman K. F. és Wesenberg sex (= sexaginta)-nek olvassák, de csekély változással a helyes olvasás helyreállítható : SES h. SFS azaz s(ine) f(raude) s(ua). az ismeretes, okmányokban gyakori formula ; v. ö. Corp. Inscr. Lat. I. n. 202, 205 ; v. 19 ; Orelli 3115. — Ugyanazon tanácsvégezés végén e két betű áll ; i. u. Sigonius olvasása : i(ntercessit) n(emo), Benedicté : i(dem) v(iri), Momsen javaslata : C(ensuere) tévesek, valószínűleg a

szokásos formulának: I. V. E. R. P. F. S. V. = ita uti e re publica fideque sua videretur (v. ö, Brisson. de formulis II c. 104) első két, vagy első és utolsó betűjét írta Cicero levelébe. — A d A t t. XIII, 52, 1, Mamurra halálára vonatkozólag Caesarról írja Cic., hogy annak hírét nyugodtan vette: „(Caesar) tum audivit de Mamurra; non mutavit.“ A Turnesianusban Bosius gyanus tanúsága szerinti „vultum non mutavit“ van mit kiadók is fölvettek; valószínű a trivialisabb, de Cic. általtal Atticushoz irt lev eleiben többször használt kifejezés: „non mutivis.“ — Cicero de Rep. V-be tartozik egy Amm. Marcellinusnál (XXX, 4, 10) olvasható töredék, melynek vége így hangzik: „mihi quidem hoc plus mali facere videtur qui oratione quam qui pretio indicem corrumpit, quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest prudentem nemo potest, dicendo potes“ — prudentum h. kétségkívül „pudentem“ irandó.

K o e h l e r. Tanulmányok az attikai psephismákhoz. (Hermes V. 1871. 328 k. ll.). A psephismatöredéknek 'Eφ. ἀρχ. 301 = Rangabé 818 felső részét képezi a Pittakis által 'Eφ. 404 kiadott felirat (P. nem tudta, hogy e két db ngymást kiegészíti), melyet azonban nehezen lehet ki betűzni, kísérletet tesz R. A benne említett szónok tekintélyes családhoz tartozott (V. ö. a föliiratban Rang. Ant. Hell. I n. 46. s más helyen e neveket: 'Eπιτέλης Οἰνοχάρης Σφραϊτου Πιγασῆθεν Ποσειδῶνι Ἐρεχθεϊ ἀνεθέτην). Utóbbi föiiratot a σ régi alakja után ítélve a nyolevanes olympiasok kezdetébe lehetne tenni — semmi esetre sem kell a pelopon. háboru után. A határozat szónoka úgy látszik az utóbb közlött föliiratbeli 'Eπιτέλης unokája volt, — Köller 331. k. lapokon egy föliiratot közöl (2 1/2—1 1/2 sz.-ból), minők most nagyobb számmal vannak, s melyek vagy a prytan, vagy ez és a hivatalnokok, vagy csak utóbbiak számára kiállított dicsérő oklevelek (Mindezek következők: C. J. Gr. 112, 113, 115, 'Eφ. ἀρχ. 283, 108, 1393, 2455 + Rang. 469, 4027, 3444. 1369, Rang. 471, 468, Hermes II, 328 l. Archaeol. Anz, 1854. 466 l. Rh. Mus. XXI, 363 l.), utóbbiakhoz tartozik a K. által közlött is. Egyik sem megy vissza a III. századon túl, s kiténik hogy eleinte csak kivételes esetekben történt olyanemű megtisztelés, mely később napi renden volt. A prytanok dicsérő oklevele mindig népgyűlés határozatból a pryvania utolsó v. a következőnek első napjain kelt; magasztaltatnak benne a prytanok és arany koszorúval tiszteltetnek meg. A hivatalnokok oklevelei tanácsvégzés

kifolyása a lelépett prytanok jelentései folytán a pénztárok és irnokról: a pénztárnok és irnoka föliratok tanúsága szerint magak is prytanok voltak (utóbbit eddig Rangabé kétségbe vonta). Ezeken kívül más hivatalnokok is nyertek ily dicséző oklevelet és galykoszorúval tiszteltettek meg, így a *κῆρυξ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου* és a *ταμίαις τῆς βουλῆς* (mire nézve egy föliratot közöl K. 336. l.). Fölállítottak a prytanokra vonatkozó okmányok a *πρυτανικόν*-ban, egy eddig ismeretlen helyiségben; valószínűleg így neveztetett az agora azon része, melyben a prytanok hivatalszobái, a tholos és hozzátartozók voltak. A kövek, három kivételével az agora helyén vagy közvetlen közelében lelettek. — 343 l. k. egy Stratonoklos indítványára Philippides számára népgyűlésileg megszavazott oklevelet közöl (csak általános vonásokban kibetűzhető). Olympiodorus archon idejéből, tehát a 121. Ol. 4. évéből (= 293 K. e.). — 351 l. K. egy fölirat szövegét közli (melyet Kumanudes a *Ἱαλιγγερεσία*-ban 1870. sept. 10. tett közzé) Ol. III, 4-ből, melyből kitűnik, hogy a Pireaeusban lakó kitioni (Cyprus) kereskedők az attikai tanácsshoz fordultak azon kéréssel, engedessék meg nekik egy fekvőség megszerzése, hogy azon hazai istennőjüknek Aphroditének szentélyt építhessenek; a népgyűlésen tárgyalatott a kérvény, s mellette fölhozatván az aegyptomiakra vonatkozó előzményes eset, a kérésnek hely adatott. Ebből kitűnik, hogy az aegypt. Isistisztelet Görögországban nem, mint eddig általánosan hitték, csak Alexandria alapíttatása óta honosodott meg, továbbá az indítványtevő, ez esetben a szónok Lykurg, kiről a *βίος*-ban is említetik „*ἐπὶ καὶ περὶ ἱερῶν πολλὰ κίς*“ — az Isis szentélyre vonatkozik? Nagyatyját a komikusok aegyptominak csúfolták; nem valószínű-e, hogy eme régibb Lykurg a Isistisztelet engedélyezésénél oly szerepet játszott, mint utóbb unokája Aphroditéénál, s innen nyerte csúfnevét, nem pedig azért, mert mint a scholionok és újabbak is gyanítják, családja Egyiptomból származott.

Rose B. (Hermes 1871. 360 k. ll.) Bywater és Cerianitól közöl collatiót Porphyrius kézírataiból, melyek tudvalevőleg roncsoltak és helyenkint hézagosak.

Hübner. Új vendégbaráti szerződés Spanyolországból. (Hermes 1871. 371 k. k.). 2871-ben Paredes de Nava mellett, éjszakra Palenciatól (rég: Pallantia) egy kis bronzlap találtatott (10 centim hosszú, és 6 c. széless.), mely egy vendégbaráti szerződést tartalmaz, az eddig ismert öt ilyenmű okmánynál: Corp. Insc. lat. 2, 1343 (5. évből

K. u.); 2,3695 (6-ből); 2,2633 (27-ből. megújítva és bővitve 152-ben); 2,2958 (57-ből); 2,2960 (185-ből) — régibb keletű. A felirat így hangzik :

III. NON. MART
 IMP. CAESARE. XIII. COS. ACCES. LICIR
 NI. INTERCATIENSIS. TESSERAM
 HOSPITALEM. FECIT. CVM. CI
 5. VITATE. PALANTINA. SIBEI
 ET. FILIIS. SVIS. POSTERISQVE
 ANENI. AMMEDI. PER MAG
 FIAISICVM. HOSPITIO. AMMI
 CAENECAENI

Augustus 13-ik, utolsó consulsága a K. u. 2-ik év megjelölésére gyakran használtatik, társának Plautius Silvenusnak megnevezése nélkül : a öliirat tehát 752 R. é. u. = 2. K. u. martius 4-én kelt. A szöveg csak rövidített jegyzéket tartalmaz. mely szerint egy magánember Acces, Licinius fia Intercatiából maga és utódai részére vendégbaráti szerződést kötött (,tesseram hospitalem fecit'-e kifejezés itt először fordul elő —) Pallantia várossal. MAG. a 6-ik sorban = magistratum, s ANENI Hübner szerint ablat., mely mellett a különben szokásos ,agente' (azaz a szerződéskötő másik fél) ki-gészítendő. — Mommsen jegyzetben ANENI-t genetivusnak tartja, mely mellett egy főnév : actio, testatio vagy signum maradt ki, s szerinte ,per magistratum Flaesicum“ azt jelenti, hogy a község előtt történt a szerződéskötés.

Mommsen T. A latini ünnep évtábláinak új töredékei (Hermes. 1871. 379 kk.). A XV. században talált, a nevezett ünnepre vonatkozó töredék (I. R. N. 6750) R. é. 727—732. évekre terjed, az 1765-ben talált (s később a vaticani muzeumban elveszett) K. u. 71—73, 107—110 évekre ; a legújabb töredékek nagybecsűek, mert egynek kivételével, mely a császárok idejéből való (40—43 K. u.) a köztársaságból (537—542., 552—553. év. R. é. u.) részben igen régi időből valók. Ez utóbbi R. é. 304—306 igen érdekes, s kiegészítve következőleg hangzik :

304 ap. claudio m. cornelio l. sergio l. minucio t. antonio q. poetilio
 sp. oppio q. fabio k. duilio m. rabuleio x viris consulARI. POT.
 l(atinae) f(uerunt)

305 m. horatio m. f. l. n. barbato l. valerio P. F. P. N. PVTITO COS
l(atinae) f(uerunt) IIII. EID. IAN
iteR(um) L(atinae) F(uerunt) III. NON. FEbR
tert(ium) L(atinae) F(uerunt). K. MAI
306 Iarte herminio . . f . . n. aquilino t. vergINIo. . f. . n. tricosto cos

Ezckből a következő tanulságokat lehet levonni ; a decemvirek 'consulari potestate' bírónak is mondathattak (a fasti capitulinban : 'consulari imperio') ; 305. év consula csak Putitumnak neveztetik (különben : Poplicola Potitus) ; 305-ben az ünnep január 10-én ületett meg (később april eleje előtt nem ületett meg, mi valószínűleg a közigazgatási év kezdetének változtával függ össze) ; a ünnep miatt lehet, sőt valószínű hogy ismétlődött, mire Liviusnak egy eddig hibásan olvasott illetőleg elferdített helye enged következtetünk, XLV, 3, 2 : „in triduum supplicationes decrevitur latinae dictae a consule sunt in ante iiii et iiii ot pr. id. nob.“ — melyet M. így kíván a főnebbi bizonyító érv nyomán olvasni : in triduum supplicationes decrevit. Iterum Latinae a consule e dictaesunt in a d. III et IIII et pr. et id. Nov.“, ha való, hogy ez időben (586. év. R. u.) az ünnep 4 napi tartamu volt. Ismétlésről örvendetes események alkalmából Dio (734- év) is tesz említést.

G o m p e r z T. Epikur levele egy gyermekhez (Hermes. 1871. 386 kk.). A még közzé nem tett 176. sz. herculanumi papyrus (Pagg. 23 incerti auct. Voll. Here. Oxon. I Praef.) Epikur és barátai életéről tartalmaz adatokat ; sok levél idézetet foglal magában melyek közül egy, meglehetősen ép állapotban lévőt G. az oxon. másolat (Col. 1S) s az eredeti tekercs betekintése után következőkép állít össze (táblákban az említett két kútfő facsimiléjét is mellékelvén) :

ἀ]φελγμεθα εις Λάμφακον ὑ-
γαινοντες, ἐγὼ καὶ Πυθο-
κλῆς καὶ Ἐρμαχος καὶ Κτή-
σιππος, καὶ ἐκεῖ κατελιγφα-
μεν ὑγαινοντας Θεμισ-
ταν καὶ καὶ τοις λοιποῖς φίλοις.
εἴ δέ ποιεῖς καὶ εἰ σὺ ὑγι-
αίνεις καὶ ἡ μάμμη, καὶ τῆ (?)
καὶ πάππη καὶ Μάτρωνι πάν-
τα πείθῃ, ὥσπερ καὶ ἔμ-

προσθεν· εὖ γὰρ ἴσθι, ναπία,
ὄτι καὶ ἐγὼ καὶ οἱ λοιποὶ
πάντες σε μέγα φιλοῦμεν
ὄτι τούτοις πείθη[ι] πάντα —

A töredékben előforduló személyek mind Epikur köréhez tartoztak. P. egyrészt azon körülményből ítélve, hogy a tekercsekben előforduló levelek, kettő kivételével Epikurtól vagy (kisebb részben) Epikurhoz irvák, másrészt a tartalom után indulva azt állítja, hogy a levelet Epikur írta, és pedig Metrodor leányához, e tanítványának gyermekein különben is gyöngéd szeretettel csüggött a mester, s halála óráján az árvák ról mint második atyjuk gondoskodott (Diog. L. X, 19—21; X, 22; Philol. Suppl. II, 5, 530. l.).

Jordan H. De Vaticanis Sallusti Historiarum l. III. reliquiis. (Hermes. 1871. 396 kk.). Értekező leírja a cimben nevezett 4 kéthasábol apból álló töredéket, ennek szövegét variánsokkal együtt közli, s egyes helyeit kiegészíteni s értelmezni iparkodik.

Bonitz H. Platói párbeszédék magyarázatához. A Phaedonban foglalt bizonyítékok a lélek halhatatlanságáról. (Hermes 1871. 413 kk.). E párbeszéd nem nyelvész vagy bölzsész körökben is uagy érdeket költ, mert a lélek halhatatlansága meggyőződéskép van benne kimondva, s bebizonyítása megkísértve. B. feladatát tűzte ki kimutatni 1-ször azt, egy vagy több bizonyítékot akart-e Plató fölhozni a lélek halhatatlansága mellett? 2-szor: a közbeszött ethikai szemlélődések kiegészítését képezik-e a bizonyítékoknak, vagy ha nem, minő viszonyban állanak ezekhez? A legjelesb értelmezők (Steinhart, Susemihl, Schwegler s m.) a Phaedonban négy bizonyítékot különböztetnek meg a halhatatlanságra, és pedig: a származás törvényén alapulót az ellenkezőből, az *ἀνάμνησις*-ből platói értelemben, a lélek lényegazonosságából a megismerés tárgyaival, végre a lélek részvevéséből az élet eszméjében. B. nézete szerint az első két bizonyíték külön nem teljes, hanem egymást kiegészíti, s egy tökéletes érvet képez, csak-hogy e mondatnak: *ὅς ἔστι τῷ ὄντι τὸ ἀναβιωσκεσθαι καὶ ἐκ τῶν τεθνεώτων τοῦς ζῶντας γίγνεσθαι καὶ, τὰς ταῶν τεθνεώτων φουχὰς εἶναι, καὶ ταῖς μὲν γ' ἀγαθαῖς ἄμεινον εἶναι, ταῖς δὲ κακαῖς κάρκιον* (p. 72 D.) utolsó része, mely nagyon is hasonlít a p. 63 C-belihez, nyelvileg sem kifogástalan, nem

Platótól származik, hanem egyik olvasójának közbetoldása. E fölfogás nemcsak a bizonyítékok számát módosítja, hanem jelentőséggel bír a párbeszéd menetének megértésére is, mert e bizonyíték, valamint a többiek is, így felfogás mellett a platói eszmetanon alapszik, s Platónál a lélek halhatatlansága csakis az eszmetan természetes következményeképpen van föltüntetve. Plató az összes eszmevilág élére a jó eszméjét állítja: mi természetesebb, minthogy az elméleti bizonyításhoz ethikai szemlélődéseket és intelmeket kapcsol? Elválaszthatatlanul egynek van föltüntetve tudás és erkölcsösség Phaedrus- és Symposiumban is. — II. Plató Lacheséhez. A Laches tudvalevőleg egyike azon párbeszédeknek, melyek nincsenek névleg Aristoteles által hitelesítve, s melyekre nézve Plató szerzősége több újabb kiadó és értelmező (főleg: Schaarschmidt) által kétségbe vonatott. Bonitz a párbeszéd gondolatmenete, s a szerző által világosan megjelölt tagolás tüzetes és lelkiismeretes kifejtése által bebizonyítani igyekszik, sem a dialogus tartalma sem szerkezete nem szolgáltatandó alapot platói eredetének kétségbe vonására. A cikk végén B. részletesen cáfolgatja Schaarschmidt állításait.

Nöldেকে T. Ἀσσυρίος, Σύριος, Σύρος (Hermes. 1871. 443 k. ll.). Cikkirő összegyűjté Herodottól kezdve a görög és latin írók helyeit, melyekben a cimben kitett nevek előfordulnak; kideríti, minő népeket (kappadociaiakat, phoeniciaiakat, főleg sinopeiket stb.) neveztek ama névvel; mint cserélték össze vagy tudatlanságból vagy vigyázatlanságból a kifejezéseket s így t., és végül röviden a következő eredményre jut. A Tigris mellett fekvő kis tartomány Aššur vagy Áthurból egy hatalmas birodalom keletkezett, mely a fekete és közép tenger partjaiig terjedt; a mindkét parton lakó népeket a görögök Ἀσσυριοί-nek, vagy inkább rövidítve Σύριοι-, Σύροι-nek nevezték, a fekete tenger mellékieket néha megkülönböztetés végett Ἀσυρόσυροι-nek is. Csakhamar azonban a rövidebb név a nyugoti, a teljes a keleti tartományokra használtatott, de pontos földrajzi határolás nélkül; némely író megfordítva is alkalmazta e nevezeteket, míg nem, legkésőbb Nagy Sándor óta a syr név egyedül a Συρία-ban túlnyomó nemzetiségre alkalmaztatott, s így az eredetileg politikai vagy földrajzi fogalom ethnologiaivá, s a belföldi „aramaeus” névvel azonosná lett.

Hirschfeld G. (Hermes 1871. 469 k. ll.) egy aeginai föiratot, melyet Böckh (Cor. Inscr. Gr, 2138) így állított össze:

θεῶν Κωλιάδα ἐς Ἀβαῖον ἐποίησε Ἀλιμος

(mások, mint Prokesch-Osten, Leake, Ross, Schöne — másképp), ily formán állít helyre :

τῶ θεῶ̄ vagy τῆ̄ θεῆ̄ τῆ̄ ἐ]ν Κωλιάδαις Ἀβαιῶν ἐποίησε Ἀλτιάδου-

Hertz M. (Herm 1871. 484 k.) szerint Spurius Cassius cognomine, mely eddig hibásan Viscellinus-nak, Mommsen (Römische Forsch. I, 107) szerint Vecellinus vagy Vicellusnak hangzott: tulajdonkép Vecilinus volt. V. ö. Mons Vecilius Liv. III, 50, 1: ugyanazon alak mint nomen gentile p. Corp. Inst. Lat. CIL, I, 1313, II, 1309; 4970, 511 és Ciceronál in Verr. II, 8, 23: L. Vecilius Ligus s m.
